

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

İSTANBUL 2020

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLİTICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

Cilt/Volume: V 2020 No: 1

İstanbul 2020

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul
Telefon: +90 (216) 280 25 52
Fax: +90 (216) 280 25 55
Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;
E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JM-P)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)/Journal of Medeniyet Politics (JMP) elektronik olarak yayınlanmaktadır.

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)
Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Hamdi GENÇ

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)
Prof. Dr. Âlim YILMAZ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)
Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)

YARDIMCI EDİTÖR

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN
Arş. Gör. Dr. Meysune YAŞAR

E-DERGİ YÖNETİCİSİ

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU
Doç. Dr. Faruk BAL
Doç. Dr. Cevdet KIZIL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botsvana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi), Prof. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strazburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2020, Cilt/Volume: V, No: 1

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve **ResearchBib (Academic Resource Index)** ve **Social Science Research Network (SSRN)** tarafından taranıp indekslenmektedir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an international refereed academic journal and has published semi-annually. It has been indexed by **ResearchBib (Academic Resource Index)** and **Social Science Research Network (SSRN)**.

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahia Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasburg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

PORTEKİZ / PORTUGAL

Dr. Bruno Daniel de Brito Serra (Minho Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi)

Prof. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cevdet KIZIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çağlar YURTSEVEN (Bahçeşehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk BAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz DIĞIRLIOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilal GÖRGÜN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih İNCİ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arafat Salih AYDINER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış SOYBİLGEN (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet YALÇIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YİĞİT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan GÖKSEL (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tansu Hilmi HANÇER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Mesut Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: V

2020

Sayı: 1

İÇİNDEKİLER

- Ziya ALP**, Uluslararası Çifte Vergilendirme Sorunu Örneğinde Vergisel Uyuşmazlıklara İlişkin İdari Barışçıl Çözüm Politikası Analizi1-18
- Ali İhsan KAHRAMAN**, Sanayi 4.0'ın Merkezsizliği: Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Devletin Rolü Tartışmalarının Sonu mu?19-34
- Gamze KAYA & Süleyman ELİK**, Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri (1921-2021): Yüzyılı Aşan Özel, Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Bağlar35-59

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: V

2020

No: 1

CONTENTS

- Ziya ALP**, Analysis of Administrative Peaceful Solution Policy on Tax Disputes in the Case of the International Double Taxation Problem1-18
- Ali İhsan KAHRAMAN**, Decentralization in Industry 4.0: The End of the Debates in International Relations Theories on the Role of the State?19-34
- Gamze KAYA & Süleyman ELİK**, Afghanistan-Turkey Political Relationship (1921-2021): Over Hundred Years of Special Political, Security, Economics and Cultural Ties35-59

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), V/1 (2020), s. 1-18

ULUSLARARASI ÇİFTE VERGİLENDİRME SORUNU ÖRNEĞİNDE VERGİSEL UYUŞMAZLIKLARA İLİŞKİN İDARİ-BARIŞÇIL ÇÖZÜM POLİTİKASI ANALİZİ *

Ziya ALP**

Özet

Vergi ilişkisinde baskı kurma ve zor kullanma yerine ikna etme ya da uzlaşma arayarak çözüme ulaşma anlayışının ağırlık kazandığı bir süreçte, eşitlik ve adalet kavramları temelinde insan hakları ilkelerinin öne çıktığı anayasal ilişki biçiminin doğal bir sonucu olarak vergisel uyumsuzluklar sıklıkla gündeme gelmeye başlamıştır. Söz konusu uyumsuzlukları yargı kurumunu zora sokmadan çözmeye ve aynı zamanda tarafların (mükellef-idare) menfaatlerini makul bir noktada uyumlaştırmaya çalışan idari/barışçıl çözüm usulleri ile bu usullerin en son örneğini teşkil eden ve 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu kapsamında yer alan izaha davet, uzlaşma, cezalarda indirim gibi müesseselere yapısal ve işlevsel olarak katkı sağlaması bakımından, uluslararası çifte vergilendirmeyi önleyici tedbir ve süreçlerin yasal-idari ve yargısal zeminde değerlendirilmesi, bu çalışmanın konusu oluşturmaktadır. Bu kapsamda “uluslararası çifte vergileendirme” sorunu örneğinde yer alan yöntem, kurum ve süreçler, çözüme yönelik tüm unsurları kapsayacak biçimde yasal, idari ve yargısal zeminde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İzaha Davet, Uluslararası Çifte Vergileendirme, İdari Çözüm Usulleri, Yargısal Çözüm Mercileri*

Jel Kodu: (3 K, 6 M)

* Bu makale danışmanlığını Dr. Öğr. Üyesi A.Bumin Doğrusöz'ün yaptığı “Vergi Uyuşmazlıklarında Yeni Bir İdari Çözüm Yolu Olarak İzaha Davet Müessesesi” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi, SBE Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı Mali Hukuk Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ziyaalp_61@hotmail.com

ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE-PEACEFUL SOLUTION POLICY ON TAX DISPUTES IN THE CASE OF THE INTERNATIONAL DOUBLE TAXATION PROBLEM

Abstract

In a process where the understanding of persuasion or finding a solution by seeking compromise instead of putting pressure and using force in the tax relationship has gained weight, tax disputes have started to come to the fore frequently as a natural result of the constitutional relationship in which human rights principles come to the fore on the basis of the concepts of equality and justice. Administrative/peaceful settlement procedures, which try to resolve the said disputes without putting the judicial institution into trouble and at the same time harmonize the interests of the parties (taxpayer-administrative) at a reasonable point, and which constitute the latest example of these procedures and are within the scope of the Tax Procedure Law No. 213, primarily invitation to explanation, reconciliation The subject of this study is the evaluation of international double taxation preventive measures and processes on legal-administrative and judicial grounds, in terms of contributing structurally and functionally to institutions such as reductions in fines and penalties. In this context, the methods, institutions and processes in the example of the "international double taxation" problem have been discussed on a legal, administrative and judicial basis, covering all the elements for a solution.

Anahtar Kelimeler: *Invitation to Disclosure, International Double Taxation, Administrative Resolution Procedures, Judicial Resolution Authorities.*

Jel Kodu: (3 K, 6 M)

Giriş

Vergi kavramının eski dilde aynı zamanda “teklif” olarak adlandırılması bu kurumun mahiyetinin siyasi bir zorlama anlamı içerdiğini göstermektedir (Giritli, Bilgen, & Akgüner, 2008, s. 887). Uyuşmazlık kavramına etimolojik açıdan bakıldığında ise, “çekişme” ve “anlaşmazlık” kavramlarının öne çıktığı görülmektedir (Türk Dil Kurumu, 2018). Vergi uyuşmazlığı ise esasen hukuki anlaşmazlıkları niteleyen bir kavramdır. Bu kavramın temelinde mükellef ve vergi idaresi arasındaki anlayış ya da görüş farkı unsurları mevcuttur (Kızılot & Taş, 2009, s. 153). Bununla birlikte her uyuşmazlık idare ile mükellef arasında olmayabilir. Bazen vergi idaresi doğrudan mükelleflerle değil de, alacaklı oldukları miktarlar yönünden takdir komisyonları tarafından verilen kararlara karşı bu komisyonlarla da niza halinde olabilir. Bu durumda davanın tarafları davacı olarak vergi dairesi ile davalı olarak takdir komisyonu olmaktadır (Karagözoğlu, 1975, s. 116). Dolayısıyla mahiyetinde icbar bulunan vergisel uyuşmazlıkların etkin bir şekilde önlenmesi veya asgariye indirilmesi sadece barışçıl-idari süreçlerin işletilmesi yoluyla sağlanabilecek bir netice olmadığından, öncelikle barışçıl veya idari düzenlemelerin/müesseselerin temelini oluşturan yasal altyapının uyumlu, uygulanabilir, ihtiyaçlara cevap verir hale getirilmesi gerekmektedir.

Hatta yasal, idari ve yargısal unsurlardan müteşekkil bütüncül bir sürecin gereği olarak yasal ve idari süreçlerle uyum içinde işleyen bir yargı mekanizmasının varlığı şarttır. Zira vergi idaresi ve mükelleflerin ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel şartlarını dikkate almayan bir yasal düzenleme, idari uygulama aşamasında problemlere yol açacak ve uyuşmazlıkların ihtilafa dönüşmesine mani olma noktasında yeterli etkinlik seviyesine ulaşamayacaktır. Örneğin vergi yasalarının yapım sürecinde gözden kaçırılan yahut sonuçları isabetli bir şekilde hesaplanamayan bir takım düzenlemeler uygulama noktasında boşluklara sebep olmakta, hatta bir kısım mükellefler de kanundan doğan bu boşluklardan yararlanmak suretiyle vergiden kaçınmaktadırlar (Karakoç, 2015, s. 32). Böylece esasen uygun bir yasal düzenleme ve etkin bir idari uygulama ile hukuksal ihtilafı dönüştürmesi engellenebilecek birçok uyuşmazlık, yargının konusu haline gelecek ve yargının işleyişi gereksiz yere meşgul edilecektir. Bu sebeple, vergisel uyuşmazlıkların etkin bir biçimde önlenmesi ve/veya çözülebilmesi için alınacak tedbirler, geniş ve bütüncül bir sürecin tüm aşamalarında (yasal-idari-yargısal) ve birbiriyle eşgüdüm içinde tesis edilmelidir. Bu çalışmamızda vergisel uyuşmazlıkların önlenmesine ya da çözümüne yönelik alınacak tedbirlere bir model oluşturması bakımından “uluslararası çifte vergilendirme” sorunu ele alınmış, ulusal-uluslararası düzeyde yasal, idari ve yargısal süreçler bir bütünün parçaları olarak analiz edilmiştir.

ÇİFTE VERGİLENDİRMEYİ ÖNLEYİCİ DÜZENLEMELER ve ÇÖZÜM MERCİLERİ (INTERNATIONAL DOUBLE TAXATION AND SOLUTION AUTHORITIES)

1. Ulusal Düzeyde Geçerli İdari ve Yasal Tedbirler

Ülkeler arası ekonomik ve ticari ilişkilerin had safhaya ulaştığı günümüzde sermaye, teknoloji ve işgücü uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu çerçevede birden fazla devletin egemenlik hakkına yaslanmak suretiyle, ikamet ve uyruklu ilkelere dikkate alarak gelir unsurlarını vergilemek istemesi neticesinde, aynı vergi yükümlüsünden aynı vergi konusu ile bağlantılı olarak aynı zaman diliminde benzeri bir vergi alınması durumunda, bir ver-

gi uyumsuzluğu olan çifte vergilendirme sorunu ortaya çıkmaktadır.¹ Uluslararası niteliği bulunan ticari bir işlemin sonuçları üzerinde birden fazla ülkenin hak iddia etmesinden doğan bir uyumsuzluk olan uluslararası hukuki çifte vergilendirme, uluslararası işlemler üzerinde ulusal bazda yürütülen işlem ve faaliyetlere nazaran daha fazla vergi yükü oluşmasına sebep olmakta, böylece uluslararası mal, hizmet, sermaye ve emek hareketleri sınırlandırılmakta veya engellenmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir küresel ekonominin gereği olarak etkin bir vergileme sürecinin teşekkülü için öncelikle bir takım yasal ve idari tedbirler almak suretiyle çifte vergileme sorununun önlenmesi gerekir.

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) Model Anlaşmasının sunuş bölümünde tanımlandığı üzere Çifte Vergilendirme, aynı vergi yükümlüsünün iki veya daha çok devlette, aynı vergilendirme döneminde, aynı vergi konusu üzerinden, aynı veya benzer nitelikte bir vergiye tabi tutulmasıdır (Kaplan, 2013, s. 41). Ülkeler, çifte vergilendirme sorununun çözümüne yönelik olarak kendi iç mevzuatlarında bir takım düzenlemeler yaparken, diğer ülkelerle de çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları yapmaktadırlar. Ülkeler kendi mevzuatlarında tek taraflı olarak aldıkları mahsup, vergi oranının indirimi, istisna ve matrahtan indirim gibi bir takım tedbirler yoluyla çifte vergilendirmeyi önlemeye çalışırken bazı uyumsuzluklar söz konusu olduğundan, bunların üstesinden gelinebilmesi için bir takım uluslararası önlemlerin alınması zorunlu hale gelmektedir. Bu sebeple ülkeler, iki ya da çok taraflı vergi anlaşmaları yoluyla bu sorunların üstesinden gelme ve çelişkileri giderme imkân ve kabiliyetlerine sahip olmaktadır (Öz & Çavdar, 2012, s. 51-66). Devletler çifte vergilendirme sorununun üstesinden gelmek maksadıyla bir yandan kendi vergi sistemlerinde yabancı ülkelere elde edilen gelirlerin vergilendirilmemesi veya vergilense bile yabancı ülkelerde ödenen vergilerin kısmen veya tamamen mahsubuna imkân veren düzenlemeleri gerçekleştirirken, diğer yandan bu düzenlemelerin yeterli gelmediği noktalarda karşılıklı veya çok taraflı uluslararası anlaşmaların² yapılması yoluna gitmektedirler.

Çifte vergilemenin önlenmesine ilişkin olarak iç hukukta yer alan önlemler/tedbirler dar mükellefiyet, istisna uygulaması, yurt dışı zararların indirimi, vergi mahsupları, düzeltme işlemi, kamu denetçisine (ombudsman) başvuru, Anayasa Mahkemesi'ne başvuru şeklinde sayılabilir. Salt iç hukuktan kaynaklanmayan uygulama ve önlemler ise uluslararası vergi anlaşmaları/antlaşmaları, karşılıklı anlaşma usulü, uluslararası tahkim, Avrupa İnsan Hak-

¹ Sınırların katılığını yitirip geçişkenliğini arttırması; eskiden daha az ve zor şartlarda gerçekleştirilen ticaretin uluslararası boyutunun öne çıkması; mukim ülke sınırları içerisinde kurulan şirketlerin vergi planlaması çerçevesinde bağlı işletmelerini avantajlı gördükleri başka ülkelerde (kaynak ülke) faaliyete geçirmesi; her alanda küreselleşmenin hızlanması gibi hususlar, uluslararası alanda yaşanan vergisel sorunlara yol açmış ve bu çerçevede çifte vergilendirme sorunu gündeme gelmiştir. Çifte vergilendirme sorunsalı esasen, mukim ülke ile kaynak ülkenin aynı kazanç unsuru üzerinden vergi almak istemesinden kaynaklanmaktadır. Zira mukim ülke yerleşme yeri ülkesi bağlamında, kaynak ülke ise faaliyetin gerçekleştiği ülke bakımından kendisini vergilendirme konusunda yetkili görmekte ve bu durumda çakışmalara yol açmaktadır.

² Bazı durumlarda taraf ülkelerin siyasi ve idari yapıları bakımından uyumsuzluklar meydana gelebilmektedir. Örneğin 2011 yılında Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma bağlamında her iki ülke siyasi ve idari yapılarındaki farklılıkların dikkate alınması gerekmiştir. Bu nedenle anlaşma metninde Almanya'nın federal yapısına göndermeler yapan hükümler yer almaktadır. Zira Almanya yüzyıllardır federal niteliği haiz bir devlet rejimi çerçevesinde yapılanmıştır. Bu kapsamda ülke 16 adet eyalete ayrılmış durumdadır ve her eyaletin kendi içinde bir parlamentosu ve hükümeti bulunmaktadır. Dolayısıyla her ne konuda olursa olsun uyumsuzlukların önlenmesi veya çözümüne yönelik olarak alınacak tedbirlerin o ülkenin sahip olduğu rejim ve bürokratik yapı ile uyumlu olması gerektiği hakkında ayrıntılı açıklama için bkz. Selahattin Tuncer, Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Arasında Çifte Vergilendirmeyi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Anlaşması İmzalandı - II, Yaklaşım Dergisi, Sayı 232, 2012, ss.10-12.

ları Mahkemesine başvuru olarak ifade edilebilir. Çözüm sürecine ilişkin uluslararası yargısal merciler her ne kadar şeklen bir yargı kurumu olsalar bile bir kısım yönleri itibarıyla “uzlaşma komisyonu” niteliğini haiz bir fonksiyon icra etmektedirler. Zira bu mercilere başvurma ve kararlarına uyma gibi hususlar tarafların rıza, talep ve onaylarını gerektirmektedir.

Bu başlık altında uluslararası çifte vergilendirmenin önlenmesine matuf olarak tesis edilmiş üç temel mekanizma olan indirim, istisna ve mahsup yöntemlerinden bahsedilecektir. Türk vergi hukukunda idare aleyhine bazı uyumsuzluklar ya da vergi beyan durumları ortaya çıktığında ilgili tutar mükelleften olan alacaklara belirli kural, sınır ve şartlar çerçevesinde mahsup edilebilmektedir.³ Bunun tam tersi de söz konusu olabilir ki mükellef aleyhine tarh-tahakkuk ettirilen tutarlar, mükellefin vergi idaresinden olan alacaklarına mahsup edilebilmelidir. Ancak mahsup imkânı söz konusu değilse mükellefin lehine olan miktarın takip eden yılsonunda ortaya çıkacak vergi matrahından ya da tutarından indirim konusu yapılması düşünülebilir. Dolayısıyla mahsup, indirim ve istisna mekanizmalarının muhtemel uyumsuzlukların önlenmesi ve çözümü noktasında çok daha etkin ve işlevsel uygulanması mümkündür. Bu anlamda izaha davet ya da diğer idari çözüm usulleri sonucu mükellef aleyhine ortaya çıkan veya tespit edilen belli vergi ve ceza tutarları için eğer şartları var ise mahsup, indirim veya istisna mekanizmaları vergiye gönüllü uyumu sağlayacak biçimde çok daha etkin ve adil bir şekilde işletilebilecektir. Örneğin uzlaşma, izaha davet ve benzeri bir idari çözüm süreci sonucunda aleyhine vergi ve ceza tahakkuk ettirilen mükellef, gerçekten zor durumda ise yahut bu tutarı ödemediği takdirde zor duruma düşecekse cari mevzuat gereği bu alacağın ertelenmesi alternatifinin yanında (mükellefin ekonomik durumunun düzeleceği tarihe kadar geçerli olmak üzere) belli bir dönem kapsamında mükellef lehine oluşacak alacaklara yahut vergi beyanlarına ilişkin olarak⁴ mahsup, indirim ya da istisna mekanizmalarının işletilmesi ya da duruma göre bazı çözüm mekanizmalarının işletilmemesi şeklinde bir takım tedbirlerin alınması mümkündür.

1.1 Matrahtan İndirim (Deduction Method)

Matrahtan indirim usulünde kaynak ülkede⁵ ödenen vergi, yerleşik ülkede⁶ beyan edilen vergi matrahından gider olarak indirilebilmekte, böylece çifte vergilendirme sorunu/uyumsuzluğu kısmen ortadan kaldırılabilir. ⁷ Vergi oranında indirimde ise çifte ver-

³ KVK'nın 34 ve GVK'nın 121. maddelerinde; beyanname gösterilen gelire dâhil kazanç ve iratlardan Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarına göre kesilmiş bulunan vergilerin, beyanname üzerinden hesaplanan gelir ve kurumlar vergisine mahsup edileceği, mahsubu yapılan miktarın gelir ve kurumlar vergisinden fazla olması halinde aradaki farkın vergi dairesince mükellefe bildirileceği ve mükellefin tebliğ tarihinden itibaren bir yıl içinde müracaat etmesi durumunda ret ve iade olunacağı belirtilmiştir. KVK'nın 15.maddesinin 1. fıkrası ile 30. maddesinin 1 ve 2. fıkralarına göre yapılan vergi kesintilerinin bir kısmı, GVK'nın geçici 67. maddesi kapsamında vergi kesintisine tabi tutulduğundan, beyannameye dâhil kazançlar üzerinden bu hüküm uyarınca kesilen vergilerin de hesaplanan kurumlar vergisinden mahsup edilmesi mümkündür. Ancak, GVK'nın geçici 67. maddesinin 2 ve 3. fıkraları kapsamında vergi kesintisi yapılması halinde, kesinti suretiyle ödenen verginin, işleminden doğan kazancın tabi olduğu vergi kesintisiyle çarpımı sonucu bulunacak tutarı aşan kısmı, yıllık kurumlar vergisinden mahsup edilemeyecektir.

⁴ Örneğin mahsubu gereken birtakım tevkifatların vergi matrahından mahsup edilmemesi şeklinde.

⁵ Vergiyi doğuran olayın meydana geldiği ülke.

⁶ Mükellefin ikamet ettiği/uyruğunda olduğu ülke.

⁷ Örneğin; A kişininin yerleşik (mukim) ülkede elde ettiği geliri 1000.-TL, vergi oranı ise yüzde 20 olsun. Bu kişininin kaynak ülkede elde ettiği kazancı ise 500.-TL, vergi oranı ise yüzde 10 olsun. Bu durumda yerleşik ülkede elde edilen 1000.-TL'den indirilecek tutar (500*%10) = 50.-TL olacaktır. Yani A kişininin yerleşik ülkede beyan edeceği kazanç tutarı (1000 - 50) = 950.-TL olup; ödeyeceği vergi ise 950*%20 üzerinden hesaplanacaktır.

gilemeyi önleme maksadı ile gelirin tamamına ya da bir kısmına uygulanan vergi oranları indirilebilmektedir. Bu yöntem devletler açısından tek taraflı uygulanabileceği gibi karşılıklı olarak da uygulanma imkânına sahiptir (Kaplan, 2013, s. 41).

1.2 Mahsup (Foreign Tax Credit)

Bu sistemde istisna sisteminde olduğunun aksine matraha değil, matrah üzerinden hesaplanan vergi tutarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda üç tür mahsup yönteminden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi tam mahsup (full credit) yöntemidir. Bu yöntemde göre, yurt dışında (kaynak ülkede) ödenen vergi ile yerleşim ülkesinde hesaplanacak vergi arasında herhangi bir kıyaslama yapılmaksızın, yurt dışında ödenen verginin tamamının yurt içinde hesaplanan vergiden mahsup edilmesi mümkündür. Ancak bu sistemde yurt dışında ödenen verginin yurt içinde ödenen vergiden daha fazla olması sonucu vergi iadesi gündeme geleceğinden, OECD tarafından tavsiye edilen sistem adi mahsup (ordinary credit) yöntemidir. Bu yöntemde yurt dışında ödenen vergilerin tamamı değil, sadece yurt dışında ödenen vergiye ilişkin kazancın üzerinden yurt içinde geçerli olan vergi oranının uygulanması sonucunda bulunan tutara kadar yani bu tutarla sınırlı olarak mahsup imkânı getirilmiştir (Sarı, 2012, s. 50). Üçüncü olarak ise korumalı mahsup yöntemi (tax sparing credit) gelmektedir. Bilindiği üzere mahsup yapılabilmesi için kaynak devlette herhangi bir vergilendirmenin yapılması gerekir.

Bazı durumlarda kaynak ülkelerde teşvikler nedeniyle hiç vergi ödenmemesi yahut çok düşük oranlarda vergi ödenmesi mahsup yöntemini işlevsiz hale getirmektedir. Bu noktada uygulanan vergi teşviklerinin kaldırılmasını önlemek için korumalı mahsup yönteminin anlaşmalara dâhil edilmesi yerinde olacaktır. Bu çerçevede, korumalı mahsup yöntemi, kaynak devletinde ödenebilecek olan bir takım vergilerin istisna, teşvik, oran indirimi yoluyla hesaplanmaması imkânını getirdiğinden, kişinin yerleşik olduğu ülkede vergi matrahı tespit edilirken kaynak ülkede ödenen vergilerin tamamı ödenmiş gibi dikkate alınarak, ödenecek vergiden mahsup edilmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı vergi teşviklerinin devamı açısından bu mahsup yönteminin büyük önemi vardır (Çiçen & Erbil, 2011, s. 37-38).

Hazineci bir anlayışla ilk bakışta gelir kaybına sebep olacağı düşünülen tam mahsup yöntemi, mükellefin (vergiye uyumunun artması ve vergi idaresi ile iyi ilişkiler geliştirmesi sebebiyle psikolojik olarak ülke içinde yatırım yapma meylinin artması ihtimalinin yanında) yatırımlarından sağladığı ancak belli sebeplerle⁸ ülke içinde tekrar yatırımlara kanalize etmeyi düşünmediği kapitali, kaynak ülkede daha fazla yatırım yaparak kullanmak suretiyle ülkeye döviz girişini arttırıp dış ticaret dengesinin kurulmasına katkı yapmasını sağlayabilir. Görüldüğü üzere vergi uyuşmazlıklarının önlenmesine matuf olarak sadece mahsup yöntemine ilişkin olarak alınacak basit bir tedbir ve tercih bile daha geniş bir bakış açısı sayesinde orta ve uzun vadede ülkenin vergi kaynağında önemli düzeyde artış sağlanmasına imkân verebilecektir. Dolayısıyla indirim, mahsup, istisna gibi uyuşmazlıkların önlenmesi ve vergi adaletinin tesisine dönük bir takım basit tedbirlerin, vergi uyumunu/adaletini gerçekleştirerek çarpan etkisi sayesinde ülke ekonomisinin makro göstergeleri üzerinde olumlu değişimlere katkı sağlayabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla idari/barışçıl

⁸ Politik, hukuksal, iktisadi, sosyal vb.

çözüm usulleri, salt hazineye giren mali kaynakların artırılması hedefine ulaşmak için dar bir bakış açısıyla ele alınmamalı, daha geniş bir düzlemde vergi kaynağının artırılması, kamu düzeninin temin edilmesi ve makroekonomik göstergelerin iyileştirilmesi bakımından orta ve uzun vadeli iktisadi ve sosyal etkileri bakımından değerlendirilmelidir.

1.3 İstisna Yöntemleri (Exemption method)

İstisna usulü, yerleşim yeri ilkesinin aksine olarak kaynak ülkesinde yapılan vergilendirmenin yeterli kabul edilerek, kaynak ülkeden aktarılan kazanç tutarının yerleşik ülkedeki vergi matrahının tespitinde dikkate alınmadığı bir yöntemdir. Bu sistemde eğer kaynak ülkedeki vergi oranları yerleşik ülkedeki vergi oranlarından daha düşük ise mükellef açısından daha avantajlı bir durum ortaya çıkmaktadır. Aksine yerleşik ülke vergi idaresi açısından ise daha çok vergi gelirinden mahrum kaldığı bir durum söz konusu olmaktadır. Üstelik yerleşik ülkedeki vergileme artan oranlı bir vergileme sistemi ise ilgili vergi idaresi açısından kayıp daha da büyük olmaktadır. Bu handikapı ortadan kaldırmak amacıyla OECD'nin getirdiği bir öneri doğrultusunda, yurt dışı gelirin, matrahın tespitinde değil vergi oranını belirleyen gelir diliminin tespitinde dikkate alınması daha etkili olacaktır. İstisna yönteminin bu özel usulüne müterakkiyete duyarlı istisna sistemi (exemption with progression) denilmektedir. (Sarı, 2012, s. 50) Yani yurt dışından elde edilen kazanç tutarı vergi dilimini belirlemek için kullanılacak, ancak bu belirlenen oran üzerinden vergi hesaplanırken (yurt dışı kazanç tutarı) matraha dâhil edilmeyecektir. Böylece yurt dışı kazanç tutarının da hesaba dâhil edilerek tespit edilen yeni vergi dilimine isabet eden vergi oranı, salt yurtiçi kazanç tutarına isabet eden vergi matrahına uygulanacaktır.⁹

İstisna yönteminin en büyük handikapı, yurt dışı kazançlarını vergi kapsamı dışına çıkardığından, yerleşik kişilerin taşınabilir sermaye unsurlarını yurt dışına götürme isteği ve meylidir. Dolayısıyla bu kişiler vergi oranlarının oldukça düşük olduğu hatta vergi cenneti olarak tabir edilen ülkelere bir takım sermaye unsurlarını taşımak suretiyle yerleşik ülkenin vergi kapasitesine zarar vereceklerdir. Bu nedenle uygulanan bir idari tedbirin kendisinden beklenen pozitif sonuçları doğurabilmesi ve negatif dışsallık¹⁰ lara yol açmaması için bütüncül bir anlayış içerisinde ülkenin siyasi, idari ve yargı mekanizmalarının adil ve etkin bir şekilde işliyor olması elzemdir. Eğer bu mekanizmalar etkin değilse ve sorun üretir hale gelmişse bir ülkenin vergi idaresi hangi tedbiri ne şekilde uygularsa uygulasin beklediği sonuçların beklediği şekilde gerçekleşmesi zor olacaktır. Adeta bir zincirin halkası olan idari tedbirler, diğer halkaları oluşturan yasal ve yargısal süreçler sağlıklı değilse, işe yaramayacaktır. Görüldüğü üzere bazı durumlarda tercih edilen çözüm yöntemi vergi kaynağının erimesi yönünde olumsuz bir etki oluşturabilmektedir. Bu itibarla mevcut vergisel uyumsuzluklara yönelik çözüm yöntemleri geliştirilirken zincirin diğer halkaları olan yasal ve yargısal süreçlerin etkinliği ile tercih edilecek çözüm usullerinin vergi kaynağına ve vergi sisteminin bütününe yapacakları dışsallıkların da dikkate alınması gerekir.

⁹ Örneğin; Yurt dışından elde edilen 100 birimlik gelir artan oranlı bir vergi sisteminde vergi dilimini tespit ederken dikkate alınacaktır. Yani, mukim ülkede elde edilen 300 birimlik gelire yurt dışından elde edilen 100 birim kazanç dâhil edilecek; $(300+100)=400$ birime tekabül eden vergi dilimi ve oranı bulunacak; ancak bu oran üzerinden vergi hesaplanırken vergiye tabi matrah 400 birim değil 300 birim olarak dikkate alınacaktır.

¹⁰ Vergi idaresinin iş yükü-zaman maliyetleri, vergiye gönüllü uyumun azalması, uyumsuzlukların hukuki ihtilaflara dönüşerek yargı kurumlarının iş yükünü arttırması gibi.

2. Uluslararası Düzenlemeler

İç hukuktan kaynaklanmayan uluslararası düzlemde yer alan uygulamalar, uluslararası vergi anlaşmaları/antlaşmaları, karşılıklı anlaşma usulü, karşı düzeltmeler, güvenli limanlar, uluslararası tahkim ve uluslararası mahkemelere (AİHM, AB Adalet Divanı, BM Adalet Divanı) başvuru, olarak ifade edilebilir. Daha önce de değindiğimiz üzere anlaşma bazlı uluslararası çözüm usullerini belli yönleri itibariyle tarhiyat öncesi uzlaşma kurumuna benzetmek mümkün olmakla birlikte buradaki taraflar, idare ve mükellef olarak hiyerarşik bir biçimde değil, eşit statüye sahip devletler olarak konumlanmaktadır. Diğer yandan rızaya dayalı anlaşma bazlı çözüm usullerinden olan vergi anlaşmaları, taraflarca imza altına alınan uzlaşma tutanakları gibi kesin işlevi haiz olmasına rağmen tarhiyat sonrası uzlaşmadan farklı olarak uyuşmazlıkların (çifte vergilendirme sorunu) henüz meydana gelmeden önlenmesine matuftur.¹¹ Dolayısıyla bu yönü itibariyle vergi anlaşmaları, tarhiyat öncesi uzlaşma, izaha davet ile pişmanlık ve ıslah müesseselerine benzemektedir. Aynı durum matrahtan indirim, mahsup, istisna usulleri için de geçerlidir. Bunlar da uyuşmazlığın meydana gelmemesine yönelik önleyici tedbirler mahiyetindedirler. Yalnız buradaki fark bu yasal ve idari tedbirlerin ilgili ülkeler bağlamında karşılıklı mutabakat ve uzlaşma ile alınmasıdır.¹² Yani sağlanan uzlaşma ve mutabakat gerçekleştirilecek yasal ve idari düzenlemelere ilişkindir. Hâlbuki Türkiye’de uygulanan idari çözüm usulleri tek taraflı (yani tarafların uzlaşmasını ve mutabakatını içermeyen) yani yasama gücü tarafından yasal olarak tesis edilen idari müesseseler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yani burada sağlanan uzlaşma ve mutabakat vergisel işlemlerin sonuçlarına ilişkindir. Bu itibarla Türkiye bağlamında idari çözüm müesseselerinin yapımına ve uygulanmasına ilişkin karar alma süreçlerine mükellef temsilcilerinin de katıldığı bir kurul ya da komisyonun oluşturulması muhtemel negatif dışsallıkların¹³ ve uyuşmazlıkların önüne geçilmesi bakımından yararlı olabilecektir.

2.1. İki Taraflı Vergi Anlaşmaları (Mutual/Bilateral Tax Agreements)

Çifte vergileme niteliğini haiz (uluslararası) bir vergi uyuşmazlığını önlemek ya da etkisini en aza indirmek amacıyla iki ülke arasında iki taraflı vergi anlaşmaları imzalanabilmektedir. Uluslararası hukuk bağlamında yapılan bu anlaşmalar yoluyla çifte vergilemenin önlenememesi/etkisinin azaltılabilmesi için anlaşmaya taraf ülkelerin vergilendirme yetkilerinin sınırlandırılması hususunda mutabık olmaları gerekmektedir. Anlaşma kapsamında vergi idaresi-mükellef ilişkisi gibi bir ast üst ilişkisinden ziyade eşitler arası ilişki bağlamında mevcut olan bir mekanizma söz konusudur. Vergi anlaşması niteliğini haiz bu mekanizma, idare-mükellef ilişkisi bağlamında kurulan uzlaşma mekanizmasından bu yönüyle (yapısal olarak) farklılık arz eder. Diğer yandan uzlaşma yoluyla vergi idaresi ceza ve faiz gibi bazı alacaklarından taviz vermekte, hatta teorik olarak vergi aslının bir kısmından vazgeçmesi (uygulamada rastlanmasa) bile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla işlevsel olarak iki taraflı vergi anlaşmaları ile uzlaşma süreçleri arasında benzerlikler olduğunu söyleyememiz gerekir.

¹¹ Anlaşma bazlı uluslararası çözüm usulleri bu yönleri itibariyle izaha davet ile pişmanlık ve ıslah müesseselerine benzemektedir.

¹² Bu bağlamda Ülkeler, çifte vergilendirme sorununun çözümüne yönelik olarak hem kendi iç mevzuatlarında birtakım düzenlemeler yapmakta; hem de diğer ülkelerle de çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları imzalamaktadırlar.

¹³ Vergi uyuşmazlıklarının çözülmemesi/önlenememesi sebebiyle vergi idaresinin iş yükü-zaman maliyetlerinin artması, vergiye gönüllü uyumun azalması, uyuşmazlıkların hukuki ihtilaflara dönüşerek yargı kurumlarının iş yükünü arttırması gibi.

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar¹⁴ ülkeye yabancı sermaye girişinin temin edilmesini şart kılmaktadır. Zira tasarruf yetersizliğinden dolayı büyük yatırımların gerçekleştirilebilmesi ülkeye yabancı sermayenin gelmesine bağlıdır. Sermaye akımını hızlandırmak ve kolaylaştırmak için izlenecek yol ve yöntemlerden bir tanesi yerleşik ülke ile vergi anlaşması imzalamak suretiyle gelecek olan yabancı sermayenin çifte vergilendirme tehlikesini bertaraf etmektir. Türkiye'nin bu tür vergi anlaşmaları imzalarken katı bir kaynak ilkesi savunucusu olması beklenemez, zira bu konuda gösterilecek bir direnç yabancı sermaye sağlayan yerleşik ülke ile olan anlaşmayı imkânsız hale getirecektir. Bu nedenle anlaşmanın fayda-maliyet analizi çok iyi yapılmalı ve bu konuda gerekli kaynaklar en ufak bir dikkatsizliğe meydan vermeyecek şekilde değerlendirilmelidir (Taylan, Vergi Anlaşmaları ve Türkiye'nin Konu Üzerindeki Çalışmaları, 1984, s. 27). Tıpkı bunun gibi idari çözümler kapsamında taraflarca varılan uzlaşmanın, vergi idaresi tarafından mükellefin menfaatlerini dikkate alan optimal bir noktada temin edilmesi, büyük önem arz etmektedir.

Bu itibarla ülke ekonomisinin tasarruf yetersizliğinden yabancı sermayeye muhtaç olduğu için yerleşik ülkelerin menfaatini gözetmek zorunda olduğu gibi, hazine için vazgeçilmez niteliği haiz vergi gelirlerini sağlayan vergi mükelleflerinin hak ve menfaatlerinin de benzer şekilde gözetilerek vergi idaresince uzlaşmacı, kolaylaştırıcı ve teşvik edici bir tavır takılması orta ve uzun vadede lütufkâr ya da tavizkâr olmaktan ziyade rasyonel bir politika olacaktır. Bu politika belirlenirken uluslararası vergi uyumsuzluklarının önlenmesi ve/veya çözümlenmesine yönelik olarak hazırlanmış olan OECD ve BM (Birleşmiş Milletler) model anlaşmaları¹⁵ bir ölçüt ya da model olarak dikkate alınabilir. Böylece bir vergi ilişkisinin ana aktörleri/tarafları olan vergi idaresi ve mükelleflerin, herhangi bir durumla karşılaştıklarında ne şekilde davranmaları gerektiği, ihtiyaç duydukları hususlar, içinde buldukları ekonomik, politik, sosyal durum ve benzeri hususlar belirgin hale getirilmiş olacak ve bu suretle uyumsuzluk görüşmelerinin daha sistematik ve kolay bir şekilde sürdürülmesinin yanında vergi güvenliği de sağlanacaktır.

2.2. Çok Taraflı Vergi Antlaşmaları (Multilateral Tax Treaties)

Uluslararası hukuk çerçevesinde çifte vergilendirmeyi önlemek amacıyla ikiden fazla ülkenin bir araya gelerek ortak bir çıkar üzerinde mutabık kalmaları suretiyle imzaladıkları antlaşmalardır. Fakat bu tür antlaşmalarda ortak bir çıkar üzerinde mutabık kalmanın zorluğu sebebiyle çok taraflı vergi antlaşmaları yapmak oldukça nadir ve zor görülen bir durumdur. Bu anlaşma türünde vergisel bazda tüm idari işbirliği yolları kullanılmakta olup, gerek vergi matrahının belirlenmesinde faydalanılan bilgi değişimi, gerek tahsilatta sağlanan yardımlaşma, söz konusu işbirliğinin tezahür eden unsurlarıdır. Ayrıca vergi türlerinin tamamı antlaşma kapsamında yer aldığından, her iki ülke sınırları içerisinde vergi kayıp ve

¹⁴ Ülke içi üretim ve tasarruf yetersizliği gibi.

¹⁵ Devletlerin vergi sistemlerinin birbirinden çok farklı olması sebebiyle çifte vergilendirme sorununun çok taraflı anlaşmalar yoluyla çözümlenmesindeki zorluk, daha çok ikili anlaşmaların tercih edilmesine yol açmış; ikili anlaşmalardaki görüşmeleri kolaylaştırmak ve süreci kısaltmak amacıyla en yaygın olarak kullanılan OECD ve BM model anlaşmaları geliştirilmiştir. OECD modeli gelişmiş ülkelerin bakış açısına sahiptir ve bunların ihtiyaçlarını öncelikle karşılar. Bu model ikâmetgah/yerleşiklik ilkesine daha fazla ağırlık vermiştir. Zira bu ülkeler dünyanın en gelişmiş ve en çok teknoloji/sermaye ihraç eden ülkeleridir. Diğer model BM modeli ise daha ziyade gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına karşılık vermek üzere onların önceliklerini esas alarak geliştirilmiştir. Ayrıntılı açıklama için bkz. Feridun Güngör, Uluslararası Hukuksal Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi ve Türkiye Uygulaması, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 190, 1997, s. 45.

kaçağı ile daha etkin ve koordineli olarak mücadele etme imkânı söz konusu olmaktadır. Bu tür çok taraflı vergi antlaşmalarına sadece OECD veya Avrupa Konseyine üye olan ülkeler taraf olabilmektedir. Zira bu ülkelerin ekonomik yapıları ve hacimleri uyumlu olduğu gibi, benzer hukuk sistemlerine sahip olmaları da söz konusu antlaşmaları yapmalarını kolaylaştırmaktadır (Kılıç, 2006, s. 43).

Bu tür antlaşmalar esasen idare ve mükellefler için önemli bir model oluşturabilir ve bu modelden alınacak örnekler yoluyla (antlaşma maddelerinden, düzenlemelerinden yararlanmak suretiyle) vergi idaresi ile vergi grupları bazında çok sayıda mükellef ile benzer anlaşma protokolleri, sözleşmeler yapılabilir. Bu yolla belli sektörler ya da belirli mükellef grupları bakımından yaygınlık kazanmış sorunların ve/veya özgelge ile beyan edilmiş uyumsuzluğa yol açma ihtimali olan bazı hususların bir takım protokollere bağlanarak mükelleflerle idare arasında güven tesis edilmesi ve bu yolla vergiye uyumun sağlanması mümkündür. Böylelikle yaygınlık kazanmış uygulama sorunları ve özgelge kapsamında yer alan hususlar bakımından meydana gelebilecek potansiyel bir vergi uyumsuzluğu, bahse konu anlaşma protokolü kapsamında önlenmiş veya ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu itibarla yaygın olarak ihtilaf yaratan sorunlar ile idarece verilmiş tüm güncel özgelgeler bakımından esas alınacak ilke ve kuralların bir protokole bağlanması (bu protokoller yasal düzenlemeler, mahkeme kararları ve sair hususlar bakımından periyodik olarak güncellenmeli) ve mükelleflere tebliğ edilmesi yerinde olacaktır. Böylece aynı ya da benzer konularda sürekli özgelge vermek durumunda kalan vergi idarelerinin ve ihtilafa dönüşen uyumsuzluklarla uğraşmak durumunda kalan yargı kurumlarının iş yükü azalmış olacaktır.

2.3. Karşılıklı Anlaşma Yöntemi (Mutual Agreement Procedure)

Karşılıklı Anlaşma Yöntemi (KAU), tıpkı uzlaşma müessesesinde idare ve mükellef temsilcilerinin bir araya gelmesi gibi iki akit devletin yetkili makamlarının bir araya gelerek, vergi anlaşmasından (anlaşma protokollerinden) doğan ihtilaflara çözüm bulmak üzere tartışmak, konuşmak yoluyla her iki tarafça da kabul edilebilecek adil ve makul bir çözüm bulma arayışı ve çabası olarak tanımlanabilir. Uzlaşma müessesesinden farklı olarak (karşılıklı anlaşma yönteminde) varılan mutabakat tarafları (vergi idarelerini-mükellefleri) bağlayıcı nitelikte değildir. Vergi anlaşmasının uygulanması veya maddelerinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan anlaşmazlıkların çözümlenmesi sürecinde mükellefler daha ziyade yerleştiği oldukları devletlerin mevzuatını esas almayı tercih etmektedirler. Türkiye yönünden baktığımızda vergisel bir uyumsuzluğa ilişkin olarak mahkemenin vereceği nihai karar, bağlayıcı ve zorunlu bir nitelik arz eder. Bu aşamaya gelinmişse bundan sonra diğer devletin mukiminin kendi devletinin temsilcilerine başvurarak karşılıklı anlaşma usulünü talep etmesinin bir anlamı olmayacaktır (Kaplan, 2013, s. 47-48). Dolayısıyla ilgili uyumsuzluğun çözüme kavuşturulması için öncelikle karşılıklı anlaşma yöntemi denenmek isteniyorsa bu aşamada yargı yoluna gidilmemesi şarttır.

Zira mükellefler özellikle çifte vergilendirme içeren birçok durumda bu prosedürden faydalanmayı istemektedirler. Türkiye'deki uzlaşma ve diğer idari çözüm yöntemlerinde olduğu gibi çıkan sonuca uyulması bakımından KAU yöntemi tarafları mecbur bırakmamaktadır. Ancak Türkiye'deki idari çözüm yöntemlerine başvurma usullerinden farklı olarak yetkili merciler tarafından çözüme ulaşma konusunda karşılıklı anlaşma usulü bakımından bir girişimde bulunulması zorunludur. Yetkili merciler birbiriyle uyumsuz ve çelişen yerel mevzuat düzenlemeleri ya da bu mevzuatın vergi idarelerinin uzlaşma yetkilerine getirdiği kısıtlamalar sebebiyle bir neticeye varamayabilirler. Bu durumda çözüme kavuşturulama-

yan hususlar için ya da en azından bu hususların bazıları için tahkim yoluna gitmek her zaman mümkündür (Erdem, 2013, s. 18).

2.4. Karşı Düzeltmeler (Correlative Adjustments)

OECD model anlaşmasının ÇVÖA (Çifte Vergilendirmeyi Önleme Antlaşması) 9'uncu maddesinin 2'nci bendi uyarınca; "bir mütekelil düzeltme, bir akit devlet tarafından düzeltilmiş bir fiyat üzerinden ilişkili kuruluşun/kişinin¹⁶ vergiye tabi kârlarının, kazancının yeniden hesaplanması yoluyla ya da hesaplama yapılmadan, salt transfer fiyatlandırması¹⁷ sonucunda düzeltilmiş ve bu düzeltilen tutarın¹⁸ ilgili kısmına ilişkin olarak ödenen verginin mahsubuna imkân verilmesiyle gerçekleştirilen bir işlemdir. Karşı düzeltmeler kural olarak zorunlu değildir. Bununla birlikte, bir vergi idaresi birinci düzeltmenin yöntem, ilke ve tutar bakımından adil ve makul olduğuna ikna olduğu takdirde karşı düzeltme yapmak mecburiyetindedir. Kural bazında karşı düzeltme zorunluluğunun olmaması, bir devletin keyfi ya da ihtiyari her düzeltmesinin, karşı düzeltme ile cevaplanma mecburiyetinin olmaması anlamına gelir ki bu aynı zamanda her OECD üyesi ülkenin vergisel egemenliğinin korunması bakımından gereklidir. Hâsılı, karşı düzeltmeler, özellikle transfer fiyatlaması düzeltmelerinden sonra oluşan mükerrer vergilendirmenin mahsup yoluyla önlenmesi için önemli bir araç konumundadır (Erdem, 2013, s. 19).

2.5. Güvenli Limanlar (Safe Harbours)

Güvenli liman, önceden belli kriterlere göre tespit edilmiş mükellef grupları ya da işlemler için belirlenmiş bir transfer fiyatlandırması rejimi olup gerekli şartlara haiz mükellefler için bazı transfer fiyatlandırması yükümlülüklerinden muafiyet sağlayan bir mekanizmadır. Yani ilgili rejim (Güvenli Liman) kapsamında şart koşulan yükümlülüklerini yerine getiren mükellefler, transfer fiyatlandırması ile ilgili belgelendirme ve diğer yükümlülüklerden kurtulmuş olmaktadır. Bu uygulamayı açıkça kabul etmeyen ülkeler için bu rejimin herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu rejimin nisbeten daha az risk taşıyan ilişkili işlemler için ikili veya çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde uygulanması birçok dezavantajı ortadan kaldıracaktır. Güvenli limanlar sadece ilgili mükellefler için değil aynı za-

¹⁶ İlişkili Kişi: Kurumların kendi ortakları, kurumların veya ortaklarının ilgili bulunduğu gerçek kişi veya kurum ile idaresi, denetimi veya sermayesi bakımından doğrudan veya dolaylı olarak bağlı bulunduğu ya da nüfuzu altında bulundurduğu gerçek kişi veya kurumları ifade eder. Ortakların eşleri, ortakların veya eşlerinin üstsoy ve altsoy ile üçüncü derece dâhil yansoy hısımları ve kayın hısımları da ilişkili kişi sayılır. Kazancın elde edildiği ülke vergi sisteminin, Türk vergi sisteminin yarattığı vergilendirme kapasitesi ile aynı düzeyde bir vergilendirme imkânı sağlayıp sağlamadığı ve bilgi değişimi hususunun göz önünde bulundurulması suretiyle Bakanlar Kurulunca ilan edilen ülkelerde veya bölgelerde bulunan kişilerle yapılmış tüm işlemler, ilişkili kişilerle yapılmış sayılır. Konu hakkında ayrıntılı açıklama için bkz. https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Tebliğler/5520/13.html, (14.05.2020)

¹⁷ 21.6.2006 tarih ve 26205 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 13 üncü maddesine göre, kurumların, ilişkili kişilerle emsallere uygunluk ilkesine aykırı olarak tespit ettikleri bedel veya fiyat üzerinden mal veya hizmet alım ya da satımında bulunmaları durumunda, kazanç tamamen veya kısmen transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü olarak dağıtılmış sayılacaktır.

¹⁸ Tamamen veya kısmen transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü olarak dağıtılmış sayılan kazanç, Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarının uygulamasında, bu maddedeki şartların gerçekleştiği hesap döneminin son günü itibarıyla dağıtılmış kâr payı veya dar mükellefler için ana merkeze aktarılan tutar sayılır. Ancak, örtülü kazanç dağıtımı yapılan kurumlarda bu düzeltmenin yapılabilmesi için örtülü kazanç dağıtan kurum adına tarh edilen vergilerin kesinleşmiş ve ödenmiş olması gerekmektedir. Söz konusu kâr payının başka bir kuruma aktarılmış olması durumunda, bu kazanç iştirak kazancı olarak değerlendirilecek olup kâr payının dar mükellef kuruma, gerçek kişilere, vergiye tabi olmayan veya vergiden muaf herhangi bir kişi veya kuruma aktarılmış olması halinde, bu kâr payının net kâr payı kabul edilerek bu tutarın brüte tamamlanması sonucu bulunan tutar üzerinden kâr dağıtımına bağlı vergi kesintisi yapılması gerekecektir. Bkz: https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Tebliğler/5520/13.html, (14.05.2020)

manda vergi idareleri için de sınırlı kaynaklarını daha riskli ve karmaşık işlemlere kanalizasyon etmeleri bakımından fonksiyonel yararlar sağlamaktadır (Duran, 2012, s. 136-137). Güvenli liman uygulaması veya rejiminin avantaj ve dezavantajları dikkate alınmak suretiyle, özellikli vergi konularına ilişkin uyuşmazlıklar bakımından belli kriterler (asgari oranlar, alt-üst limitler gibi) getirilerek idari çözüm süreçlerinin daha sistematik ve hızlı hale getirilebilmesi mümkündür. Örneğin izaha davet rejimi kapsamında belirli vergi konuları bakımından asgari bir ön tespit tutarı belirlenerek bu tutarın altındaki ön tespitler izaha davet kapsamında çıkarılabilir. Bu itibarla, uluslararası vergi uyuşmazlıklarının önlenmesi ve çözülmesi sürecinde işletilen müesseseler, tedbirler, mekanizmalar, model anlaşmalar ve kurumların, ülkelerin yasama, idare ve yargı otoriteleri tarafından idari çözüm usulleri bağlamında bir model olarak esas alınması faydalı olacaktır.

3. Uluslararası Uyuşmazlıkların Yargısal Çözüm Mercileri

Mükellefler ile vergi idaresinin mevcut veya muhtemel bir uyuşmazlığı yargı yoluna gitmeden önce çözmek veya önlemek amacıyla bir araya gelip karşılıklı diyalog ve anlaşma yoluyla yürüttükleri süreç idari çözüm yolu olarak tanımlanmaktadır. Çözüme ulaşıırken genel olarak vergi idaresi vergi ve cezanın bir bölümünden vazgeçmekte, mükellef ise belirli bir miktar ödemeye razı gelmektedir (Kızılot Ş. v., 2009, s. 154). Böylece gerek vergi idaresi gerek mükellefler yargı sürecinin davacı ve davalı taraflarına¹⁹ dönüşmekten kurtulmuş olmaktadır. Zira işin esasına baktığımızda yargılama sürecinin temelinde “hasım” kavramı bulunmaktadır. Hasım ilişkisinde taraflardan birinin kaybetmesi zorunlu hale gelmektedir. Son yıllarda ABD’deki hukuk fakültelerinde öğrencilerin mevcut ihtilaflara yönelik olarak barışçıl görüşmelere, kazan-kazan tekniklerine ve özel mahkemelere teşvik edildiği görülmektedir. Zira vergi idaresi ile mükellefler arasındaki ilişki karşılıklı bağımlılık ilişkisi olduğundan taviz verilmemesi gereken temel ilkenin “işbirliği” ilkesi olduğu kabul edilmektedir (Stephen R. Covey, 2015, s. 238). Bu şekilde mükellefler ve vergi idareleri yargısal maliyetleri yüklenmedikleri gibi, yargı kurumları da kendilerine başvurulmadan çözülebilecek uyuşmazlıklara ilişkin iş yükünden kurtulmakta ve asıl işlevlerine etkin bir şekilde odaklanabilme imkânına kavuşmaktadır.

Yargı kurumları devletin kaza işlevini harekete geçirmek suretiyle kendisine intikal eden hukuki ihtilaflara ilişkin olarak haklıyı, hakkın kapsamını, muhtevasını ve ihtilaf karşısında uygulanması gereken hukuk kurallarını gösterir ve uygular (Onar, 1968, s. 1761). Bu anlamda yargısal çözüm mercilerinin hukuki ihtilafları çözüme kavuştururken farklı ve yeni çözüm prosedürlerini hayata geçirdikleri görülmektedir. Bu kapsamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) yapılacak başvurulara ilişkin olarak filtre işlevinin geliştirilmesi için 14 no.lu protokolün 6’ncı maddesi kapsamında “Tek Yargıç” düzeni kurul-

¹⁹ Vergilendirme ilişkisinde tarafların ileri sürdüğü iddialar veya sahiplendikleri menfaatleri birbirine zit olduğundan yükümlüler imkânları elverdiği sürece minimum seviyede vergi ödemek isterler. Bunun için mevcut yasal olanakları kullanmanın dışında hukuk sınırlarının dışına çıkarak kaçakçılık eylemlerine de tevessül edebilirler. Hâsılı vergilemeye karşı direnç gösteren mükellefler zaman, emek, para gibi birçok maliyetlere sebep olabilirler. Bu nedenle vergi idaresi ile yükümlülerin birbirleriyle hasım olmaktan çok partner olmayı tercih ederek iş birliği yolunu seçmeleri en rasyonel tercihtir. Konu hakkında ayrıntılı açıklama için bkz. İdris Hakan Furtun, Türk Hukuku’nda Vergi Mükellefini Denetleme Araçları, Bahri Öztürk ve Funda Başaran Yavaşlar (Ed.), Vergi Hukuku Örneğinde Hukuka Uygun ve Etkin Kamu Denetimi Sempozyum Kitabı içinde (299-312), Ankara: Seçkin Yayınları, 2010, ss.300-301

muştur. Mahkemeye davanın herhangi bir aşamasında “dostane çözüme davet etme yetkisi”²⁰ verilmiş olup, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’ne bir mahkeme kararının yerine getirilmesi esnasında, kararın yorumlanması bakımından bir sorun ile karşılaşılması durumunda, meseleyi vuzuha kavuşturması için Mahkeme’ye gönderme yetkisi tanınmıştır (Nacakçı, 2019). Ancak Türkiye’de faaliyet gösteren üst yargı organlarının dostane çözüme davet etme şeklinde bir yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte benzer bir yetki sadece kararları tavsiye niteliğinde bulunan Kamu Denetçiliği Kurumu’na ait bulunmaktadır. Dolayısıyla vergisel uyuşmazlıkların yargıya intikali durumlarında ilgili mahkemelere bu yönde bir yetkinin verilmesi, uyuşmazlıkların bütüncül çözüm sürecinin son halkası olan yargılama merhalesinde dostane bir şekilde izalesi adına önemli bir imkân sağlayarak mükelleflerin vergiye gönüllü uyum düzeyini yükseltecektir.

İkinci olarak, birçok AİHM kararında mülkiyet hakkına müdahale etme niteliğini haiz iç hukuk kurallarının çelişik mevzuat ve içtihatlarla karmaşık hale getirilmemesi ve mahiyetinin açık ve net olması gerektiği, aksi takdirde öngörülebilirlik ve belirlilik ilkelerinin işlevsiz kalacağı ifade edilmiştir (Sadık Kırbuş, 2012, s. 13). Ülke içi yargı kurumlarının özellikle Temyiz Mercilerinin önlerine gelen vergi uyuşmazlıklarının, tıpkı AİHM gibi nizaya konu vergisel işlemin dayandığı mevzuatın çelişkili ve muğlak olup olmaması bakımından ele alınması ve bu yönüyle bahse konu cari (vergisel) yasal düzenlemelerin öngörülebilirlik, belirlilik ve adalet ilkelerine uygunluk bakımından denetlenmesi mütemediyen uyuşmazlık üreten patolojik yasal zemini rehabilite edici bir etki meydana getirerek potansiyel uyuşmazlıkları daha doğmadan önleyebilecektir.

Üçüncü olarak, Mahkeme (AİHM), aynı temel sorundan kaynaklanan büyük vaka grupları için bir araç olarak “pilot karar prosedürü” adı altında yeni bir mekanizma geliştirmiştir. Buna göre, tekrarlayan sorunlar için ortak kurallar, ilkeler ve politikalar hayata geçirilerek, mahkemenin iş yükü hafifletilmiş olacak ve süreçte yaşanan tıkanıklıklar azalacaktır.²¹ Uyuşmazlıkların çözümünde kullanılan bu mekanizma, küreselleşmenin de etkisiyle ülkelerin karşılıklı olarak artan ticari ve yatırım ilişkileri sebebiyle, yatırımların ve ticaretin güvene altına alınması amacıyla iki ya da çok taraflı uluslararası sözleşmelerde uyuşmazlıkların çözüm mercii olarak öngörülmekte, seçimlik bir yargı yolu olarak etkinliğini günden güne arttırmaktadır.

²⁰ Yargılamanın her aşamasında Mahkeme, yazı işleri müdürlüğü vasıtasıyla taraflara “dostane çözüm” önerisinde bulunabilir. Dostane çözümün Mahkeme tarafından kabul edilebilmesi için ilgili hükümetin bir şekilde başvuruçunun iddialarının doğruluğunu kabul etmesi, başvuruçunun zararını karşılama ve lehine bazı tedbirleri alma yükümlüğü altına girmesi gerekir. Şayet taraflar bir uzlaşmaya varır ve bu yeterli görülürse Mahkeme başvuruyu gündemden düşürerek dostane çözümden gerekli sonuçları çıkarır. Şayet taraflar bir çözüme varamazsa hükümet, Mahkemeye Sözleşme’nin ihlalini tanıyan ve başvuruçunun zararını tazmin eden “tek taraflı deklarasyon” bildiriminde bulunabilir. Bu tek taraflı deklarasyon kabul edilirse, başvuru yine gündemden düşürülür. Dosyaların çözümünde kullanılan bu iki usul -ki birincisi Sözleşme metninde düzenlenmiş ikincisi ise uygulamayla ortaya çıkmıştır- yıllar içinde daha sıklıkla uygulanır hale gelmiştir. Konu hakkında geniş açıklama için bkz: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklari-mahkemesi/aihm-yapisi/>, (18.08.2020)

²¹ Türkiye’de de özellikle idari yargı alanında benzer vergisel uyuşmazlıklara ilişkin olarak “pilot karar prosedürü” bağlamında ortak kural, ilke ve politikalar oluşturulmak suretiyle daha hızlı ve adil bir yargılama süreci temin edilebilir.

Diğer yandan, uluslararası sözleşmelerin taraflarının birbirlerinin mahkemesine gitmeyi (ilgili iç mevzuatın bilinmemesi, teminat yatırma zorunluluğu, riskler, yabancı avukat ile takip mecburiyeti vb. sebeplerle) riskli bulmaları, diğer tarafın kendi milli mahkemesinde kayırlabileceği korkusu, milli mahkemelerin aşırı bürokratik ve az uzmanlaşmış yapısının sürecin uzamasına sebep olabileceği gibi hususlar nedeniyle tahkim müessesesi seçimlik bir yargı yolu olarak tercih edilmektedir. Bir diğer neden ise milli mahkeme kararlarının uluslararası alanda etkinliğinin düşük olmasıdır. Zira milli mahkemeler karşı devletin mahkemelerinin kararlarının uygulanması ve tenfizi noktasında isteksiz ve çekingendirler. Tüm bunlar sebebiyle tahkim mekanizması cazip ve vazgeçilmesi çok zor bir niteliği haizdir (Dayanç, 2001, s. 34). Tahkim bir yönüyle vergisel uyuşmazlıkların çözümü sürecinde İngiltere’de yer alan “Hakem Ofisi”nin uluslararası versiyonu olarak kabul edilebilir. Bu itibarla Türkiye’de de “Hakem Ofisi”ne benzer bir birim oluşturulurken “Tahkim” müessesesinin yapısı ve işlevi analiz edilmek suretiyle bir model olarak örnek alınabilir. Zira bu kurum, özellikle anglo-sakson ekolde benzerlerine göre en yaygın ve başarılı şekilde kullanılmaktadır (Mehmet Üçer, 2018, s. 141).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bu müesseseye yönelik bir takım yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu meyanda, 4686 sayılı Kanunun²² 1’inci maddesine göre Kanunun amacının, milletlerarası tahkime ilişkin usul ve esasları düzenlemek olduğu ve kapsamının, yabancılık unsuru taşıyan ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği veya bu Kanun hükümlerinin taraflar ya da hakem veya hakem kurulunca seçildiği uyuşmazlıkları kapsadığı belirtilmiştir. Kanunun 4’üncü maddesine göre tarafların, sözleşmeden kaynaklınsın ya da kaynaklanmasın aralarında mevcut bir hukuki ilişkiden doğmuş veya doğabilecek uyuşmazlıkların tümünün veya bazılarının tahkim yoluyla çözülmesi konusunda bir anlaşma akdedebileceği ve bu anlaşmanın, asıl sözleşmeye konan tahkim şartı veya ayrı bir sözleşme şeklinde de yapılabileceği ifade edilmiştir.

²² 5.7.2001 tarih ve 24453 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 4686 Sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu.

Sonuç

Uluslararası çifte vergilendirmenin önlenmesine yönelik olarak ulusal çapta uygulanan yasal ve idari önlemler bağlamında matrahtan indirim, mahsup ve istisna usulleri uygulanmaktadır. Aynı şekilde uluslararası düzlemde alınan yasal/idari tedbirlere yönelik ise iki ve çok taraflı vergi anlaşmaları, karşılıklı anlaşma yöntemi, karşı düzeltmeler, güvenli limanlar gibi yöntemler, idari çözüm yöntemlerine örneklik teşkil etmesi bakımından büyük önemi haizdir. Ayrıca uluslararası uyuşmazlıkların çözüm mercileri olan bazı yargı organları tarafından uygulanan prosedürler de idari çözüm süreçleri için uygulanabilir ve işlevsel örnekler içermektedir. Uluslararası çifte vergilendirme uyuşmazlıklarının yasal düzenlemeler ve barışçıl idari yöntemlerle önlenememesi veya çözülememesi durumunda çözüm mercileri olarak ulusal mahkemeler, uluslararası mahkemeler (AB Adalet Divanı, BM Adalet Divanı, AİHM), Uluslararası Ticari Tahkim ve AB Tahkim Anlaşması gündeme gelecektir. Zira ciddi etkileri olan vergisel uyuşmazlıkların etkin bir şekilde önlenmesi ve çözülmesi, yasal ve idari tedbirlerin yanında onlarla uyumlu olarak işleyen bir yargı sürecinin ve aktörlerinin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Yasal, idari ve yargısal aşamalar bir zincirin halkaları gibi birbirlerini olumlu ya da olumsuz olarak etkilediklerinden eşgüdüm içinde olmaları gerekir ki, zincirin halkalarından birinin eksikliği ya da zayıflığı bütün bir sürecin²³ etkinliği ya da etkisizliğini belirleyecektir. Bu itibarla idari veya barışçıl bir çözüm usulünün vergisel uyuşmazlıkları etkin bir şekilde ortadan kaldırması ya da önlenmesi için bu çözüm usulüyle uyumlu ve ona paralel olarak yasal ve yargısal zeminde de bir takım tedbirler alınması ya da düzenlemeler yapılması gerekmektedir. AB'nin (Avrupa Birliği) idari ve yargısal sistemi içinde yer alan bir takım ilke, kurum ve mekanizmaların ülke içi idari (özellikle vergi idaresi) ve (vergi) yargı kurumları bakımından model alınması cari yapısal sorunların ortadan kaldırılması bakımından hızlı, güvenilir ve etkin sonuçlar elde edilmesine imkân verebilir. Bu kapsamda ilk olarak, uluslararası vergi uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında uygulanan çok taraflı vergi anlaşmalarından ve ABTS (Avrupa Birliği Transfer Sistemi) protokollerinden ilham alınarak vergi idaresi ile vergi grupları bazında çok sayıda mükellef ile benzer anlaşma protokolleri, sözleşmeler yapılmalı, bu kapsamda yaygın olarak ihtilaf yaratan sorunlar ile idarece verilmiş tüm güncel özellikler bakımından esas alınacak ilke ve kurallar bir protokole bağlanmalı (bu protokoller yasal düzenlemeler, mahkeme kararları ve sair hususlar bakımından periyodik olarak güncellenmeli) ve mükelleflere tebliğ edilmelidir. Ayrıca, İstinaf mahkemelerinin önlerine gelen vergi uyuşmazlıklarının, tıpkı AİHM gibi nizaya konu vergisel işlemin dayandığı mevzuatın çelişkili ve muğlak olup olmaması bakımından ele alınması ve bu yönüyle bahse konu cari (vergisel) yasal düzenlemelerin öngörülebilirlik, belirlilik ve adalet ilkelerine uygunluk bakımından denetlenmesine dair ayrıntılı yasal düzenlemelerin yapılması yararlı olacaktır.

²³ Vergi uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin bütüncül (yasal-idari-yargısal) süreç.

Uluslararası güvenlik rejimlerinden olan Güvenli Liman uygulaması model alınmak suretiyle vergi uyuşmazlığına yol açan ayrıntılı ve karışık bir takım yasal düzenlemeler, güvenli liman yöntemi örnek alınarak bir takım (sınır değerler, ilke, kural, kriter vb.) düzenlemeler yapılmak suretiyle sadeleştirilerek etkin hale getirilmelidir. Zira bu tür düzenlemeler mükelleflerin vergiye gönüllü uyum düzeylerini yükseltmekle kalmayacak, vergi kapasitesinin genişliğini, derinliğini ve sürekliliğini güçlendirecektir. Sonuç olarak, etkin ve adil bir şekilde işleyen bir yargı mekanizması mahkemelerin yanı sıra vergi idaresinin işlemlerine olan güveni de arttıracak ve uyuşmazlığın tarafı olan mükellefleri barişçıl yöntemlere gönüllü olarak sevk edecektir. Zira güvenilir niteliği haiz yasal ve yargısal süreçler idari çözüm süreçlerinin saygınlığını olumlu etkileyecek, saygınlık ve güven ise mükelleflerin vergiye uyum düzeylerini arttıracaktır. İdari çözüm süreçlerini askeri bir kola benzetecek olursak tıpkı askeri bir birliğin takip edilen yolların güvenliğini ve emniyetini temin eden ön ve arka kolları olduğu gibi barişçıl çözüm usulleri bakımından yasal ve yargısal süreçler bu işlevi yerine getirmektedir. Zira vergisel uyuşmazlıkların ortaya çıkmasının kökleri yasal düzenlemelere kadar giderken dalları ise yargısal süreçlere doğru uzanmaktadır.

Dolayısıyla idari çözüm mekanizmalarının, köklerden yani yasal düzenlemelerden etkilenip dalları yani yargısal süreçleri etkileyen bir gövde misali vergi sistemini ayakta tutan çok önemli bir misyonu vardır. Bu itibarla gövdenin sıhhati kök (yasal süreç) ve dallarla (yargısal süreç) yakından ilişkilidir ve analiz edilirken birlikte ele alınmalıdır. Bu itibarla, meydana gelme sıklığı ile oluşturdukları olumsuz etki ve dışsallıkların niteliği bakımından ciddi sayılabilecek vergisel uyuşmazlıkların salt idari tedbirler/düzenlemeler yoluyla önlenmesi ya da çözülebilmesi mümkün olmadığından, bunların yasal, idari ve yargısal evrelerden müteşekkil geniş ve bütüncül bir sürecin tüm aşamalarında alınacak (yasal, idari ve yargısal düzlemde birbiriyle uyumlu ve birbirini destekleyen) etkin tedbirler yoluyla çözüme kavuşturulması stratejisi bir politika olarak ele alınmalı, sürecin yürütülmesi ve koordinasyonu görece bağımsız bir idari otorite tarafından gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

- Covey, Stephen R. (2015), Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı. 52.Baskı. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çiçen, A., & Erbil, N. S. (2011). Çifte Vergilendirmeyi Önleme Yöntemleri ve Temettü, Faiz, Gayrimaddi Hak Bedeli Kapsamında Vergi Anlaşmalarında Korunmalı Mahsup. *Vergi Dünyası Dergisi*, 37-38.
- Dayanç, M. (2001). Milletlerarası Tahkim Kanunu ve Bu Kanun Kapsamında Yapılan İşlemlerin Vergi Mevzuatı Karşısındaki Durumu. *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 242, 34.
- Duran, M. (2012). Güvenli Limanlar (Safe Harbours) ile İlgili Olarak OECD Transfer Fiyatlandırması Rehberindeki Değişiklik Çalışmaları. *Vergi Sorunları Dergisi*, 136-137.
- Erdem, T. (2013). OECD Model Anlaşmasının 9/2'nci Maddesindeki Düzeltmenin Mahiyeti ve İç Hukuka Etkileri. *Vergi Sorunları Dergisi*, 18.
- Furtun, İdris Hakan. (2010), Türk Hukuku'nda Vergi Mükellefini Denetleme Araçları, Bahri Öztürk ve Funda Başaran Yavaşlar (Ed.), Vergi Hukuku Örneğinde Hukuka Uygun ve Etkin Kamu Denetimi Sempozyum Kitabı içinde (299-312), Ankara: Seçkin Yayınları.
- Giritli, İsmet; Bilgen, Pertev; Akgüner, Tayfun. (2008), İdare Hukuku, Genişletilmiş 3.Baskı, İstanbul: Der Yayınevi.
- Güngör, F. (1997). Feridun Güngör, Uluslararası Hukuksal Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Ve Türkiye Uygulaması. *Vergi Dünyası Dergisi*.
- <https://www.oecd.org>. (2016, 5 2). <https://www.oecd.org/ctp/treaties/2014-model-tax-convention-articles.pdf>. <https://www.oecd.org>. adresinden alındı
- <https://www.oecd.org/ctp/treaties/2014-model-tax-convention-articles.pdf>.
- <https://www.oecd.org/ctp/treaties/2014-model-tax-convention-articles.pdf>, (2014).
- <https://www.oecd.org>. adresinden alındı
- https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Tebliğler/5520/13.html,
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklari-mahkemesi/aihm-yapisi/>, (18.08.2020)
- Kaplan, E. (2013). Türk Hukukunda Uluslararası Çifte Vergilendirme Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları. *Vergi Dünyası Dergisi*, 41.
- Karagözoğlu, Fevzi. (1975) Vergi Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları, 1.Sayı, Ankara: Vergi Hukuku Yayınları.
- Karakoç, Yusuf. (2015), Vergi Anlaşmazlıklarının/Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları (Vergi Yargılaması Hukuku). Genişletilmiş 3. Basım. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kılıç, R. (2006). Ramazan Kılıç, Vergi Anlaşmaları Çerçevesinde Ulusal Gelir İdareleri Arasında Gerçekleştirilen Bilgi Değişimi, Sayı:302, Ekim 2006. *Vergi Dünyası Dergisi*.
- Kızılot, Şükrü ve Taş, Metin, (2009) Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Kocaer, Ş. (2014). „AİHM (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) Kararları Çerçevesinde Vergi Davalarında Bireysel Başvuru Yolu. *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 393, 36.

Mehmet Üçer, (-1. ., (2018). Roma Hukukundan Günümüze Alternatif Çözüm Yılları ve Tahkim, . Tahir Muratoğlu ve Burak Buluttekın (Ed.) içinde, *Hukukta Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları* (s. 141). Ankara: 1.Baskı, Seçkin Yayınları.

Nacakçı, O. (2019, 04 23). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yapısı ve Oluşum Biçimi*.

<http://www.ekdial.av.tr>: <http://www.ekdial.av.tr/mak/on1.pdf> adresinden alındı

oecd.org. (2016, Mayıs 2). <https://www.oecd.org/ctp/treaties/2014-model-tax-convention-articles.pdf>, adresinden alındı

Onar, Sıddık Sami. (1968), İdare Hukukunun Umumi Esasları, 3.Cilt, İstanbul: Hak Kitabevi.

Öz, E., & Çavdar, F. (2012). Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine Yönelik OECD ve Türkiye Uygulamaları, . *Vergi Dünyası Dergisi*, 51-56.

Sadık Kırbaş. (2012). Türk Vergi Mevzuatında Karmaşa ve Yarattığı Sorunlar, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 232, 13.

Sarı, H. (2012). Uluslararası Çifte Vergilemeyi Önleme Yöntemleri. *Vergi Dünyası Dergisi*, 49.

Taylan, E. (1984). Vergi Anlaşmaları ve Türkiye'nin Konu Üzerindeki Çalışmaları. *Vergi Dünyası Dergisi*.

Tokmakkaya, M. (1996). Uluslararası Vergi Anlaşmaları ve Türkiye Uygulamaları. *Vergi Dünyası Dergisi*, Ekim 1996.

Türk Dil Kurumu, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü, www.tdk.gov.tr, (10.05.2018)

Selahattin Tuncer, Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Arasında Çifte Vergilendirmeyi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Anlaşması İmzalandı – II, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı 232, 2012

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), V/1 (2020), s. ??

SANAYİ 4.0'IN MERKEZSİZLİĞİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE DEVLETİN ROLÜ TARTIŞMALARININ SONU MU?

Ali İhsan KAHRAMAN*

Özet

Bu makalede 21. Yüzyılın birinci çeyreği bitmeye yaklaşırken en çok tartışılan konulardan biri olan dördüncü sanayi devriminin (Sanayi 4.0) uluslararası ilişkiler teorilerinde devletin rolü tartışmalarına muhtemel etkileri irdelenmiştir. Sanayi 4.0'ın otomasyon teknolojilerindeki odağının işsizlik oranını artırması veyahut iyi ihtimalle emek kavramının içeriğini değiştirerek nitelikli iş gücüne olan ihtiyacı artıracakı düşünülmektedir. Bununla beraber, her iki senaryo altında da işsizlik rakamlarının artacağı genel bir kabuldür. Bu minvalde, işsizliğin oluşturacağı sosyal denge bozulmalarının devletlerin toplumsal hayattaki rolleri üzerindeki etkilerinin uluslararası ilişkiler teorilerine de yansması kaçınılmazdır. Bu makale, Sanayi 4.0-ışsizlik-sosyal dengeler-devlet-teori ilişkisini irdelemekte ve bir senaryo analizi yapmaktadır. Analizin sonucunda ise, işsizliğin veya emek niteliğinin değişiminde devletin rolünü azaltacağı değil, aksine artıracakını öngörmekte ve uluslararası ilişkiler teorilerindeki devletin rolü tartışmalarının daha da süreceğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sanayi 4.0, İşsizlik, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Devlet, Huntington*

* Arş. Gör. Dr. Ali İhsan Kahraman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID:0000-0002-9514-7210, email: aliihsan.kahraman@medeniyet.edu.tr

DECENTRALIZATION IN INDUSTRY 4.0: THE END OF THE DEBATES IN INTERNATIONAL RELATIONS THEORIES ON THE ROLE OF THE STATE

Abstract

This article discusses the impact of the fourth industrial development (Industry 4.0) on the great debate in international relations discipline about the role of state in international relations theories. Industry 4.0, through automation mechanisms, is expected to increase the need for qualified labor by leading the increase in the unemployment rate in the world, or at best, by changing the content of the concept of labor. By the way, in all cases, the increase in unemployment rate is the common acceptance in discussions. In this respect, this article agrees with the inevitability of reflections on the debates in international relations theories of social disruptions due to increased unemployment. This article explores the relations between industry 4.0, unemployment, social disruptions, the state and international relations theories and makes a scenario analysis. In conclusion, it claims the increase of the role of the state, rather than a decrease, due to the unemployment or change in the qualification of labor, and therefore probably, the continuity of the debates over the role of the state in international relations theories.

Keywords: *Industry 4.0, Unemployment, International Relations Theories, The State, Huntington*

Giriş

21. Yüzyılın küresel ekonomi-politik sisteminin en önemli mihenk taşlarından biri, şüphesiz, 2008 Küresel Ekonomik Krizi olmuştur. Krizin ardından mikroekonomik ve makroekonomik birçok kriz baş göstermiş ve ardından çeşitli sosyo-politik dalgalanmalar yaşanmıştır. Avrupa Birliği'nde yaşanan borç krizleri, Arap dünyasında yaşanan ayaklanmalar, Amerika ve Çin'in karşılıklı ticaret yaptırımları, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, yükselen ırkçılık, yaşanan ekonomik krizlere ve sosyo-politik dalgalanmalara verilebilecek birkaç örnektir. 2008 Küresel Ekonomik Krizi, bu gelişmelerin ya sebebi ya da etki düzeyini arttıran bir faktör olmuştur. Bununla beraber, 2008 küresel ekonomik krizin 'ekonomik sistem tartışmaları üzerindeki etkileri' kendini daha fazla hissettirirken (Kutlay & Karaoğuz, 2017), liberal demokrat ülkelerin neoliberal ekonomik politikaları terk etmeleri ve fakat otokrat ülkelerin serbest piyasa savunuculuğunu üstlenmeleri, küresel sistemik düzeyde yaşanan önemli bir kırılmanın başlangıcı olmuştur. Günümüz merkez-çevre teorilerinden çok-kutupluluk teorilerine kadar geniş bir skalada uluslararası ilişkiler, uluslararası ekonomi-politik ve siyaset bilimindeki teorik tartışmaları 2008 Küresel Ekonomik Krizin oluştuğu bu kırılmanın etkilerini de görmektedir (Ünay, 2017, s. 3).

21. Yüzyılın başlangıcında yaşanan bu tür sistemik kırılmaların akıbetleri ve çıkış yolları hakkında, 20. Yüzyılın 'teknolojik gelişme' odaklı tecrübelerinin bazı ipuçları verdiği düşünülmektedir. 20. yüzyılın başında yazdığı bir makalede Beard, teknolojinin 'bütün düşünce tarzları ve politikalar üzerindeki sarsıcı baskısının' siyaset biliminin en temel gerçeği olduğunu savunmuştur (Beard, 1927, s. 5). Beard'den 93 yıl sonra yazdığı kitabında Marchant da aynı noktayı tartışmış ve günümüz kavramsal ve teorik çerçevelerinin ortaya çıkan yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı yeni ortamı anlamak için yeterli olmadığını savunmaktadır (Marchant & Wallach, 2020). Benzer şekilde, 'hiçbir sosyal ve ekonomik gelişmenin teknolojiden bağımsız bir şekilde okunamayacağını' iddia eden Al-Rodhan, teknolojinin ekonomik sistemler üzerindeki etkilerine de odaklanmıştır (Al-Rodhan, 2011). Bu minvalde, 20. yüzyıl boyunca yaşanan birçok ekonomik krizin ardından piyasaların işlevselliğini kaybetmesi sonucu ortaya konan teknolojik gelişmeler ya piyasalara yeniden işlevsellik kazandırmış ya da yeni piyasa sistemlerinin kurulmasını sağlamıştır.

Örneğin, 1973'te yaşanan petrol arz krizinin ardından ortaya çıkan stagflasyon, ABD başta olmak üzere birçok Batılı ülkeyi yenilenebilir enerji teknolojilerinin araştırma-geliştirme (AR&GE) yatırımlarına yönlendirmiş ve akabinde yaşanan benzeri arz yönlü fiyat şoklarına karşı enerji ithalatçısı ülkelerin aynı stagflasyon ihtimali ile karşılaşmasını engellemiştir. Bir başka örnek, ekonomi-politik sistemin doğasından değil, bizzat gezegenin kendi doğasından yola çıkılarak verilebilir. Yergin'in ifade ettiği üzere, 'petrol sanayisinin ilk kurulduğu günden beri dünyada enerji kaynaklarının tükenmekte olduğu tartışmaları beş sefer gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, her seferinde yaşanan teknolojik gelişmeler kullanılabilir konvansiyonel enerji rezervlerinin artmasını sağlamış ve sonucunda beklenen tükenme gerçekleşmemiştir' (Yergin, 2011). Sonuç olarak, 20. Yüzyılın tecrübeleri ışığında, küresel ekonomi-politik sistemde yaşanan krizlerin ardından gerçekleşen teknolojik gelişmelerin ekonomik ve sosyo-politik sonuçlarının kaçınılmaz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu makale de, 2008 küresel ekonomik krizin ardından yaşanan artçı krizlerle paralel ortaya çıkan Sanayi 4.0 tartışmaları ve uygulamalarının muhtemel sosyo-politik etkilerine odaklanmakta ve bu etkiler üzerinden uluslararası ilişkiler teorilerindeki devletin rolüne yönelik tartışmalara olabilecek muhtemel etkisine dair bir öngöründe bulunmaktadır. Aynı zamanda, son dönemlerde daha fazla tartışılmaya başlanan sanayi 4.0-uluslararası ilişkiler etkileşiminin bir başka boyutunu ele almayı amaçlamaktadır.¹ Makalenin birinci bölümünde sanayi 4.0 tartışmaları iş piyasasının genel hatları ile ele alınacak ve Huntington'un sosyal denge formülasyonuna uygulanacaktır. İkinci bölümde, sanayi 4.0 konusuna bir es verilecek ve uluslararası ilişkilerde devletin rolü tartışmaları genel hatları ile özeltenecektir. Üçüncü bölümde, sanayi 4.0 tartışmasının ortaya çıkardığı sosyo-politik sonuç ile uluslararası ilişkilerde devletin rolü tartışması bağdaştırılacaktır. Temel olarak cevabı aranan soru, küresel etkileşimin hiç olmadığı düzeye çıktığı günümüzde, uluslararası ilişkilerde devletin rolünün azaldığı savına, küresel ekonomi-politiği en güçlü trendlerden olan sanayi 4.0 gelişmelerinin muhtemel etkileridir. Bununla beraber ifade etmek gerekir ki, bu makaledeki temel maksat gelecek tasavvuru yaparak olmayı var gibi göstermek değil, aksine yaşanması muhtemel bir senaryonun etkilerine yönelik tartışma yapmaktır. Bu tartışma, makroekonomik dengeler ve sosyal dengeler olmak üzere iki temel başlık altında yapılmaktadır.

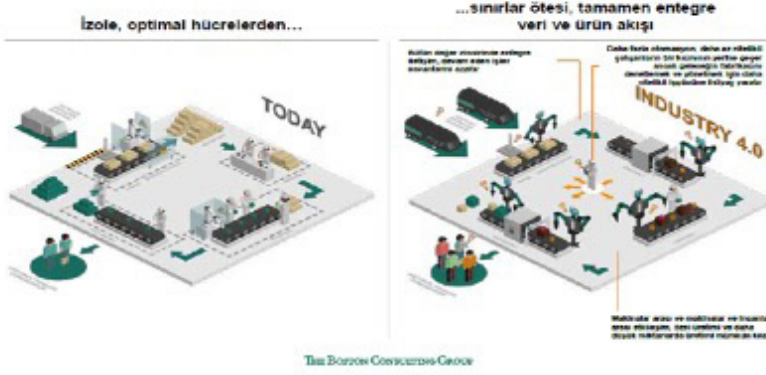
Sanayi 4.0 Tartışmaları ve Makroekonomik Dengeler

Dünya Ekonomi Forumu'nun 2016 yılında ifade ettiği üzere, Sanayi 4.0'ın dünyanın ekonomik düzeninin geleceğini temelinden değiştireceği ve şekillendireceği, yönetim dahil olmak üzere birçok alan üzerindeki dönüştürücü etkisinden dolayı kendisinden önceki sanayi devrimlerinden farklı olduğu kabul edilmektedir. Sanayi 4.0, Sanayi Devriminden bugüne kadar yaşanan üretim zincirindeki verimlilik ve hızlilikta ortaya konan sıçrama noktalarının dördüncüsü olarak tanımlanabilir. Sanayi 4.0'dan önceki dalgalar, 18. yüzyılın başında buharlı makinelerin icadı, 20. Yüzyılın başında elektrikli seri üretim, 20 yüzyılın sonlarında bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim sayesinde sanayideki otomasyona geçiştir. Sanayi 4.0 ise siber/fiziksel sistemler ve dinamik veri işleme sistemleri ile değer zincirlerinin uç uca bağlandığı 4. dalganın ismidir. Sanayi 4.0 dalgasının dört ana akımdan oluşması beklenmektedir. Bu akımlar sensörlerin, üretim araçlarının ve bilgi teknolojilerinin birbirine artarak bağlandığı sistemlere zemin hazırlayarak, tek bir şirketin ötesine geçen endüstriyel değer zincirleri oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak, bir yandan üretim maliyetlerinin düşmesi, diğer yandan daha hızlı, esnek ve verimli üretim süreçlerinin oluşacağı öngörülmektedir (Schwab, 2016). Üretim süreçlerinde meydana gelen bu gelişim Şekil 1'de özetlenmektedir. Şekil 1, aynı zamanda sanayi 4.0 ile uluslararası ilişkiler teorilerinin ilişkilendirebileceği zemini de sunmaktadır.

¹ Sanayi 4.0-Uluslararası İlişkiler etkileşimine dair bazı çalışma örnekleri için bkz. Bonciu, F. (2019). Impact of the 4th Industrial Revolution on the World Order. *Romanian Journal of European Affairs*, 19(2), 51-62; Benyera, E. (2021). *The Fourth Industrial Revolution and the Recolonisation of Africa*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003157731>; Lesley Masters. (2021). Africa, the Fourth Industrial Revolution, and digital diplomacy: (Re)Negotiating the international knowledge structure. *South African Journal of International Affairs*, 28, 361-377.; Ermagan, İ. (2022). Uluslararası İlişkiler ve Teknoloji İlişkisi Endüstri 4.0, Siber Uzay ve Uzay Dünyası. Nobel Yayıncılık.

Şekil 1. Sanayi 4.0 - Günümüz ve Beklentiler

Sanayi 4.0'ın ana fikri: Entegre, otomatize ve optimal üretim akışı

Kaynak: Boston Consulting Group

2008 Küresel Ekonomik Krizinden itibaren birçok dinamik tarafından bozulmuş olan küresel makro-ekonomik dengelerin yeniden sağlanabilmesi günümüzde büyük önem arz etmektedir. Özellikle COVID-19 pandemisinin ardından bütün piyasaların dengeleri alt üst olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu gidişatı döndürebilmek için gerekli adımların neler olabileceğinin tartışılması ile sanayi 4.0 dalgasının kendini giderek hissettirmesi aynı döneme denk gelmiştir. Her ne kadar sanayi 4.0 dalgasının küresel ekonomik kriz gibi son yıllarda yaşanan krizlere bir cevap niteliği taşıması beklense de, tam entegre akıllı bir küresel üretim sisteminin kurulabilmesi için gereken yatırım tutarının büyüklüğü, Sanayi 4.0 dalgasını mevzu bahis krizlere cevap olmaktan çok krizlerin bir dinamiği yapma tehlikesini de taşımaktadır. Buna karşın, Sanayi 4.0 dalgasının para, mal ve hizmetler ve işgücü piyasası üzerindeki beklenen etkileri yatırım maliyetinden daha önemli sonuçlar üretme potansiyeline sahiptir. Bu etkilerin en önemlisi ise, sanayi 4.0'ın tamamen gerçekleştirilmesi halinde mobilizasyon kabiliyetinin günümüzden de yüksek seviyelere ulaşmasından ileri gelmektedir.

Sanayi 4.0'ın oluşturması beklenen mobilizasyonun kaçınılmaz sonuçlarından bir tanesi makro-ekonomik dengelenme mekanizmalarının temelden değişmesi ihtimalidir. Sanayi 4.0, hem üretim süreçlerini hızlandırarak hem de lojistik sektörünü daha entegre hale getirerek mal ve hizmetler piyasasında önemli bir mobilizasyon oluşturacaktır. Bununla birlikte, ödeme sistemlerindeki merkezi sistemin ortadan kalkması gibi ihtimaller de para piyasasının dengelenme mekanizmalarında köklü değişikliklere sebep olacaktır. Bu sebeple hem mal ve hizmetler hem de para piyasalarının dengelerinin bir miktar bozulmakla beraber, bu bozulmanın pozitif yönde olacağı öngörülmektedir, çünkü daha kaliteli malların daha ucuz maliyetlere mal edilerek, daha düşük fiyatlara satılması mümkün hale gelecektir. Mal ve hizmetler piyasasındaki müspet yöndeki bu gelişme, para piyasalarında da faizlerin düşmesi gibi olumlu gelişmelere öncülük edebilecektir. Üretim sektörünün maliyetlerinin ucuzlaması, aynı zamanda yatırım maliyetinin de düşmesi anlamına gelecektir.

Müspet yöndeki bu denge bozulmasının sonucunda ise, piyasaların kendi dengesini kendisinin bulması gerektiğine yönelik neoliberal düşüncenin tekrar ağırlık kazanması ve devletlerin küresel ekonomi-politik sistem içindeki varlığının azalmasına sebep olabilecektir. Her ne kadar son yıllardaki neo-merkantilist ekonomi politikalarının yükselişi bunun aksini gösterse de, bu durum henüz sanayi 4.0 hamlesinin ölçek ekonomisine ulaşamamış ve yatırım maliyetlerinin düşmemiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bununla beraber, COVID-19 pandemisi sonucunda oluşan arz yönlü ekonomik kriz dalgaları, piyasaları sanayi 4.0 hamlelerinden daha fazla etkilemiş görünmektedir. Aynı zamanda, bu arz yönlü krizlerin piyasalardaki rekabet koşullarını olumsuz etkilemiş olması, beklentilerin tersine bir sürecin oluşmasına sebep olmuştur. Buna karşın, teorik olarak, sanayi 4.0 dalgalarının mal ve hizmetler piyasasında uzun vadede müspet bir denge bozulmasına yol açması beklenmektedir. Dolayısıyla yatırım maliyetlerinin düştüğü ve rekabet koşullarının yeniden oluştuğu dönemler ile birlikte devletlerin neo-merkantilist politikalarından vazgeçmesi beklenmektedir.

Mal ve hizmetler ile para piyasalarındaki müspet yöndeki gelişmeye yönelik teorik beklentinin aynısı, işgücü piyasası için beklenmemektedir. Bilindiği üzere, işgücü piyasasında müspet yönde bir gelişme olabilmesi için istihdamın artması ve işsizlik oranının düşmesi gerekmektedir. Buna karşın robotik teknolojinin niteliksiz işgücünü bertaraf etmesi sebebiyle, sanayi 4.0 dalgası istihdam oluşturmak yerine işsizlik oluşturma tehlikesi taşımaktadır. Her ne kadar niteliksiz işgücünden nitelikli işgücüne bir mobilizasyon gerçekleşeceği düşünülse de, bu senaryonun uzun vadede gerçekleşmesi dahi zor bir ihtimaldir. Niteliksiz işgücünün nitelikli işgücüne dönüşmesinin zorluğu ve uzun süreli olması, işgücü piyasasındaki menfi yöndeki bu gelişmenin devletin ülke ekonomilerindeki önemini ve rolünü koruması anlamına gelebilir. Niteliksiz işgücünü oluşturan kitlelerin sanayi 4.0'ın oluşturduğu ekonomik düzene ayak uydurmasının zaman alması, aynı zamanda sanayi 4.0 üretim sürecinin de akamete uğraması sonucunu getirebilir. Zira sanayi 4.0'ın entegre ve otomatize üretim süreci içerisinde kendisine yer bulamayan niteliksiz işgücünün gelirleri de ciddi oranda düşecektir. Bu durumda bu kesim, sanayi 4.0'a geçmek için yüksek yatırım maliyetine katlanan firmaların ürettiği ürünleri de talep edemeyeceklerdir.

Mevzu bahis talep zayıflaması ise, niteliksiz işgücü sanayi 4.0'ın hamlesinin gerektirdiği niteliklere sahip olana kadar dalgalı bir seyir içerisinde devam edecek ve bunun sonucunda mal ve hizmetler ile para piyasalarındaki müspet yöndeki bozulmayı da menfiye çevirme tehlikesini barındırmaktadır. Bu makale, sanayi 4.0'ın oluşturması beklenen yeni ekonomik yapılanma içerisinde, devletin kendine yer bulacağı noktanın tam olarak işgücü piyasası olmasını beklemektedir. Devletten beklenen en temel görev, birinci olarak niteliksiz işgücünün sanayi 4.0'ın oluşturacağı yeni üretim süreçlerinin ihtiyaç duyduğu niteliklerle donatılacak bir eğitim sistemini oluşturması, bununla beraber ikinci olarak da talep zayıflamasının önüne geçmesi olacaktır. Eğitim sisteminin piyasasının ihtiyaçlarına göre revize edilmesi beklentisi, yeni bir durum değildir. Teknolojinin gelişmesi ile beraber, 'önceden de var olan' (Ranson, 1986, s. 1053) eğitim sistemi-piyasa uyumu beklentisini daha çok güçlendiren bir kaynak teşkil etmiştir (Machová et al., 2021, s. 18).

Buna karşın, talep zayıflamasının önüne geçilmesi için devletin niteliksiz işgücüne gelir desteğinde bulunması kaçınılmaz bir çözüm olarak görülmesi muhtemeldir. Bu desteğin Malthusyan bir mantık içerisinde mi yoksa Keynezyen bir anlayışla mı yapılabileceği günün şartlarına bağlı olarak değişecek olmakla beraber, bu makalenin temel sorusu açısın-

dan önemli olan herşeyin otomatize olacağı bir ekonomik yapılanma içerisinde devletin kendine yer bulabilmesidir. Her ne kadar devlet için bu istegin handikapları olsa da, devletin ekonomik yapının içerisinde kendine yer bulması, neo-liberal beklentilerin aksine, Sanayi 4.0 hamlesinin devletin varlığının zayıflamasından daha çok, güçlü olduğu alanların değişmesi sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla, devlet başta olmak üzere merkezi yapıları zayıflatacağı düşünülen sanayi 4.0, aksine devletin ekonomi-politik sistem içerisindeki güç kaynağını değiştirmesi muhtemeldir.

Sanayi 4.0 Tartışmaları ve Sosyo-Politik Dengeler

Makro-ekonomik dengeler gibi sosyo-politik dengelerin de sanayi 4.0'ın oluşturması beklenen yeni ekonomik yapılanmadan etkilenmesi kaçınılmazdır. Ekonomik krizlerin sosyal patlamalara sebep olduğu Arjantin ve Yunanistan gibi örnekler düşünüldüğünde, bir ülkede ekonomik yapılanmaların sebep olabileceği sosyal patlamalar, ekonomik yapı için de toparlanması çok zor sonuçlar doğurabilmektedir. Sanayi 4.0 da, özellikle işgücü piyasası üzerinde açıklanan etki kabiliyetinden dolayı, sosyo-politik dengeler üzerinde önemli bir etki alanına sahip olabilecektir. Bununla beraber, sosyo-politik dengelerin etki mekanizmasına dair mevcut literatürdeki kavramsal çerçevelerden beslenmek makalenin amaçları doğrultusunda faydalı olacaktır. Her ne kadar bu makale Huntington'ın kavramsal çerçevesinden beslenecek olsa da, sosyal patlamaların ekonomi ile ilişkisinden yola çıkarak sosyo-politik krizlerin sebeplerine yönelik farklı açıklamalar da mevzu bahistir. Örnek olarak, Malthus'a göre geçim kaynaklarının arzında yaşanan problemler sosyal problemlerin temel nedenidir (Malthus, 1966). Sosyal Darwinizm'e göre, var olmanın var olma mücadelesi ve varolanın hayatta kalma çabası sosyal patlamaya neden olan en önemli etkenlerdir (Jones, 2011, p. 167).

Buna karşın, Freud ve kimi psikologlara göre de insanın içerisinde var olan ve 'engellenemeyen yıkıcı güç' isteği sosyal patlamalara neden olmaktadır (Elliott, 2004, p. 21). Sosyal krizlerin nedenlerine yönelik geniş ve derin bir literatür bulunmasına karşın, krizlerin oluşma süreçlerine dair katmanlı yaklaşımı sebebiyle sosyo-politik dengeler ile sanayi 4.0 arasındaki bağlantıyı kurmaya daha elverişli görülen Huntington'ın kavramsal çerçevesi, sosyo-politik dengelere yönelik analizin temelini oluşturacaktır. Huntington (1968), sosyo-politik krizler ile ekonomik yapılanma arasındaki bağlantıyı daha kademeli bir bakış açısı ile ele almıştır. Bir başka ifadeyle, ekonomik yapılanma ile sosyo-politik dengeler arasındaki bağlantıyı tek yönlü ve doğrusal olarak görmemiştir. Formül 1,2 ve 3 Huntington'ın "bir devlet neden siyasi istikrarsızlık yaşar" sorusuna dair verdiği sistematik bakış açısına sahip cevabını yansıtmaktadır (Huntington, 2006, s. 55):

$$\frac{\text{Sosyal Mobilizasyon}}{\text{Ekonomik Gelişme}} = \text{Sosyal Hüsrân} \quad (\text{Formül 1})$$

$$\frac{\text{Sosyal Hüsrân}}{\text{Mobilite İmkanları}} = \text{Politik Katılım} \quad (\text{Formül 2})$$

$$\frac{\text{Politik Katılım}}{\text{Politik Kurumsallaşma}} = \text{Siyasi İstikrarsızlık} \quad (\text{Formül 3})$$

Formül 1, ekonomik gelişme seviyesinin sosyal mobilizasyonu karşılayıp karşılamadığına odaklanmaktadır. Buna göre, bir ülkedeki ekonomik gelişme seviyesi o ülke insanların dinamik ihtiyaçlarını karşılayamayacak düzeyde olması sonucunda o ülkede sosyal hüsrana yaşanması kaçınılmazdır. Her ne kadar bu durum toplumun farklı sınıflarına göre değişse de, toplumun vasatına göre düşünülmesi genel bir resim görmek açısından faydalı olmaktadır. Formül 2 ise, yaşana sosyal hüsrana yönetim mekanizmalarına ne kadar etki edebileceğini gösteren bir mahiyet taşımaktadır. Buna göre, ekonomik gelişmenin yetersizliğinden dolayı hüsrana içerisinde olan toplumların mobilite imkanları ne kadar az olursa, sosyal hüsrana politik katılıma dönüşmesi o kadar fazla olacaktır. Formül 3 ise, ortaya çıkan politik katılımın ülke siyaseti üzerindeki etki şartını göstermektedir. Buna göre de, ülkedeki politik kurumsallaşmanın seviyesi düştükçe, siyasi istikrarsızlık doğurması sebebiyle, ortaya çıkan politik katılımın ülke siyasetinde dengeleri bozma ihtimali o kadar artacaktır.

Sanayi 4.0'ın sonucunda oluşacak niteliksiz işsiz kitlenin aynı zamanda sosyal mobilizasyonu da artıracığı hesaba katıldığında, sosyal hüsrana yaşanması kaçınılmazdır. Sosyal hüsrana da siyasi istikrarsızlığa giden yolu açtığı düşünülürse, bu sistematığın önünü tıkayacak bir güce ihtiyaç bulunmaktadır. Zira sanayi 4.0 yatırımlarının geleceği de bir miktar siyasi istikrara bağlıdır (Schwab, 2016). Huntington sistematığına göre, sistemin siyasi istikrarsızlık üretmesinin önüne mobilite imkanlarının ayarlanması ve politik kurumsallaşma ile geçilebileceği düşünüldüğünde, sanayi 4.0 sonucunda devlete duyulacak ihtiyacın varlığı açıktır. Zira mobilite olanaklarının ve politik kurumsallaşmanın optimum düzeyde ayarlanması ancak devlet eliyle gerçekleştirilebilir. Politik kurumsallaşmanın devletin minimize edilmesini engelleyecek bir unsur teşkil edeceği açıktır zira politik kurumsallaşma devletin bizzat varlık yollarından biridir. Bununla beraber, mobilite olanaklarının düzenlenmesi de devleti toplumsal düzeni sağlayan asıl aktör haline getirmektedir.

Devletin mobilite olanaklarını regülasyonundan kasıt, sosyal mobilizasyon ve ekonomik gelişme arasındaki bağıntıdan ortaya çıkan sosyal hüsrana politik bir katılım oluşturmayacak şekilde kanalize edilmesidir. Sosyal hüsrana yaşayan toplumların kanalize edilme yollarının tarihine bakıldığında ise ortaya üç yol çıktığı görülmektedir: 1. Bastırma, 2. Popülist iç politik yaklaşımlar, 3. Dış Politika. Birinci olarak bastırma, devletin topluma karşı zor kullanması anlamına gelmektedir ki bunun sonucunda politik katılım artma ihtimali çok yüksektir. Bu durum, aynı zamanda, insanların devlet yönetimine olan rızalarında da önemli bir kayba yol açabilecektir. Dolayısıyla, politik katılımı engellemek isteyen devletlerin politik katılımı artıracak bu tür bir yolu tercih etmesi pek düşünülemez. Bununla beraber, niteliksiz işgücü sayısının artması sonucunda bastırılması gereken işyana katılan insan sayısının da artacağı düşünüldüğünde, işsiz sayısı arttıkça devletin şiddet kullanımının artması beklenir. Bu durum da, sanayi 4.0'ın yaygınlaşması sonucunda işsizlik-devlet şiddeti pozitif korelasyonu sonucunu doğurabilecektir.

İkinci olarak popülist iç politikalar, toplumun enerjisini tüketecek bir alan olarak görülebilir. Özellikle, siyasi partiler arasında yaşanan mücadelelerin popülist bir söyleme çekilmesi, özellikle 20. yy, sanayi 3.0 ve neo-liberal politikaların hâkim olduğu dönemlerde görülmüştür. Popülist söylemlerin artması, genel itibarıyla, toplumun iki homojen ve antagonistik parçaya ayrılması (Mudde, 2004, s. 543) ve bunlar arasındaki mücadelenin sonucunda, politikanın insanların istediği gibi yönetildiği düşüncesinin hâkim olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, toplumun popülist söylemlerin hâkim olduğu alanlara mobilize olabileceği kanalların açılması, devletlerin üretebileceği bir başka politikadır. Bununla beraber, popü-

list iç politik yaklaşımlarının da, bastırma politikası gibi, sosyal hüsrani azaltması kesin olarak beklenemez. Zira popülizmin psikolojik olarak agresifliği tetiklediği ve böylece sosyal patlamalara sebep olabileceği bilinmektedir.

Üçüncü olarak, toplumların mobilize edilebileceği diğer yol da dış politikadır. Geleneksel ifade ile dışarıda oluşturulan ‘kötü’ içeride sağlanacak bir birlikteliğin temel taşı olacaktır. İçeride sağlanan birliktelik ise sosyal patlamaların önüne geçebilecek bir toplumsal ruh oluşmasını sağlayacaktır. Her ne kadar içeride oluşturulan dışarıdaki kötüye karşı kurulan birliktelik sürekli devam eden ve asla sarsılmayan bir niteliğe sahip olmasa da, dönemsel toplumsal birliktelik ruhu dahi sosyal patlamanın yaşanmasının önüne geçecektir, çünkü Huntington’ın sistematiğinde sosyo-politik krizler ancak uzun dönemlerin ardından vücut bulabilir. Sosyo-politik krizler odaklı düşünüldüğünde, aradaki bu tür kesintiler, mobilite olanaklarını negatif yönlü etkileyecek ve sosyal hüsrani sonucunda menfi politik katılımın gerçekleşmesinin önüne geçecektir. Özellikle işsiz ve sanayi 4.0’ın ihtiyacı olan niteliğe sahip olmayan insanların yaşadıkları hüsrani birleştirici bir alana kanalize edilmesi, sanayi 4.0 bazında yapılan yatırımların geleceğini korumak açısından da elzem olacaktır.

Toplumların dış politik konularda düşmanlara karşı birliktelik ruhu sağlamanın uluslararası ilişkiler teorileri açısından en önemli sonucu, devletlerin yeni küresel ekonomi-politik yapılanmada etkinliğini koruyabilmeleri olacaktır. Zira yeni ekonomik yapılanmada sosyo-politik krizlerin önüne geçecek, sürekli bir diğerine karşı mücadeleye eden bir devletler topluluğu olarak kalacaktır. Sonuç olarak, makro-ekonomi itibarıyla doğan işsizlikten mütevellit talep zayıflaması ve sosyo-politik dengeler itibarıyla de artan işsiz kesimin oluşturması muhtemel siyasi istikrarsızlığın önüne geçilebilmesi için devletlerin kendi toplumlarında minimize olması pek mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak, sanayi 4.0 gelişmelerinin sonucunda devletlerin rollerini kaybetmemesi, devlet endeksli uluslararası ilişkiler teorilerinin (realizm, liberalizm ve neo-versiyonları) analiz kabiliyetlerini devam ettirebilmelerini sağlayacak gibi görünmektedir. Bununla beraber, uluslararası ilişkiler teorilerindeki *devletin* kapsamının da değişmekte olduğu düşünüldüğünde, bu kapsam değişiminin de incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Devlet

Uluslararası ilişkiler teorilerinin “her birinin dönemin siyasal ve ekonomik yapılanmasının bir yansıması olduğunu ve üretilen her yeni düşüncenin bu etkilere paralel olarak gündeme geldiğini söylemek mümkündür” (Arıboğan, 2007, s. 326). Soğuk Savaş’ın bitişinin ardından küresel ekonomi-politik sistemin dinamiklerinde sürekli belirsizlikler ve değişimler yaşandığı düşünüldüğünde, Soğuk Savaş dönemindeki realizm örneğinde olduğu gibi stabil ve dominant bir uluslararası ilişkiler teorisinin varlığından söz edilemez. Soğuk Savaşın bitiminden 11 Eylül olaylarına kadar ‘güvenlikleştirme’ kavramı ile Kopenhag Okulu ve kimlik kavramı üzerinden sosyal inşacılık teorisi etkisini göstermişken, 2001 sonrası dönemde güvenlik teorileri ve realizmin yeniden önem kazandığı bir zaman dilimi yaşanmıştır. 2008 küresel ekonomik krizi ise ekonominin uluslararası siyasetteki önemini tekrar hatırlatarak ekonomi-politik yaklaşımları ön plana çıkarırken ABD’de Trump’ın başkan seçilmesi ile birlikte iç politika-dış politika bağlantısının tekrar gündeme geldiği bir döneme şahitlik edilmiştir. Son olarak COVID-19 pandemisi ile birlikte uluslarüstü kurumların yeniden önem kazanmaya başlayacağı bir dönemin altyapısı oluşurken, Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında yeniden Soğuk Savaş yıllarına benzer bir ‘çok merkezli, iki kutuplu’ bir küresel ekonomi-politik sistem tartışmaya açılmıştır.

Uluslararası ilişkiler teorilerinde devletin rolünü anlamak için hangi teorinin devleti temel analiz birimi olarak aldığına bakmak yeterli olacaktır. Analiz birimini devlet dışındaki unsurlardan seçen teoriler için uluslararası siyasette devlet önemini yitirmektedir. Dünya sistemi teorisi, post yapısalcılık, küreselleşme teorileri ve sınıf temelli yaklaşımlar bu tür teorilere örnek olarak gösterilebilir. Buna karşın, analiz birimi olarak yine devleti temel alan realizm, liberalizm, jeopolitik yaklaşımlar ve eleştirel yaklaşımlar gibi teoriler ise, küresel ekonomi-politik sistemi hala devlet endeksli anlamaya gayret etmektedir. İdeal düzeyde hepsi küresel ekonomi-politik düzenin bir kısmını açıklayabilirken, pratik düzeyde bu teorilerden hangisinin daha iyi açıklama yapabildiği ise, yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi, tarihsel olayların seyrine göre değişim göstermektedir. Öyle ki, bu değişim sadece teoriler arası değişimi değil, aynı zamanda teorilerin neo versiyonlarının oluşmasına dahi sebep olmaktadır. Bunun en güzel örneğini ise realizmin verdiği söylenebilir.

Birçok realizm çeşidi olmasına karşın, realizmin kendi dönemlerinde en çok karşılık bulan üç alt geleneğinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizmdir (Ersoy, 2014, s. 165). Klasik realizmin uluslararası ilişkileri incelerken en temel kabulü, devletler ile insanlar arasında doğaları gereği benzerlikler bulunduğu ve dolayısıyla, insan doğasından yola çıkarak devletler arası ilişkilerin ve devletlerin dış politikalarının incelenebileceğidir (Ersoy, 2014, s. 166). Özellikle 19. yüzyıl dünya siyasetini anlamak için ortaya konan klasik realizm modern devletin etkisini anlayabilmek için çok etkili olmuştur. Bununla beraber, 20. yüzyılda başta Milletler Cemiyeti olmak üzere uluslararası örgütlerin kurulmasından sonra ortaya çıkan dünya siyasetini anlamak için klasik realizm etkinliğini kaybetmiştir, zira devletler üstünde yaptırım kabiliyeti olan kurumların varlığı, klasik realizmin öngördüğü bir durum değildir. Bu noktada, neo-realist akım oluşmuştur. Neo-realizm, klasik realizmin varsayımları üzerine çeşitli değişiklikler yaparak gelişmiştir. Temel farklılığı küresel ekonomi-politik sistemde bir tek devletlerin değil, aynı zamanda devletler-arası kurumlarında bir aktör olabileceğini kabul etmesidir.

Buna karşın neorealizme göre de, küresel ekonomi-politiğin temel aktörü devlettir. Buna yönelik, Kenneth Waltz “devletlerin hem kendi hem de devlet-dışı aktörlerin onlara göre faaliyet gösterdikleri kuralları koyan ve bu kurallar bozulduğunda kuralları tekrar koyan aktörler” olmasını sebep olarak göstermiştir (Ersoy, 2014, s. 175). Neoklasik realizm ise, Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından devlet-içi aktörlerin devletler-arası ilişkilerde rol sahibi olmaya başlamasını göz önünde tutar ve dış politikanın nasıl ortaya çıktığını incelemeye yönelir. Örneğin, neoklasik realistlere göre, ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında Avrupadaki ve Asya'daki askeri varlığını artırması, karşısında ikinci büyük gücün tehdidi kalmadığından dolayı ne klasik realistler gibi insanın mücadeleci fitratına dayanarak açıklanabilir, ne de küresel ekonomi-politiğin muzaffer hegemonu olmasından dolayı uluslararası sistemin baskısının bir sonucu olarak açıklanabilir (Lobell et al., 2009, s. 2). Dolayısıyla, yeni bir anlayış tarzına ihtiyaç vardır ve bu ihtiyaç da devletlerin üniter ve homojen bir yapı olmadığını kabul etmekte geçmektedir. Bu üç alt-teorinin de kendilerine has okumaları ve analiz çerçeveleri bulursa da, üçünün de birbirinden tam anlamıyla ayrıldığı söylenemez.

Zira hepsinin ortak özelliği, “uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olduğu ilkesi ve güç ve yeteneklerin uluslararası sistemin birimleri arasında dağıldığı varsayımdır” (Arıboğan, 2007, s. 247). Üç versiyon realizm de uluslararası sistemin ana aktörünün devlet olduğunda hemfikirdir. Buna karşın, üç versiyonunun gelişiminden de görüldüğü üzere realizm devletin tekilliğinden devlet-içi ayrımların etkisini incelemeye doğru bir seyir izlemiştir.

Bu minvalde, günümüzdeki en önemli gelişmelerden birisi olan ve tüm yaşam alanlarını etkileyeceği beklenen sanayi 4.0 hamlesinin uluslararası ilişkiler teorilerinde devletin oynadığı rol üzerinde etkili olmaması da düşünülemez. Günümüze kadar, devletin tekilliğinden devlet-içi ayrımların etkisine doğru bir dönüşüm yaşayan uluslararası ilişkiler teorilerinin, farklı alanlarda merkezleşme trendini körükleyen sanayi 4.0 hamlesinden aynı yönde etkilenip etkilenmeyeceği uluslararası ilişkiler teorileri literatürü açısından önem arz etmektedir.

Sanayi 4.0 Altında Uluslararası İlişkilerde Devletin Muhtemel Rolü

Paul Nitze'in haklı ifadesindeki gibi teorilerin temel işlevi 'kompleks bilgileri daha anlaşılabilir kılmaktır' (Nitze, 1959, p. 2) ve küresel ekonomi-politik sistemin son 40 senesinde yaşanan bu tarihsel savrulmaları anlamak için önemli düzeyde bir teorik atılıma ihtiyaç doğurmuştur. Bu süre içerisinde ortaya çıkan gelişmeler ve bunların oluşturduğu bilgi birikimi, bu süreci anlamak için ortaya atılan teori sayısını da eksponansiyel bir şekilde artırmıştır. Bununla beraber, sadece teorik düzeyde bir artış değil, aynı zamanda ontolojik ve epistemolojik ekollerde de önemli bir çeşitlenme yaşanmıştır. Buna karşın, neredeyse bütün teorik çalışmaların ortak sorunsalı olan 'devletin küresel ekonomi-politik sistem içerisindeki rolünün geleceği' problemi, önemini hala korumaktadır. Bu makale de, bütün teorik savrulmalar ve çeşitlenmelere rağmen önemini koruyan bu sorunsalın üzerinden, Sanayi 4.0 tartışmaları ile uluslararası ilişkiler teorileri arasındaki bağlantıyı tartışmaktadır. Bir başka ifadeyle, uluslararası ilişkiler teorileri ile sanayi 4.0 arasındaki ilişkinin bu makaledeki kesişim kümesi devletin küresel ekonomi-politik sistem içerisindeki rolü olmaktadır. Dolayısıyla, makalenin bu kısmı sanayi 4.0 ekonomik yapılanmasının devletin küresel ekonomi-politik sistem içindeki rolünü azaltıp azaltmayacağı senaryoları üzerinden uluslararası ilişkiler teorilerindeki devletin konumunu tartışmaktadır.

Birinci bölümde görüldüğü gibi, sanayi 4.0 hamlesi gerek talep zayıflaması üzerinden makroekonomik dengeler gerek işsiz nüfusun artışı sebebiyle sosyo-politik dengeler itibarıyla devletin iç politik düzende rolünü korumasına yardımcı olmaktadır. İkinci bölümde üzerinde durulduğu gibi de, uluslararası ilişkiler teorilerinde '*etkin tekil devlet*' anlayışından '*ayrık devlet*' anlayışına doğru bir genişleme yaşanmıştır. Burada önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Küresel ekonomi-politik sistem içerisinde bir yandan sanayi 4.0 sonucunda güçlenen ya da gücünü koruyan bir devlet mevzu bahisten, diğer yandan teoriler bazında ayrışan ve heterojen hale gelen bir devlet mevzu bahistir. Bir başka ifadeyle, teoriler bazında iç politikasında klikleşen aktörler arasındaki çekişmelerin dış politikasını etkileyebildiği bir devlet yapılanması meydana çıkmaktadır. Dolayısıyla, sanayi 4.0 hamlesinin güçlendirdiği devletin 19. ve 20. yüzyıllardaki devlet kavramı ile aynı şekilde ele alınmaması anlamlı olmaktadır. Sonuç olarak, sanayi 4.0 hamlesi ile gücü artan devletin, iç politikasında bir kesim tarafından domine edilen bir devlet olarak düşünülmesi anlamlı sonuçların elde edilmesine yardımcı olmaktadır.

Sanayi 4.0 bir yandan devletin ekonomik ve sosyal gücünü korumasının yolunu açarken, diğer yandan bu gücün bir kesim tarafından kontrol altına alınmasını mümkün kılacak gibi gözükmektedir. Buna karşın, bu dominasyonun sürdürülebilirliği de bizzat yine sanayi 4.0 ekosistemi tarafından daha hızlı bir şekilde tehdit altına alınabilecektir. Zira sanayi 4.0 hamlesi, doğası gereği, üretim faktörlerinin organizasyonunu otomatize eden, verimliliştiren ve insansızlaştıran bir gelişim olduğu için, üretim fonksiyonunun sonuca ulaşmasını hızlandırmaktadır. Dolayısıyla, devleti domine eden kesim haricindeki kesimlerin üretim

faaliyetlerinin sonucunu almasını da hızlandırabilecektir. Bir başka ifadeyle, iç politikayı domine eden kesim haricindekilerin sanayi 4.0 hamlesi ile ekonomik imkanlarını daha hızlı artırabilmesi sonucunda, devletin bir kesim tarafından dominasyonu kısa bir zaman içerisinde tehdit edilebilir hale gelecektir. Bu durum da, uluslararası ilişkiler teorilerinde '*ayrık devlet*' anlayışının yerini '*kırılğan ayrık devlet*' anlayışının ikame etmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Sonuç olarak, sanayi 4.0 hamlesinin çeşitli uygulamaları ile *merkeziyetsiz bir toplumsal yapılanmanın öncüsü* olarak görülmesine (Myeong & Jung, 2019, s. 2) rağmen, sadece *merkezi yapı olan devleti kırılğanlaştıran* bir rol oynaması muhtemel görünmektedir.

Buna karşın, kırılğan ayrık devlet anlayışının daha hızlı ortaya çıkmasını sağlayacak ek gelişmeler olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle blok-zincir teknolojisinin gelişmesi, devletlerin siber saldırılara daha fazla maruz kalması, güvenliği az blok-zincir tabanlı para sistemlerinin daha kolay dolandırılma riskini artırması, metaverse tabanlı yeni şehirlerin kurulması gibi gelişmeler kırılğanlığı artıracak unsurlar arasında sayılabilir (Guitton, 2022; Li et al., 2022; Campbell-Verduyn et al., 2020; Keller, 2014). Her ne kadar bu makale, mevzu bahis gelişmelerin tamamen merkezizliği meydana getirecek bir unsur olduğu düşüncesine katılmasa da, toplumsal psikoloji üzerindeki etkileri sebebiyle devletin iç politikadaki işlevselliğini önemli oranda etkileyeceğini düşünmektedir. Bir başka ifadeyle, bu makale merkezizlik oluşturduğu düşünülen bu gelişmelerin sanayi 4.0 üzerinden oluşan ayrık devletin kırılğanlaşması süreci üzerinde bir çarpan etkisi oluşturmasını kaçınılmaz görmektedir.

Diğer taraftan, tıpkı siber güvenlik tartışmalarında devletin bu alana girmesi ile, aleyhine gözüken siber gelişmeleri lehine çevirme kabiliyeti gibi, sanayi 4.0 ve mevzu bahis merkezizleşme gelişmelerini devlet lehine çevirebilecek unsurları da göz ardı etmemek gerekir. (Aribogan, 2018). Mevzu bahis teknolojilerin yüksek altyapı yatırım maliyetleri, bu teknolojilerin hayata geçirilebilmesi için devleti kaçınılmaz bir aktör haline getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sadece makro-ekonomik ve sosyal dengeler arasında Huntington'un sistematiği üzerinden değil, aynı zamanda bizzat teknolojik gelişmenin kendi dinamikleri sebebiyle devletin toplumsal rolü artmaktadır. Sonuç itibarıyla, hem işgücü piyasası hem de iş dünyası devletin toplumsal rolünü azaltma yerine artırma yönlü dinamikleri bulunmaktadır.

Buna karşın, hem işgücü piyasasının hem de iş dünyasının merkezinde olan bireylerin talep ve beklentileri devletin toplumsal rolünde artış meydana getirdiği gibi, devletin yönetim usullerini, önceliklerini ve hedeflerini değiştirme potansiyeline de sahiptir. Örneğin, devletin iş dünyası ile ilişkisi kurumlar vergisi ve katma değer vergisi temel vergilendirme usullerinin optimize edilmesi üzerine değil, yatırımların finansmanı, teşvik mekanizmalarının çeşitlendirilmesi ve uluslararası kredilere ulaşım konusunda öncü olma gibi hedefler üzerine yönelmektedir. Bir başka ifadeyle, özel sektörün devletten beklentisi vergileri azaltmasından daha ziyade, teşviklerini artırması şeklinde değiştiği düşünülebilir. Her ne kadar devlet yönetmenin şirket yönetmekle aynı olmadığına dair fikir varlığını korusa da (Krugman, 2009), devlet/şirketler dünyası dayanışmasının var olduğu da bir hakikattir. Bu ilişki türündeki ihtiyaç mekanizması sadece şirketten devlete yönünde değil, aynı zamanda devletten şirkete yönünde de gelişmektedir. Zira işsizleşen toplumun yükünü kaldırmak için devletler de şirketlere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, devletin desteğinin uzun vadeli olması beklentisi de, kırılğan ayrık devlet anlayışındaki kırılğanlığı azaltmak için, devlet-şirketler dayanışmasının da uzun vadeli olması gerekmektedir.

Merkezsizliği artırması beklenen teknoloji ve altyapının mimarı Şirketler ile merkezi teşkil eden devlet arasındaki ilişkinin otorite odaklılıktan dayanıŐma odaklılığa d6n6Őmesi Huntington sistematiki içerisinde de kendine yer bulmaktadır. Ekonomik gelişme ve mobilite imkanlarını artırma potansiyellerinden dolayı, hem sosyal h6sranı hem de politik katılımı azaltma ihtimalini barındırdığı için siyasi istikrarsızlığın da 6n6ne geçme potansiyelini de taşımaktadır. Bu sebeple, yatırım riskini dağıtma seçeneğinden dolayı Şirketler için devletler 6nemli bir dayanıŐma odağı olur iken, siyasi istikrarsızlığı azaltma potansiyelinden dolayı devletler için de Şirketler aynı 6zelliğe sahip olmaktadır. Dolayısıyla, sanayi 4.0 hamlesi ile beraber merkezsizliğe katkı sağlayacağı d6Ő6n6len blok-zincir gibi diğer unsurlar da, merkezin g6c6ne olan ihtiyaçlarından dolayı, merkezsizliği getirmek yerine, merkeziyetin niteliğini deđiŐtiren bir etkiye sahip g6r6nmektedir.

Sonuç

Bu makale, henüz gelişme aşamasında olan ve etkilerini ekonomide dahi tam olarak hissettirmemiş sanayi 4.0 hamlesinin uluslararası ilişkiler teorilerine olan etkisine y6nelik erken d6nem bir tartışma zemini kurmayı amaçlamıştır. Bu tartışma zeminin 6c temel kolonu bulunmaktadır. Birincisi, sanayi 4.0 hamlesinin makro ekonomik dengelenme mekanizmaları 6zerindeki etkisi, ikincisi değişen dengelenme mekanizmalarının sosyal dengeler 6zerindeki etkisi, 6c6nc6s6 de d6n6şen sosyal dengelerin politik katılıma etkisi ile devletin d6n6ř6m6ne etkisidir. Huntington'ın kavramsal 6erçevesi ile katmanlı olarak sanayi 4.0 ile devletin sosyal formasyon 6zerindeki etkisi hakkında ortaya konan senaryo, doğrudan uluslararası ilişkiler teorilerindeki devlet tartışmalarını da etkileme potansiyelini haizdir. Buna g6re, sosyal dengeler i6erisinde 20. y6zyıldan farklı, ama yeniden g66c6l6 bir konuma ge6en devletlerin, neoliberal k6reselleşme iddiaların aksine zayıflayan değil, farklı formatta yeniden g66c6lenen bir unsur olarak uluslararası ilişkiler teorilerinin tartışmalarında yerini koruyacağı d6ř6n6lmektedir.

Bununla beraber bu 6alışma, sanayi 4.0 hamlesinin bir parçası olmakla beraber kendi dinamiklerine de sahip olan blok-zincir gibi gelişmelerin de sanayi 4.0-devlet ilişkisini bozan değil, aksine g66c6lendiren 6zellikler taşıdığını d6ř6nmektedir. 6zellikle 6zel sekt6r ile devletin arasındaki karşılıklı bağımlılığın artması bu g66c6lendirici 6zelliğin 6nemli delillerinden g6r6nmektedir. Dolayısıyla, sanayi 4.0'ın uluslararası ilişkiler teorilerindeki tartışmalarda devletin rol6n6 koruyacak bir 6zellik taşıdığı iddiası, sadece işsizlik artışından değil, aynı zamanda yatırım b6y6mesinden beslenmektedir. Sonu6 itibariyle, sanayi 4.0 hamlesinin uluslararası ilişkiler teorilerine etkisini, devlet anlayışındaki değişimlerle eşdeğer gelişeceğini d6ř6nmek gerekmektedir. Bu makalede sanayi 4.0 hamlesi otomasyonları sonucunda oluşması muhtemel bir işsizlik ve g66c6 dalgasının etkilediği bir devlet anlayışı ele alınmıştır. Bununla birlikte, sanayi 4.0 hamlesinin otomasyon harici diğer teknolojik alanlarının da devlet anlayışındaki değişimlerinin incelenmesi ve uluslararası ilişkiler teorilerindeki tartışmalara etkisi perspektifinin genişletilmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Al-Rodhan, N. R. F. (2011). *The Politics of Emerging Strategic Technologies: Implications for Geopolitics, Human Enhancement and Human Destiny*. Springer.
- Aribogan, D. Ü. (2018). *Duvar: Tarih Geri Dönüyor*.
- Ariboğan, D. Ü. (2007). *Uluslararası ilişkiler düşüncesi: Tarihsel gelişim*.
- Beard, C. A. (1927). Time, technology, and the creative spirit in political science. *American Political Science Review*, 21(1), 1–11. <https://doi.org/10.2307/1945535>
- Campbell-Verduyn, M., Rodima-Taylor, D., & Hütten, M. (2020). Technology, small states and the legitimacy of digital development: Combatting de-risking through blockchain-based re-risking? *Journal of International Relations and Development*, 24(2), 455–482. <https://doi.org/10.1057/s41268-020-00198-5>
- Elliott, A. (2004). *Social theory since Freud: Traversing social imaginaries*. Routledge.
- Ersoy, E. (2014). Realizm. In *Uluslararası ilişkiler teorileri*. İletişim Yayınları.
- Guillon, M. J. (2022). Sovereignty in the age of technology: Challenges and Opportunities. *Computers in Human Behavior*, 134, 107331. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107331>
- Huntington, S. P. (2006). *Political order in changing societies*. Yale University Press.
- Jones, S. (2011). Is Human Evolution Over? In *Evolution 2.0: Implications of Darwinism in Philosophy and the Social and Natural Sciences* (pp. 167–176). Springer Science & Business Media.
- Keller, J. W. (2014). Misusing virtual worlds can be dangerous: A response to Carvalho. *International Studies Perspectives*, 15(4), 558–563. <https://doi.org/10.1111/insp.12087>
- Krugman, P. (2009). *A country is not a company*. Harvard Business Review Press.
- Kutlay, M., & Karaoğuz, H. E. (2017). Neo-developmental turn in the global political economy? The Turkish case. *Turkish Studies*, 19(2), 289–316. <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1405727>
- Li, S., Wang, D., Dong, H., & Fu, Q. (2022). Blockchain development and corporate performance in China: The role of ownership. *Emerging Markets Finance and Trade*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/1540496x.2022.2026770>
- Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (2009). Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy. In *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge University Press.
- Machová, R., Korcsmáros, E., Šeben, Z., Fehér, L., & Tóth, Z. (2021). Developing the competences of generation Z with innovative teaching methods in the context of the requirement of labour market by industry 4.0. *International Journal of Advanced Corporate Learning (IJAC)*, 14(2), 17–26. <https://doi.org/10.3991/ijac.v14i2.24993>
- Malthus, T. R. (1966). *First essay on population 1798*. Palgrave Macmillan (UK).
- Marchant, G. E., & Wallach, W. (2020). *Emerging technologies: Ethics, law and governance*. Routledge.

Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>

Myeong, S., & Jung, Y. (2019). Administrative reforms in the fourth industrial revolution: The case of blockchain use. *Sustainability*, 11(14), 3971. <https://doi.org/10.3390/su11143971>

Nitze, P. (1959). Necessary and sufficient elements of a general theory of international relations. In *Theoretical aspects of international relations* (pp. 1–15). University of Notre Dame Press.

Ranson, B. (1986). Planning education for economic progress: Distinguishing occupational demands from technological possibilities. *Journal of Economic Issues*, 20(4), 1053–1065. <https://doi.org/10.1080/00213624.1986.11504575>

Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. Optimist Yayın Grubu.

Ünay, S. (2017). *Global Political Economy After the Crisis: Theoretical Perspectives and Country Experiences*. Nova Science Publishers.

Yergin, D. (2011). *The quest: Energy, security, and the remaking of the modern world*. Penguin.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), V/1 (2020), s. ??

TÜRKİYE- AFGANİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ, 1921-2021: YÜZYILI AŞAN ÖZEL SİYASİ, GÜVENLİK VE KÜLTÜREL BAĞLAR

Gamze Kaya* & Süleyman Elik*

Özet

Afganistan, tarih boyunca imparatorlukların battığı ve büyük güçlerin hezimete uğratıldığı bir coğrafyadır. Son iki yüzyılda da Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Amerika aynı kaderi yaşamıştır. Türkiye'nin Afganistan ile yüzyılı aşan ilişkisi büyük güçlerin istilalarına rağmen çok özel bir düzlemde devam etmiştir. Pakistan ile Afganistan, Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi'nin Orta Asya Türk coğrafyasının stratejik derinliği ve parçası olarak düşünülmüştür. Çin, Rusya ve Hindistan arasında kilit bir jeopolitik öneme sahip olan iki Müslüman ülke Kuşak Yol Projesi'nin ana geçiş güzergâhı olan Kalpgah'la bütünleşmektedir. Türkiye'nin dini ve kültürel bağlarından beslenen yumuşak güç unsurları Afgan toplumunun temel ihtiyaçları olan eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetlerini sunma imkânı sağlamaktadır. Bu durum Taliban'ın Kabil'de yönetimi almasına rağmen devam etmektedir. Çalışmada Türkiye'nin Afganistan'a hangi bağlamda yaklaştığı, tarihten günümüze kadar Afganistan'daki iç dinamiklerin ilişkilere etkisi, Soğuk Savaş ve sonrası bölgesel ve küresel meselelerin iki ülke ilişkilerine nasıl yansıdığı sorularına cevap aranmıştır. Çalışmanın temel tespiti yüzyılı aşan tarihi süreç içerisinde her iki ülkenin iç ve dış konjonktüründeki değişimlere rağmen ilişkilerinin kopmadığı, kendine has istisnai ve her zaman özel bir ilişki türünün var olduğudur. Diğer tespit ise jeopolitik rekabette Türkiye'ye stratejik fayda sağlama potansiyeline sahip olduğudur. Türkiye Afganistan ilişkilerinin tarihi gelişimi ve gelecekte ne yönde şekillenebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Afganistan-Türkiye, Özel İlişki, Orta Asya, Kuşak Yol Projesi, Kalpgah*

* Doktora adayı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İ.İ.B.F. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-2521-2101, e-mail:20414823002@comu.edu.tr

* Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü & Suel Sosyal İşler Müşavirliği, ORCID: 0000-0003-1517-0697, e-mail:eliksuleyman@gmail.com

TURKEY-AFGHANISTAN POLITICAL RELATIONSHIP (1921-2021): OVER HUNDRED YEARS of SPECIAL POLITICAL, SECURITY, and CULTURAL TIES

Abstract

Afghanistan has been graveyard for empire and great powers throughout history. In addition to Russian, and British Empire, Soviet Russia and USA suffered from the same fate of defeats in the last two centuries. Turkey's relationship with Afghanistan for more than a century has continued on a very special plane despite the invasions of the great powers. Together with Pakistan, Afghanistan has been considered as part of Central Asian Turkish geography were become strategic depth of Asia Anew Initiatives of Turkish government. Turkey's special relationship with two Muslim countries which are located between China, Russia, and India, play essential role for 'Belt and Road' project passing through heartland of World Island. The strong cultural and religious ties encourage Ankara to establish soft power institutions, which provide health services, education and training facilities and develop infrastructure project for Afghani peoples. This situation continues despite the Taliban's takeover of Kabul's administration. In the study, answers were sought to the questions in which context Turkey approached Afghanistan, the effect of internal dynamics in Afghanistan on relations from history to the present, how the regional and global issues during and after the Cold War were reflected in the relations between the two countries. The main determination of the study is that despite the changes in the domestic and foreign conjuncture of both countries in the historical process of more than a century, their relations have not been broken, and there has always been a unique, exceptional and always special type of relationship. Another finding is that it has the potential to provide strategic benefits to Turkey in geopolitical competition. It has been tried to reveal the historical development of Turkey-Afghanistan relations and how they can be shaped in the future.

Keyword: *Turkey-Afghanistan, Special Relationship, Central Asia, Belt and Road Project, Heartland*

Giriş

Osmanlı döneminde temelleri atılan, bağımsızlığın kazanılması ile üst düzeyde başlatılan Türkiye-Afganistan ilişkileri yüz yıllık süre içerisinde stratejik noktaya taşınmıştır. Atatürk dönemi ikili ilişkiler, modernleşme modelleri alışverişi, dostluk, siyasi ve ekonomik iş birliği anlaşmaları ve bölgesel güvenlik paktı ile daha da derinleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında her iki ülkenin tarafsızlık politikaları başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Türkiye her zaman Afganistan'ın istikrar ve bütünlüğünü önlemiştir. Afganistan'ın Sovyetler Birliği'nin etki alanına girmesini önlemek için Batı ittifakıyla ortak hareket etmesine rağmen, 1960 sonrası kurulan Güney Asya denklemi Afganistan Sovyet nüfuzuna açık hale gelmiştir. Sovyet Birliği'nin Afganistan'ı işgali, ülkeyi Soğuk Savaş dönemi vekâlet savaşının istikrarsızlık alanına dönüştürmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ülkede yönetim boşluğu oluşmuştur. Taliban'ın iç savaşta kazanması ve iktidara gelmesi Afganistan'ı Amerikan işgaline sevk etmiştir. Yaklaşık 20 yıl devam eden işgal sonunda Amerika ülkeden çekilmek zorunda kalmış ve Taliban tekrar yönetimi ele almıştır. Savaş süreci boyunca Türkiye muharip gücü olarak değil de lojistik güç olarak Afganistan'a alt yapı, eğitim vb. konularda destek vermiştir. Bundan dolayı Türkiye Taliban hükümetiyle dengeli bir ilişki kurmayı başarılı bir şekilde sürdürmektedir.

Bu çalışmada Türkiye- Afganistan ilişkilerinin tarihi süreç içerisindeki gelişimi ele alınacak, iç ve dış konjonktürel gelişmeler bağlamında Türkiye'nin Afganistan'a yönelik politikası detaylı incelenecektir. Ayrıca yüzyılı aşan süreçte kültürel bağlar, bölgesel örgütler ve batı güvenlik örgütü çerçevesinde üç temel üzerinden şekillenen Türkiye'nin Afganistan'a yönelimine değinilecektir. Çalışmada kuramsal çerçeve oluşturmak amacıyla jeopolitik perspektiften yararlanılmıştır. Afganistan ile ortak tarih, kültür ve dini paylaşılan Türkiye'nin günümüze kadar Afgan halkının hassasiyetlerini ve değerlerini önceleyen politikası ile Afganistan'ın yeniden inşası ve barışın sağlanmasına verdiği desteğin iki ülke ilişkilerinde özel bir ilişki türüne işaret ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca tarih boyunca Asya'da jeopolitik rekabetin merkezinde olan Afganistan'ın Türkiye için büyük güçlerle ilişkilerinde stratejik fayda sağlayan, Orta Asya politikasında stratejik öneme sahip ilişkilerin geliştirilmesi gereken bir ülke olduğuna vurgu yapılacaktır.

1. Afganistan-Türkiye İlişkilerinde Jeopolitik ve Tarihi Tasarım

Afganistan-Türkiye ilişkilerinin kökeni ortak tarihi geçmişe ve ortak siyasal bir kültür birikimine dayanır. Afganistan her ne kadar Durand Hattı Anlaşmasıyla İngiliz-Hindistan'ı ile Rusya İmparatorluğu arasında bir "tampon devlete" dönüştürülmüş olsa bile Büyük Türkistan coğrafyasının bir parçası olarak düşünülür (Roy, 2000:59). Türkistan coğrafyası ile günümüz Güney Asya derinliğinde bulunan ülkeler Türk ve Afgan kökenli hanedanlıklar tarafından yönetilmiştir. Özellikle Babür Hanedanlığı'nın Hindistan'ı uzun yıllar yönetmesi ortak derin bir tarih ve siyasal kültürün doğmasını sağlamıştır. Türkiye hem tarihi hem de stratejik açıdan Afganistan'ın güvenliğine çok önem vermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Afganistan orta kuşak hattının bir uzantısı olarak İngiliz-Hindistan'ının keşiştiği noktada konumlanmıştır (Bishku, 2020:3-5). Doğu'da İngilizlerin ve Rusların etki alanını ortadan kaldırmayı ve Afganistan üzerinden İngiliz Hindistan'ını kuşatmaya hedefleyen Türk-Alman stratejisi kapsamında 1914-1916 yıllarında iki misyon gerçekleştirilmiştir. Fakat Amir Habibullah, 1915-1916 Türk-Alman birleşik misyonuna, ülkesinin tarafsız kalacağını bildirmiştir (Hopkirk,1994:50; Saray,1981:130-131).

Mücadele yıllarında Enver Paşa'nın Pan-Türkçü politikalarına pek sıcak bakmayan Afganistan yönetimi, savaş sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile üst düzeyli ilişkiler kurmuştur. 1920 yılında Emanullah Han'ın isteği ile Cemal Paşa, Afgan ordusunu teşkilatlandırmış ve modernleşmesine katkı sağlamıştır. Sürekli Gazi Mustafa Kemal ile irtibat halinde olan Cemal Paşa Afganistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerini bölgesel ittifaka taşımıştır. Bu münasebetle Sovyet Rusya'nın 1921'de Ankara hükümetiyle yaptığı anlaşmadan sonra Ankara hükümetinin bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke Afganistan olmuştur (Şimşir, 2002: 46). Ankara ve Kabil hükümetleri 1921'de İttifak Muahednamesi imzalamışlardır (T.C Dışişleri Bakanlığı, 2022). Afganistan-Türkiye Anlaşması İngiliz-Hindistan'ı tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu da Lloyd George Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. İkili diplomatik ilişkilerin başlaması, Atatürk'ün Pan-İslamcı ve Pan-Türkçü siyasetten uzaklaşarak, karşılıklı eşit ilişki politikası izlemesi nedeniyle gelişmiştir. Diplomatik ilişkilerin başlaması Medine Müdafası kahramanlarından Fahrettin Paşa'nın TBMM'nin Kabil sefiri olarak atanmasıyla başlamıştır. 1921-1926 yılları arasında elçilik hizmetinde bulunan Fahrettin Paşa Türk-Afgan ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir (Saray, 1984:137-138).

Afganistan Kralı Emanullah Han (1919-1929) tıpkı Atatürk gibi kendi ülkesinde reformlar gerçekleştirmiştir. Afganistan'da gerek Emanullah Han (1919-1926) gerekse Nadir Şah (1929-1933) dönemlerinde Türkiye model ülke olarak düşünülmüştür (Saray, 1984:152-161). Dış politikada Türkiye'nin model ülke olma söyleminin ilk aşaması Afganistan olmuştur (Ünsal, 2013:195). Bundan dolayı her iki Afgan kralı Türkiye'den askeri ve eğitim alanında eğitimciler istemiştir. Aynı şekilde iki ülke diplomatik ilişkiler döneminde 1928'de Dostluk, Siyasi ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması'nı imzalamıştır (Akdevelioğlu ve Kürçüoğlu, 2019:364). 1937'de kurulan Sadabat Paketi'ne iki dost ülke Afganistan ve Türkiye ile İran ve Irak'ta dâhil olmuştur (Hale, 2003: 55). İkinci Dünya Savaşı'nda hem İsmet İnönü hem de Afgan Kralı Zahir Şah savaş süresince tarafsız kalmışlardır. Soğuk Savaş başlamasıyla Afganistan'ın Bağdat Paketi ve daha sonra kurulan Merkez Anlaşma Örgütü (CENTO) dışında bırakılması ikili ilişkilerde soğuk bir dönemi başlatmıştır (Erhan, 2019: 569).

2.Soğuk Savaş Dönemi Düşük Yoğunluklu İlişkiler

İki kutuplu dünya düzeninin kurulmasıyla Türkiye Batı güvenlik sistemi içerisinde yer alırken Afganistan Sovyetler Birliği'nin etki alanına girmiştir. Her iki ülkede yaşanan iç konjonktürel değişimler özellikle 1950'ler sonrası Afganistan'da başlayan darbeler dönemi ile komünizmin yayılması ve F. Rüşü Zorlu'nun komünizmin yayılmasına karşı verdiği tepki iki ülke arasında fikri yönden görüş ayrılığını başlatmıştır (Keskin ve Altın, 2009). Afganistan'ın Durand Hattı'nı¹ hiçbir zaman kabul etmeyişi ve buna bağlı olarak Pakistan ile olan paktların içinde yer almayışi ve ABD'nin öncülüğünde başlatılan Kuzey Kuşağı Projesi² (Northern Tier) dışında tutulması Afganistan'ı Sovyet Rusya'sının kucağına itmiştir. Fakat

¹ Durand Hattı; Afganistan ile Pakistan arasında uzanan 2640 kilometrelik bir hattır. 12 Kasım 1893'te İngiliz memur Sir Henry Mortimer Durand ile o zamanki Afgan hükümdarı Amir Abdur Rahman arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde Rus yayılmacılığına karşı çizilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Rajiv Dogra, Durand's Curse: A Line Across the Pathan Heart

² 1953 yılında Ortadoğu'ya yaptığı ziyaret sonrasında Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in SSCB'ye karşı "kuzey kuşağı" devletleri (yani Türkiye, İran, Irak ve Pakistan) arasında bir savunma düzenlemesi oluşturulması önerisini ifade etmektedir.

her ne kadar karşı ittifaklar içinde olursa da iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler hasar görmemiş ve iki ülke resmi ziyaretlerine devam etmiştir. Kıbrıs meselesi, Peştunistan sorunu, Sovyetler'in Suriye'ye silah satma konusu gibi meselelerde her iki ülke tarihi dostluk ilişkisine bağlı kalarak birbirlerine destek vermiştir (Muhammed, 2017: 248-249).

Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın Afganistan'ı Kuzey Kuşağı dışında tutan politikası Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da nüfuzunun artmasına neden olmuştur (Rubin, 1995:22). Afganistan'da iç siyasal yapıdaki değişimler, Marksist/Leninist fikirleri savunan PDPA'nın (Afganistan Demokratik Halk Partisi) kurulması, materyalist fikirlerin okullarda yayılmaya başlaması Afgan toplumunda ciddi kırılmalara neden olmuştur. Halk tepki olarak çocuklarını okullardan alıp medreselere verirken, Müslüman üniversite öğrencileri Afganistan'ı İslami yönetime kavuşturma amacı etrafında birleşmeye başlamıştır. Öğrenci lideri Mühendislik Fakültesi üyesi Gulbuddin Hikmetyar olurken Cemiyet-i İslami Konseyi'nin Başkanı Burhanettin Rabbani, yardımcısı Abd al-rabb al- Rasul Sayyaf olmuştur. 1970 yılında Sovyetler Birliği ile yakınlıktan rahatsız olan İslami liderler Kabil'de bir araya gelmişlerdir. Hükümet Afgan toplumundaki huzursuzlukları ve iç siyasal yapıdaki değişime verilen tepkiyi müzakere yolu ile çözüme yoluna gitmiştir. Afganistan'da temelleri atılan Marksist Hareket ve İslami Hareket arasındaki müzakereler sonuç vermeyince darbe ile Davud Han iktidarı ele geçirmiştir (Rubin,1995: 26-27).

Sovyetlerin desteğiyle iktidarı ele geçiren Davud Han'ın dış politikada bağımsız hareket ederek Mısır ve İran ile yakınlaşması 1978 yılında Sevr Devriminin gerçekleşmesine neden olmuştur. Afganistan'da Muhammed Taraki sonrasında ise Hafızullah Amin'in başa geçmiştir. İslami liderlerin ve ailelerindeki erkeklerin öldürülmesi (Şevkatullah Müceddidi sülalesi vb.) gibi olaylar sonrası bu dönemden itibaren yönetim halktan kopmuştur. 1979 yılında Sovyetler'in iktidara olan güvensizliği Babrak Karmal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla giderilmeye çalışılmıştır (Krakowski,1987:4). 1979 sonrası komünizme karşı birleşen halk İslami Direniş Örgütleri'ne destek vermiştir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali başlamıştır. İşgalin altında yatan neden jeopolitik kaygılar olmakla birlikte 1979 yılında Cumhurbaşkanı Babrak Karmal'ın yardım çağrısına destek vermek kapsamında komünist iktidarın Afganistan'da çöküşünü engellemektir. Soğuk Savaş konjonktürünü düşündüğümüzde Amerika'nın Afganistan'da savaşan devrimci, hükümet karşıtı İslamcı Mücahitleri silahlandırması da Sovyetler Birliği'ni Afganistan'a çeken faktör olmuştur (Bird and Marshall, 2011:22).

Bu savaş Amerika'nın politikasında da değişimi beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Afgan direnişine destek sağlayan Amerika'nın attığı somut adımlar; SALT-II³ (Stratejik Silahların Sınırlandırılması) Anlaşması'nın Senato'da onayını durdurmak, Pakistan'a 3,2 milyar dolar yardım yapmak ve 40 adet F-16 tedarik etmek, Afganistan'a 120 milyar dolar mali yardım yapmak, Afganistan'a ilk defa NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) dışında Stinger füzeleri dağıtmak ve 1986-89 yıllarında mücahitlere toplam 1 milyar dolar varan yardım yapmak olmuştur. Rubine göre Amerika'nın bu politika değişimi Afganistan'daki denklemi değiştirmiştir (Rubin,1995: 30). Soğuk Savaş döneminde Batı güvenlik sistemi

³ 1972'den 1979'a kadar Birleşik Devletler ve Sovyet müzakereciler arasındaki gerçekleştirilen görüşmeler sonunda 1979'da Viyana'da stratejik nükleer silahların üretimini azaltmak amacıyla yapılan anlaşmadır.

içerisinde yer alan Türkiye, NATO çerçevesinde bölgesel sorumluluk bağlamında komünizmle mücadelede destek vermiştir. 1981 yılında Özbekleri ve Türkmenleri içeren başkanlığını Abdülkerim Mahdum ve yardımcılığını Azad Beg'in yaptığı Kuzey Afganistan İlleri İslam Birliği'nin Türkiye ile temasları olmuştur. Türkiye'de yaşanan iç konjonktürel değişimlerle birlikte dış politikada kendini Asyalı, Ortadoğulu görmeyen, Batıcı ve laik-milliyetçi yönelim yerini Özal döneminde liberal, Doğu-Batı arasında köprü olan çok boyutlu bir yönelime bırakmıştır.

Bu Afganistan ile ilişkilere de yansımıştır (Ataman,2003: 50). Mahdum ve Azad Beg 1980 sonrası dış politikada kilit isim olan Turgut Özal'ın desteğini almış bu dönemde çıkarılan kanun ile Mahdum ve 4500 Türk soylu Afgan göçmen Türkiye'ye getirilmiştir. Azad Beg'in ölümü sonrası laik demokratik anlayışa sahip olan General Dostum'a destek verilmiştir. 1987 yılında iktidara geçen Necibullah, savaşı sonlandırmak isteyen Gorbaçov'un desteği ile ülkede Komünizm- İslam arasında mücadeleye dönen savaşı sonlandırmak için adımlar atmıştır (Uysal,1996:221). Birleşmiş Milletler (BM) gözetiminde yapılan görüşmeler sonrasında Cenevre'de Sovyet birliklerinin geri çekilmesi, mülteciler ve diğer konularda bir anlaşmanın imzalanması üzerinde anlaşılması ve 15 Şubat 1988 yılında ise Sovyetlerin askerleri çekmesi ile işgal dönemi kapanmıştır (Ataman, 2003: 50).

3.Soğuk Savaş Sonrası Afganistan'da İç Savaş ve Türkiye'nin Tutumu

1990 sonrası sistemde önemli bir kırılma yaşanmış, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile var olan iki kutuplu uluslararası sistem yapısı yerini ABD'nin hâkimiyetini başat güç olarak kurduğu tek kutuplu sisteme dönüştürmüştür. Asya'da Sovyetlerin dağılmasının güç boşluğu yaratması Afganistan'ın iç savaşa sürüklerken Türkiye için de bir fırsat yaratmış, bu dönemde dış politikada Türk kimliği ön plana çıkmıştır (Ataman, 2003: 50). Türk dış politikasının realist vizyonu etki alanını Orta Asya, Balkanlar, Akdeniz ve Avrasya'ya kadar genişletmiştir. İmkân ve kabiliyetinin farkında olan Türkiye, Orta Asya'da etkili olabilmek için ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuş ve ABD'den bağımsız hareket etmemiştir. 1990 sonrası Türkiye'yi bölgesel güç merkezi konumuna taşımak isteyen Özal'ın Türk dış politikasında bölgeselleşme kapsamında hareket ettiği ve Orta Asya ülkelerinin dünya sistemine entegrasyonunu sağlama yönünde politika izlediği görülmektedir (Gözen,2009: 71).

Soğuk Savaş sonrası Afganistan'da Sovyet etkisi tamamen bitmemiş, Necibullah'ın başkanlık yaptığı Sovyet uydu rejimi iktidarda kalmaya devam etmiştir. 1992 yılında Raşid Dostum'un desteğini alan Afgan Direniş Lideri Ahmet Şah Mesut'un Kabil'i alması sonrası mücahit gruplar diğer bir ifadeyle savaş ağaları arasında güç ve iktidar mücadelesini başlamıştır (Ülger, 1999: 99-100). Herat Bölgesi'nde kontrol İsmail Han; Afganistan'ın kuzey bölgesinde Raşid Dostum, Celalabat'ta Mücahit Komutanlar Şurası; Kabil'in güney ve doğusu Hikmetyar'ın idaresine bırakılmıştır. Bu noktada Mücahit gruplar arasındaki iktidar mücadelesi Taliban'ın doğuşuna ve ilerlemesine zemin hazırlamıştır (Rasid,2006: 27). Sovyet sonrası kurulan hükümette Başbakanlığı Hizbi İslami Lideri Hikmetyar, Savunma Bakanlığı görevini Ahmet Şah Mesut üstlenmiştir. Hikmetyar ve Rabbani arasındaki derin görüş ayrılıklarına Suudi Arabistan'ın desteklediği Ahmet Resul Sayef'in İttihat Hareketi'nin ve Şii mezhebine mensup Hazaraların eklenmesiyle ülke kaosa sürüklenmiştir.

Bu iç savaşta Pakistan, Özbekistan, İran'ın da kendilerine yakın gruplara verdikleri destek de unutulmamalıdır (Ülger, 1999: 99-100). Bu tarihten sonra Afganistan'da sahneye iki karşıt güç olarak Kuzey İttifakı ve Taliban çıkmıştır. Sovyet işgali döneminde temeli Kandahar'da atılan, Molla Ömer'in liderliğindeki Taliban, Peştunlardan oluşan, aşırı dinci bir yapıya sahiptir ve mücahit gruplardan farklı olarak iktidarı ele geçirme hedefine ek tüm toplumu arındırıp temizlemeyi hedeflenmektedir. Hikmetyar ve Mesut'un Müslüman Kardeşler'in çizgisinde hareket eden Pakistan'daki Cemaati İslami Partisi'nin yolundan gitmesi akıllara radikal İslami toplum yaratma amacı taşıdıklarını getirebilir fakat Taliban ile karşılaştırıldıklarında Cemaati İslami Partisi'nin daha modern ve ileri görüşlü olduğu değerlendirilebilir. İdeolojik dayanağı deoband medreselerinden gelen Taliban ise sözde *kötü Müslümanlara* karşı başlattığı etnik kökeni ve mezhebi farklı olan kişileri öldürmeye zemin hazırlayan yeni cihat yorumu ile Roy'un altını çizdiği gibi ne İhvan tarzı radikal İslamcı, gelenekçi ne de sufilere benzemektedir. Taliban'ın Pakistan'daki Deobandi gruplar ile arasındaki bağın nedeni ise Şii karşıtlığı ve Deobandi liderlerin daha çok Peştun kökenli olmasından kaynaklanmaktadır (Roy, 1990: 57-92).

1994 yılında Spin Boldak karakolunu denetimine alan Taliban sonrasında Kandahar'ı ele geçirmiştir. 1995 yılında Nimroz ve Ferah'ı alıp Kabil'e yaklaşmıştır. Ahmed Şah Mesud'un direnişi Şindan'ı almalarını engellemiş Taliban ağır kayıp vermiştir. Fakat Herat'ın düşmesi Taliban'ın kuzeye ilerlemesinin kapısını açmış ve bunun neticesi olarak Celalabad ele geçirilmiştir. Mesut için stratejik öneme sahip olan Bagram Havalimanı'nın kaybedilmesi 1996 yılında Kabil'in Taliban'ın eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. Taliban'ın Cumhurbaşkanı Necibullah'ı işkence ile öldürmesi ve Birleşmiş Milletler (BM) binasına yakın bir bölgede cesedini trafik lambasına asması radikal uygulamalarının, şeriat kurallarının başlangıcı olmuş, uluslararası toplumda şok etkisi yaratmıştır. Taliban 1996- 2001 yılları arasında kontrolü ele geçirdiği kendi rejimini⁴ kurmuştur (Kökçam, 2021). Peştunların ağırlıkta olduğu Taliban'ın önündeki tek engel Ahmet Şah Mesud'un birlikleri olmuştur. Dostum'un kalesi olarak anılan Mezar-ı Şerif'i de ele geçiren Taliban'ın 1997 yılında geldiğinde kontrolündeki vilayet sayısı 22'yi bulmuştur (Rasid,2006:21-74).

1997 yılında Taliban en ağır yenilgisini Malik'in birliklerinden almıştır. Molla Ömer ise Pakistan medreselerinden beş bine yakın gönüllü çağırmıştır. Kuzey'de Peştunlar ve olmayanlar arasındaki etnik çatışmalar daha da şiddetlenmiştir. 1998 yılında Taliban, Hazariler üzerinde soykırıma varan bir katliam gerçekleştirmiştir. Bu durum İran – Taliban arasındaki gerilimi arttırmıştır. İran ve Rusya'nın destek verdiği Mesut kısa sürede Özbekistan ve Tacikistan'a yakın sınır bölgelerini geri almıştır. 1999 yılından sonra Özbekistan sınırına yakın küçük bir bölge dışında Afganistan'da denetimi Taliban sağlamıştır (Roy,1990: 57-92). Sovyetlerin dağılması ile Asya'da ortaya çıkan jeopolitik güç boşluğu Türkiye açısından dış politikada yeniden değerlendirmeye ve değişime imkân tanımıştır. Bağımsızlığını kazanan ülkelerin stratejik önemi, ekonomik potansiyeli, sosyo-politik istikrarsızlıkları ve bu ülkelerin liberalleşmeye yönelmeleri Türk dış politikası açısından hem riski hem de iş birliği fırsatını içinde barındıran yeni jeopolitik bir bölge ortaya çıkarmıştır (Aydın, 2002: 366-368; Yılmaz, 2003: 187).

⁴ Taliban'ın 1996-2001 yıllarında Afganistan'da kurduğu dört yıllık rejimi dünyada resmi olarak tanıyan sadece Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) olmuştur.

Griffin, SSCB'nin dağılması sonrası Afganistan'ı da içine alan alanda ortaya çıkacak yeni büyük oyuna dikkat çekmiş ve ABD, Rusya, İran, Suudi Arabistan, Pakistan ve Türkiye'nin bu oyunda sahnede olacağını vurgulamıştır. Griffin'e göre Orta Asya Cumhuriyetleri ile ortak kültürel ve dilsel bağları ve model ülke olarak düşünülmesi bağlamında Türkiye jeopolitik rekabette önemli bir oyuncu olarak değerlendirilmiştir (Griffin,2003: 92). Yeni jeopolitik alanda Afganistan, Türkiye açısından bölge güvenliği tehdit eden zaten kırılğan olan Orta Asya için hassas bir ülke olarak görülmüştür. 1987-1993 yıllarında dış politika yapımında kilit isim olan Turgut Özal'ın dış politikada İslamcı ve Batıcı kimliklerin sentezlediği yaklaşımı ile Türk kimliğini ön plana çıkarması Afganistan ile ilişki kurmaya olanak sağlamıştır (Aydın,2002:366-368; Yılmaz,2003:187). Özal döneminde Rashid Dostum'un Türkiye ziyareti, Mezar-ı Şerif Konsolosluğu'nun ve Afganistan-Türk Dostluk Okulu'nun açılması bu kapsamda düşünülebilir. Ayrıca 1992 yılında Ekonomik İş Birliği Örgütü üye listesine Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ile Afganistan'da eklenmiştir.

William Hale'e göre kuzey kuşağı bu çerçevede yeniden tesis edilmiştir (Erol, 2001:133; Hale, 2003:341). Afganistan'daki iç savaşı sonlandırmak ve istikrarı sağlamak amacıyla 1994 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Afganistan Özel Misyonu'nun başına Tunuslu Mahmud Mestiri'yi atamıştır. Barışa ve ateşkes katkı sağlamak amacıyla Türkiye diğer devletler gibi (İran, Suudi Arabistan, Rusya, ABD) BM'nin ateşkes sağlamak için gerekli gördüğü her türlü yardımı taahhüt etmiştir (Griffin,2003: 80). Afganistan iç savaşının yaşandığı dönemde ilişkileri anlamaya çalışırken Türkiye'nin iç dinamiklerinden bağımsız değerlendirmem gerekir. 1993 yılından sonra dış politikada güvenliğin ön plana çıktığı, 1993-1999 yılları arasının Koalisyon dönemi olduğu ve dış politika yapımında MGK'nın (Milli Güvenlik Kurulu) etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz, komşu ülkelerle gerilen ilişkiler dış politikada Afganistan'ı arka plana taşınmıştır. İsrail ile stratejik ilişkilerin gelişmesi de bu dönemde olmuştur. Taliban'ı İran'ın düşmanı gören ABD ve İsrail yaklaşımı yerini Türkiye'nin Taliban'ın kadınlara yönelik muamelesini, uyuşturucu ticaretini yaymasını ve en önemlisi El Kaide ile etkileşimini bölgesel güvenlik açısından tehdit olarak gördüğü yaklaşıma bırakmıştır (Bishku, 2020: 11).

1996 yılında Mezar-ı Şerif'in Taliban'ın eline geçmesi sonrasında bilgi verme amacıyla Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştiren Raşid Dostum Türkiye'den yardım talebinde bulunmuş fakat aradığı desteği bulamamıştır. Erbakan Hükümeti, Cumhurbaşkanı Demirel'in Dostum'a destek verilmeli uyarısına karşı Dostum'a destek vermemiştir. Bu da Taliban'dan yana tavrı izlenimi yaratmıştır. Demirel, Başbakan Erbakan ile Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'e tavrını "*Dostum'un ayakta kalması Türkiye açısından hayati değerde Türkiye Dostum'a arka çıkmalıdır*" sözleriyle vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 2001). Özal ve Koalisyon dönemlerinde ilişkiler iç ve dış dinamiklerden etkilenmiştir. Türkiye'nin hassasiyeti bu dönemde riskten korunma çerçevesinde Taliban'ın aşırılıkçı dini rejimini ihraç etmemesi ve bölgede istikrarın sağlanması yönünde olmuştur.

4. Onbir Eylül Değişen Jeopolitik ve Türkiye'nin Yönelimi

9/11 Eylül olayları sonrası Orta Asya'daki her gelişme komşu ülke olmasa da bölgesel güvensizliği ve istikrarsızlığı arttırması nedeni ile Türkiye'yi etkileme potansiyeline sahiptir. 2000 ve 2001 ekonomik krizleri dış politika yapımında ekonomik kaygıları merkeze taşımış bu bağlamda komşularla siyasi sorunların çözülmesine odaklanılmıştır. Dış politika-

daki kritik gelişme ise 2001 terör saldırıları ve değişen uluslararası ortamın Türkiye'nin küresel önemini arttırırken hem Türk dış politikasını etkilemesi hem de Amerika Türkiye ilişkilerinde yeni dönemi başlatması olmuştur (Balci,2018:277-79). 11 Eylül saldırılarının sorumluluğunu üstlenen El Kaide lideri Usame Bin Ladin'in Taliban tarafından himaye edilmesi ve iadesinin söz konusu olmaması neticesinde ABD Afganistan topraklarının terör örgütleri tarafından bir operasyon üssü olarak kullanıldığını ve 'de facto' Taliban hükümetini tanımadığını ilan etmesi ile sonuçlanmıştır (Taşdemir, 2006:156-157). Taliban perspektifinden Usame Bin Ladin'in teslim edilmemesinin önemli nedenleri vardır. İlki Afgan cihadını Şeyh Muhammed Azam ile dünyaya duyuran kişi olmasıdır. Sovyetler Birliği ile savaşta Afganistanda bulunan Ladin maddi yardımların yanı sıra mücahitlerle tünel yapımında bulunmuş, Afgan köylüleriyle ve savaşçılarıyla birlikte yaşamış tam anlamıyla Afgan cihadına kendini adanmıştır.

Ladin, cihada katılan Müslüman gençlerin karşılanmasında Yussuf Azam ile görev üstlenmiş ve Beytül Ensar'ı kurmuştur. Sonrasında Arapların cihada katılmasını teşvik eden Mekteb-ül Hidamet'i kurmuştur. Ladin'in Afgan Cihadı için uluslararası ağ oluşturulmasına ciddi katkısı Taliban tarafından manevi bir borç gibi görülmüştür (Bodansky,2001:11-12). 1986 yılında Arap Afganların lideri olmuş ve Doğu Afganistan'daki Jaji yakınlarında, Lion's Den adında askeri bir üs kurmuştur (Bombers, 2009: 23-27). Savaş sonrası Afganistan'dan ayrılan Ladin 1996 yılında ailesi ile Sudan'dan ayrılıp Celalabad'ta yerleşmiştir (Mockaitis,2013: 61). Taliban, Suudi Arabistan'ın Ladin'in teslim edilmesini isteğini de geri çevirmiştir. Bu olay sonrası Suudi Arabistan Taliban'a verdiği desteği ve Taliban ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Bayrak,2013: 61). BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 2001'de ABD öncülüğünde çıkardığı 1368 sayılı müdahale kararında 11 Eylül "uluslararası bir terör saldırısı" olarak tanımlanmış; ABD ve NATO'ya askeri kuvvet kullanma yetkilendirmesi verilmesi yönünde bir karar alınmıştır. 8 Eylül 2001 tarihli 1373 sayılı kararda ise saldırıların uluslararası barış ve güvenlik için tehdit oluşturduğu ve devletlere terörizm ile mücadele kapsamında iş birliği yapması çağrısı yapılmıştır.

1373 ve 1368 sayılı kararlarda ABD'nin doğal meşru müdafaa hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır. NATO'nun 5. maddeyi uygulamaya koyması hem kıta dışı bir bölgeye gitmesi bağlamında önem arz etmektedir (Örnek, 2012:111-127; Acet ve Doğan, 2017: 62). ABD ve İngiltere, BM'nin 51. Maddesine dayanan kolektif meşru müdafaa hakkını kullanmış ve 7 Ekim 2001 yılında Kalıcı Özgürlük operasyonunu başlatmıştır (Saydam,2010:71). 11 Eylül saldırıları sonrası toplanan Bakanlar Kurulu toplantısında Başbakan Ecevit, Türkiye'nin sorumlu bir müttefik olarak ABD'nin yanında olduğunu ve NATO kapsamında yapılacak bir operasyonda destek verileceğini vurgulamıştır. 11 Eylül saldırılarının Türkiye'nin ekonomik kriz yaşadığı bir dönemin ardından yaşanması ABD ile terörle mücadele yapılacak iş birliğinin koşulu haline gelme açısından kritik bir öneme sahiptir (Balci, 2018:277-79). Türkiye hükümeti yaptığı açıklamada NATO kararı sonrası TBMM'nin verdiği yetki kapsamında; NATO yükümlülüklerimiz çerçevesinde ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1368 ile 1373 sayılı kararları doğrultusunda, terörizme mücadele siyasetimizin sürdürülmesinin bir gereği olarak Amerika'nın talebinin karşılanması ve yaklaşık 90 kişilik subay ve astsubaylardan oluşan özel harekât grubunun görevlendirilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir.

Bu karara ek '*Kuzey İttifakı'nın eğitim ve hazırlıklarının geliştirilmesine, Afgan halkının insanı ihtiyaçlarının karşılanmasına, Afganistan'da tüm etnik grupların katılacağı geniş tabanlı bir yönetimin oluşturulmasına katkıda bulunarak, bu ülkeyi istikrara kavuşturmak ve Afgan kardeşlerimizin esenliğine hizmet etmek amaçlanmıştır.*' ifadesine yer verilmiştir (NTV Arşiv, 2001). ABD, 7 Ekim 2001'de başlattığı Afganistan'a yönelik operasyonlarda Rusya ve İran'ın desteğini almış, Pakistan'ı ise Taliban ile teması kesmeye zorlamak adına ultimatoya vermiştir. Pakistan, ABD'yi Kuzey İttifakı'nın Kabil'i ele geçirmesine izin verilmemesi koşuluyla desteklemiştir. İran istihbaratı, Tacikistan'da ve Afganistan'da karadan lojistik yardım sağlamıştır (Rubin, 2020:131). ABD'ye belki de en önemli desteği verecek olan Taliban'ın yenemediği tek bölgesel güç sahibi, Kuzey İttifakı komutanı Ahmet Şah Mesut'un 9 Eylül 2001 tarihinde El Kaide ajanları tarafından suikast sonucu öldürülmesi çok kritik bir gelişme olmuştur. ABD, Ahmet Şah Mesut olmasa da Taliban ile mücadelede Kuzey İttifakı'nın desteğini almıştır. ABD hava desteğiyle Taliban, Kuzey İttifakı'nın Talokan, Bamiyan, Herat, Kabil ve Celalabat'a yönelik saldırılarından sonra parçalanmaya ve hızla nüfuz kaybedip geri çekilmeye başlamıştır (Laub and Maizland, 2021).

14 Kasım 2001'de BM Güvenlik Konseyi aldığı 1378 sayılı Karar ile bir geçiş yönetimi kurmada "merkezi bir rol" çağrısında bulunmuş ve üye devletleri istikrarı ve yardım dağıtımını teşvik etmek için 'barış gücü' göndermeyi kabul etmiştir. 5 Aralık 2001'de BM Güvenlik Konseyi'nin 1383 sayılı Kararı ile onaylanan Bonn Anlaşması imzalanmıştır. ABD'nin desteklediği Hamid Karzai geçici yönetimin Başkanı olmuştur (Aparı, 2021). 2004 yılı seçimlerinde ise Karzai, Afganistan'ın demokratik olarak seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur (Gall, 2004). Türkiye bu süreçte NATO ve BM kararları doğrultusunda terörle mücadelede uluslararası sorumluluklarını yerine getirmiştir. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin izlemiş olduğu Teröre Karşı Küresel Savaş doktrinine, Türkiye taraf olmuştur. Fakat Türkiye'nin askeri katkısı muharip bir görevden ziyade her zaman lojistik hizmetler kapsamında kalmıştır. Ekonomik kriz yaşayan Türkiye savunma alanında küçük bir miktarda olsa 2001 ve 2003 yılları arasında ABD'nin hibe şeklindeki yardımlarından toplamda 65.500.000 dolar tutarında faydalanmıştır (Uzgel, 2013:329).

5. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Afganistan

11 Eylül Olayları sonrası sistemde konjonktürel değişim yaşanırken Türkiye iç siyasetinde de kırılmalar olmuş, 2002 yılında yapılan seçimleri İslami ve liberal değerleri sentezleyen AK Parti kazanmıştır. Bu yeni partinin hukukun üstünlüğü, demokrasi, piyasa ekonomisi, çoğulculuk, küresel teröre karşı mücadele etmek gibi değerlerin savunucusu olması AB (Avrupa Birliği) ve ABD'nin bakış açısını olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca Batı tarafından Ortadoğu'da küresel sorun olan radikal İslami terör örgütleri ve hareketlerle mücadelede önemli bir aktör olarak görülmüştür. AK Parti hükümeti iç politikada kapsamlı reformlar gerçekleştirmiş, Avrupalılaşıma bağlamında önemli adımlar atmıştır. Uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmek ve etki alanını genişletmek isteyen Türkiye bu kapsamda proaktif bir dış politika anlayışı ile hareket etmiş etrafındaki sorunlara kayıtsız kalmamıştır. 11 Eylül sonrası dönem Rusya, Çin, AB gibi aktörlerin ABD ile hem rekabet hem de iş birliği içinde bulunduğu Ramazan Gözen'in ifadesiyle *düzensizliğin* hâkim olduğu bir dönemdir ve Türkiye kritik bir konuma sahiptir (Gözen, 2009: 54-82).

AK Parti'nin dış politikada Batı ile paralel çizgide izlediği politikasının istisnası 1 Mart Tezkeresi kararı olurken ABD'nin 2003 Irak İşgaline destek verilmemesi Türk Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Afganistan bu açıdan ABD ile Türkiye'nin iş birliği içerisinde hareket ettiği bir alan olmuştur (Balci, 2018:296). Afganistan'da güvenliğin sağlanmasında Afgan Geçici Yönetimi'ne destek sağlamak için Kabil ile sınırlı olmak kaydıyla BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Aralık 2001 tarih ve 1386 sayılı kararı doğrultusunda Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK-ISAF)'a daha sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 18 Ekim 2003 tarihli ve 1510 sayılı kararı ile tüm Afganistan'ı kapsayacak şekilde genişletilen ISAF'a aktif katkıda bulunulmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir (TSK, 2021):

'Haziran 2002-Şubat 2003 tarihleri arasında 1300 personelden oluşan katkısı ile ISAF-II dönemine başarı ile liderlik etmiş, ISAF-VII döneminde 3'üncü Kor Komutanlığı ile Şubat-Ağustos 2005 tarihleri arasında 30 ülkeden oluşan 1450'si Türk, 8000 personele komuta etmiş, aynı dönemde NATO komuta kontrol yapısı içerisinde bulunan Kabil Uluslararası Havaalanı da Türkiye tarafından işletilmiştir. 04 Ağustos 2008-04 Şubat 2009 tarihleri arasında ise 3'üncü Kor Komutanlığı'nın 100 personeli ile ISAF Karargâhu desteklenmiştir. Ayrıca Ocak 2014 ayı itibarıyla bir yıl süreyle; 3'üncü Kor Komutanlığı tarafından ISAF Karargâhları desteklenmiş ve ISAF Kurum Başkanlığı görevi 3'üncü Kor Komutanlığı tarafından yürütülmüştür'

ISAF Harekati'nin altı bölge komutanlığından biri olan ve 2006 yılında Türkiye, İtalya ve Fransa tarafından göreve başlayan Kâbil Bölge Komutanlığı'nın lider ülke sorumluluğu 2009 yılında Türkiye tarafından devralınmıştır. Bu görev birer yıllık sürelerle uzatılarak 31 Aralık 2014 tarihine kadar sürdürülmüştür. ISAF güdümünde faaliyet gösteren insani yardım, kalkınma ve yapılanma ve güvenlikten sorumlu askeri ve sivil personelden oluşan İl İmar Ekiplerinden Afganistan'ın kuzeyinde Cevizcan ili Şibirgan Bölgesel İmar Ekibi (BİE) ile 2010-2014 yılları arasında, Vardak ilindeki Bölgesel İmar Ekibi (BİE) 2006-2013 yılları arasında Türkiye tarafından Afgan halkına destek sağlamıştır (TSK, 2021). Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ayrıca Kabil'de açılan Gazi Askerî Eğitim Merkezi'nde 2010-2011 yılları arasında Afganistan Milli Ordusu Astsubaylarına temel eğitim vermiştir. 5 Mart 2011 yılında Afgan polislerin eğitilmesi konusunda yapılan mutabakat muhtırası çerçevesinde 1741 polise Sivas'ta, İzmir Menteş ve Eğirdir'de eğitim verilmiştir. TSK Afganistan'a askeri materyal yardımı ise 2008 yılında 52 milyonu bulmuştur (EKS Press, 2012).

Afganistan'daki seçim başarıları, yeniden yapılanma ve istikrar faaliyetlerine rağmen 2006 yılının Temmuz ayında Afganistan'ın güneyinde şiddetli çatışmalar patlak vermiş ve intihar saldırıları yoğunlaşmıştır. ABD ve NATO güçlerinin ortak operasyonunda Taliban'ın önemli isimlerinden Molla Dadullah öldürülmüştür (Laub and Maizland, 2021). Afganistan uzmanı Seth G. Jones'in dikkat çektiği konu halkın temel hizmetleri alamaması ve güvenliğe yardımcı olacak uluslararası güçlerin eksikliğidir (Jones, 2008:8). Bu noktada Afganistan'da güvenlik ve istikrarın komşu ülkelerle iş birliğinden geçtiğine inanan AK Parti hükümetinin Türk dış politikasının parametrelerinden olan proaktif diplomasinin araçlarından olan arabuluculuk kavramı ile Afganistan ve Pakistan devlet başkanlarının bir araya getirilmesi önemli bir girişimdir (Yeşiltaş & Balci, 2011:9-34). Bu kapsamda ilk Afganistan-Pakistan-Türkiye Üçlü Zirvesi 2007 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). 2008 yılında gerçekleştirilen ekonomi konulu ikinci zirvede taraflar arasında terör ve uyuşturucu ile

mücadele, askeri alanda iş birliği gibi güvenlik konularında mutabakata varılmıştır. 2009 yılı güvenlik konulu zirvenin önemi ise ilk defa üç ülkeden askeri ve istihbarat yetkililerinin bir araya gelmesi olmuştur. 2010 yılında gerçekleşen zirvede ise eğitim alanında iş birliğine gidilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2010).

Ahmet Davutoğlu döneminde Türk dış politikasında Afganistan meselesi, merkez ülke söyleminde bir açılım olarak değerlendirilebilir. 2 Mayıs 2009 yılında Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Ahmet Davutoğlu dış politika yapımında hâkim isim olmuştur. “Komşularla Sıfır Sorun” politikasının sıkıntılı bir duruma girmesi bu dönemde *merkez ülke doktrinini* ön plana çıkarmıştır. Bölgesel ve küresel düzeyde yeni bir düzen kurulması aşamasında çevresindeki gelişmelerini şekillendirme kabiliyetini artırmayı amaçlayan, *akıl ülke* olarak Türkiye’yi merkeze koyan bir yaklaşım benimsenmiştir (Balci, 2018:315-320). 2009 yılında Afganistan ve Pakistan bölgesine ekonomik kalkınma ve altyapı, sığınmacılar ve göçmenler, tarım ve gıda güvenliği konularının konuşulduğu G-8 toplantısına katılan Davutoğlu, Türkiye’nin Afganistan sorununun çözümüne katkı sağlama çabasının ve yardımlarının altını çizmiştir (Sabah Gazetesi, 2009). 2009 yılında terörle mücadele dışında Afganistan’da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri de Afganistan halkı için önemli bir gelişme olmuştur. Abdullah Abdullah ve Eşref Ghani ve Hamid Karzai’nin aday olduğu seçimleri ikinci kez Afganistan için önemli bir sorun olan yolsuzlukla mücadele konusunda yapıcı adımlar atacağı yönünde söz veren Hamid Karzai kazanmıştır. Türkiye Afgan halkının kararına desteğini, Türk Seçim Gözlemcileri Heyeti ve seçimlerin düzenlenmesine verdiği katkı ile göstermiş ve Hamid Karzai’nin seçilmesini memnuniyetle karşılamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Tarihte büyük oyunun merkezi olmuş ve günümüzde de büyük oyunun farklı araçlar, aktörlerle devam ettiğinin inanan Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Afganistan’ın jeopolitik önemine vurgu yaparak 25-26 Ocak 2010’da *Asya’nın Kalbinde Dostluk ve İş Birliği* temalı İstanbul sürecini başlatmıştır (Davutoğlu, 2021). Bu sürece Çin, Rusya, ABD, İngiltere, Tacikistan, Japonya, İran, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin yanı sıra BM, NATO, Avrupa Birliği (AB) ve İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası örgütlerde üst düzey katılım göstermiştir. Türkiye Asya’nın güvenliğinin Afganistan’ın güvenliğinde geçtiğini savunarak uluslararası iş birliği konusunda öncülük etmiştir. 2010 yılı Üçlü Zirvesi’nde alınan karar doğrultusunda Bölgesel Ekonomik İş Birliği RECCA’nın sürdürülebilir kalkınma ve bölgesel barış için faaliyetlerine devam etmesi kararlaştırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). Türkiye’nin Afganistan’ a yönelik politikasını uluslararası konjonktürden bağımsız olarak okumak ya da ABD ile ilişkilerin dışında yorumlamak doğru bir yaklaşım değildir. Obama yeni Afganistan stratejisi ile El Kaide’nin ve Taliban’ın Pakistan’daki bağlantılarını kesmek, Pakistan veya Afganistan’a geri dönmelerini önlemek amacıyla Afganistan’daki asker sayılarını artıracakını duyurmuştur.

NATO 2009 Brüksel Dış İşleri Bakanları toplantısında bu kararı desteklemiş ve destek gücü olarak asker gönderileceğini açıklamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). Millî Savunma Bakanı Vecdi Gönül, ABD’nin 30 bin ek asker talebine olumlu bakılmadığını, Türkiye’nin desteğinin *yumuşak gücü* doğrultusunda kalkınma, barış ve güvenliğe katkı sağlama yönünde devam edeceğini açıklamıştır (NTV News, 2009). Obama’nın yeni stratejisinin en önemli noktası ise terörle mücadelenin salt askeri operasyonlarla yönetilemeyeceğidir. Bu noktada Afganistan ile tarihi ve kültürel bağı olan Türkiye ve Pakistan’ın rolü önemli ve Türkiye açısından bir fırsattır. 2009 yılında Obama’nın ABD Başkanı seçilmesi ve 1 Mart

Tezkeresi sonrası bozulan ABD- Türkiye ilişkilerinin düzelmeye başlaması önemli bir kırılmadır. Çünkü Obama'nın Model Ortaklık kavramı ile yeni döneme girilmiştir. Model Ortaklığın kapsamı tam olarak belirtilmese de Obama, İran ile diplomasiyi kullanarak sorun çözme, Irak ve Afganistan gibi konularda Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve ekonomik bağları düşünüldüğünde iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Türkiye ise terörle mücadele, ekonomik sorunlar, Ermenistan, İsrail, Kıbrıs sorunu gibi meselelerde ABD'nin desteğini talep etmektedir.

Bu açıdan Model Ortaklığın küresel düzeyde en önemli iş birliği alanlarından birinin Afganistan olduğunu söylemek yanlış olmaz (Gözen, 2021:245-247). Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye'nin uluslararası platformlarda Afganistan sorununun çözümünde özellikle bölgesel konularda proaktif bir politika izlediği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Pakistan ile yakın ilişkisini kullanarak Afganistan'ın istikrarına destek verecek adımlar atılmıştır. Bunun en somut örneği Gözen'in belirttiği gibi Türk İmam Hatip modelinin Pakistan'a uyarlanması vasıtasıyla terörün engellemesi kapsamında eğitim alanında iş birliği yapılmıştır (Gözen, 2021: 260). Soğuk Savaş düzeninin çökmesi sonrası yaşanan 11 Eylül güvenlik depremine Ahmet Davutoğlu'nun ifadesiyle küresel ekonomik ve politik kriz sonucunda, Orta Doğu'da başlayan Arap Baharı olarak adlandırılan *'jeopolitik bir deprem'* eklenmiştir. Arap halklarının demokratikleşme talepleri Orta Doğu'da domino etkisi yaratırken 2010 yılındaki Afganistan gündemi yerini Orta Doğu'ya, Türkiye özelinde Suriye iç savaşına bırakmıştır (Davutoğlu, 2021:130-131).

Arap Baharı süreci yapısal kriz yaşayan ülkelerin kendi içine kapanması Davutoğlu'nun ifadesiyle Türkiye'nin komşularla sıfır politikasını olumsuz etkilerken ortak kader bilincini de zayıflatmıştır (Davutoğlu,2021:266). Uluslararası konjonktürde demokratikleşme dalgası yayılırken 1 Mayıs 2011 yılında Afganistan'daki en önemli gelişme Usame bin Ladin'in öldürülmesi ve Obama'nın asker sayısını azaltılacağını ve ISAF misyonunun 2013 yılı sonuna kadar "savaş liderliğinden" "destek ve yardım" rolüne geçeceğini açıklamış olmasıdır (Agarwal, 2021). Taliban'in baskıcı rejiminden kurtulmak için Afgan halkı tarafından desteklenen ABD'nin terörle mücadelesi kısa sürmemiştir. Obama dönemine kadar geçen 11 yıllık süreye baktığımızda David Frum'un vurguladığı gibi ABD açısından terörle mücadele *'ucuz, hızlı ve sert'* (Frum, 2021) olmamıştır. 2011'de Kabil ABD büyükelçiliğine yapılan saldırı arkasından 2012 yılında devlet kurumlarını hedef alan Logar, Celalabad ve Paktia bölgelerindeki saldırılar Taliban'in tekrar yükselişe geçtiği ve ABD'nin güvenliği sağlamadaki başarısızlığını göstermiştir.

2011 yılında ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin isteği doğrultusunda Taliban Katar'da siyasi temsilcilik açmış *"Afganistan meselesine müdahil olan ülkeler"* ile barış görüşmeleri başlamıştır (Burget, 2013: 97). 11 Temmuz 2011 Ahmed Veli Karzai'nin suikast sonucu öldürülmesi ve Taliban ile görüşmelerden sorumlu Yüksek Barış Konseyi Başkanı Burhaneddin Rabbani'nin evinde öldürülmesi sürecin sıkıntılı geçeceğini göstermiştir (Erol, & Bingöl, 2012:180). 2012 yılında barış görüşmeleri ABD'nin mahkûm takası konusunda yapıcı davranmamakla suçlanması sürecin Taliban tarafından askıya alınmasını beraberinde getirmiştir. Başkan Hamid Karzai ise Taliban'ın Katar'daki ofisinin isyancı gruba meşruiyet kazandıracağı ve diplomatik bir ileri karakol görevi göreceği düşüncesiyle ABD ile müzakereleri askıya almıştır (Laub and Maizland, 2021).

11 Eylül sonrası Afganistan politikamızın temel dinamiklerinden biri siyasi otorite boşluğunun Afganistan'da istikrarsızlığı artırması sonucu terörü ihraç eden yapısı ve bu durumun Orta Asya'nın dünya ile bağlantısı özellikle Türk Cumhuriyetleri ile olan bağıni koparmış olmasıdır. Ak Parti döneminde komşu bölgelerde istikrar ve güvenlik sağlayıcı rol bağlamında Türk dış politikası güvenlik anlayışında da bir dönüşüm olduğu söylenebilir. Bu kapsamda 2014 yılında NATO zirvesinde alınan karar doğrultusunda ISAF sonrasında Kararlı Destek Görev Gücü (Resolute Support Mission-RSM) oluşturulması kararı alınmıştır. RSM'nin oluşturulmasındaki temel amaç, eğitim, destek ve takip esasına göre güçlü bir Afgan ordusunun kurulmasıdır. Fakat ABD'nin kabile yapısına göre yapılan sosyal yapısına nüfuz edememiş olması bu gücün amacının dışına taşımıştır. Her ne kadar NATO güçlerine ait bir destek gücü oluşturulmuş olsa bile ABD'nin misyonuyla koalisyon güçlerinin misyon operasyonları aynı düzlem içinde ya da herhangi bir insicamın sağlanması mümkün olmamıştır. Bu da Amerika'nın Afganistan operasyonlarının başarısızlığının en önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilir (Resolute Support Mission in Afghanistan, 2022).

2014 yılında Galler'de gerçekleştirilen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan, ISAF sonrasında Afgan halkının yalnız bırakılmayacağını ifade etmiş ve 2015 yılında başlatılması planlanan Kararlı Destek Misyonu'nda Türkiye'nin de yer alacağını açıklamıştır (TCB News, 2014). Türkiye KDM kapsamında Başkent (Kâbil) Eğitim, Yardım ve Danışma Komutanlığı (Train, Assist and Advise Command-Capital-TAAC-C), Hamid Karzai Uluslararası Havaalanı (Hamid Karzai Afghanistan International Airport- HKIA) işletme ve kuvvet koruma hizmetleri, Kuzey Eğitim, Yardım ve Danışma Komutanlığına (Train, Assist and Advise Command- North/TAAC-N) personel desteği sağlanması ve KDM Karargâhına personel desteği sağlanması sorumluluklarını üstlenmiştir (T.C. Milli Savunma Bakanlığı Genel Kurmay Başkanlığı, 2021). 2014 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Afganistan ve Türkiye arasında çok kapsamlı bir stratejik iş birliği anlaşması imzalanacağını açıklamıştır (Bolat, 2012: 13-15).

Ayrıca 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçilen R.T. Erdoğan'ın Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ile yaptığı toplantı sonrası yapılan açıklamada 2015-2016 yıllarında Kabil Havalimanı'nın işletilmesi ve korunmasının Türkiye'nin sorumluluğunda olduğu, Irak ve Suriye gibi bölgesel meselelerde Afganistan'ın dışarıda bırakılmayacağı, İstanbul Süreci olarak bilinen Üçlü Zirvelerin kararlılıkla devam edeceği, ekonomik, ticari ve kültürel iş birliği alanları üzerinde durulduğu açıklanmıştır (TCCB Haber, 2014). 2014-2015 yıllarında Afganistan'ın iç dinamiklerinde Taliban lideri Molla Ömer'in ölmesi, Cumhurbaşkanı seçimlerini Eşref Gani'nin kazanması gibi gelişmeler yaşanırken Türkiye de 15 Temmuz Darbe girişimi ile kendi içerisinde FETÖ ile mücadele vermiştir. Molla Ömer'in ölmesi ile Akhtar Mansur'un lider olma çabası bir süre Taliban'ın ilerlemesini Afganistan'da durdurmuştur. Fakat kısa sürede iç çatışmasını çözen Taliban şehirleri ele geçirmek için *Kırmızı Birimler* olarak adlandırılan yeni bir kapasite inşa etmiştir. Taliban'ın yükselişinin önemli unsurlarından biri Afganistan Uzmanı Oliver Roy'a göre, Amerika'nın 11 yılda yapmaya çalıştığı devlet inşa sürecinde kavim, kabile ve aşiretleri hesaba katmadan süreci götürmesi, yolsuzluk ve Afganistan ordusunun yetersizliğidir (Çakır, 2021).

Eski ABD Ulusal Güvenlik Konseyi bölgesel danışmanı Lisa Curtis ise geri çekilmenin ani olması ve 16 bine yakın paralı askerin bir anda ülke dışına çıkarılmasının ve Afgan siyasi elitleri ile bölgesel güç odakları arasındaki bölünmüşlüğü Afgan Ulusal Güçlerinin zayıf-

lamasındaki temel neden olduğunu savunmaktadır (Timoçin, 2021:345-364). ABD ordusu dünyanın en profesyonel askeri gücüne sahip iken, Afgan milli ordusu ve milli devletini kurma gibi bir misyona dönüşmesi Afganistan misyonunu başarısızlığa uğratmıştır. Türkiye bu bağlamda muharip bir pozisyon almadığı için lojistik bir güç olarak fonksiyonel görevini başarıyla yürütmüştür.

6. Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi ve Afganistan

2016 yılına gelindiğinde Arap Baharı, 2011 Suriye iç savaşı, terör örgütleri kaynaklı güvenlik sorunları (ISID, PKK ve vb.), 2012 yılı Mit Müsteşarına karşı tasfiye operasyonu girişimi, 2013 Gezi parkı protestoları, yolsuzluk davaları gibi iç ve dış yapısal krizler sonucu yıpranan Türkiye'nin dış politikasında güvenlik ve askeri kapasitenin artırılmasına öncelik verilmiş, *milli irade ve milli çıkar* söylemi ön plana çıkmıştır. 2016 sonrası Rusya ve İsrail ile yakınlaşma politikası, güvenlik sorunları, mülteci meselesi, Avrupa'da aşırı sağın yükselişinin de etkisiyle bozulan AB ilişkileri, Doğu Akdeniz meselesi gibi önemli dış politika konuları, S-400 meselesi ile Trump döneminde bozulan Türkiye-ABD ilişkileri Afganistan'ı dış politika gündeminde alt sıralara taşımıştır (Balcı, 2009: 345-364). Fakat NATO kapsamında Afganistan'da faaliyetlerine devam eden Türkiye için Türkiye'nin aracılık ettiği bir barış anlaşmasının Ankara'nın NATO'da siyasi üstünlük kazanması bağlamında ve jeopolitik açıdan önemli olduğu düşünüldüğünde tamamen Türk dış politikası gündeminden çıktığı söylenemez (Kaura, 2017).

Dışişleri Bakanlığı'nın *Yeniden Asya inisiyatifi*, ekonomi ağırlıklı bir niyet beyanı niteliği taşıyan; devletlerarası ilişkileri geliştirmek, özel sektörün ticaret kapasitesinin genişletilmesi, akademik iş birliğinin geliştirilmesi ve toplumlar arasında ikili ilişkileri geliştirmek şeklinde tanımlanmıştır. İlk defa 2010 yılında dile getirilen inisiyatifin Türk dış politikasında herhangi bir yansıması olmamıştır. Dış politikada *değerli yalnızlık* gibi negatif çevrelenmeden kurtulmak için geliştirilmiş bir inisiyatif olarak düşünüldüğü de söylenebilir. Fakat kavramın içinin tam olarak doldurulmaması sebebiyle Türk dış politikasında her zaman strateji eksikliği gündeme gelmiştir. Yeniden Asya İnisiyatifi'nin Afganistan'ı ilgilendiren kısmı ise Afganistan'ın Orta Kuşak hattının bir devamı olarak görülmesinden dolaydır. Aynı zamanda Afganistan; Çin, Rusya ve Hindistan arasına sıkışmış bir tampon devlet olarak konumlanmıştır. Çin ve Pakistan'ın Afganistan üzerindeki etkisinin artması Amerikan askeri varlığının bölgeden çıkartılması ile daha da güçlenmiştir. Jeopolitik perspektiften yaklaşan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 2016 yılında Afganistan ile ilişkilere önem vermiş, yaptığı üst düzey ziyaretlerde *"güvenlik, kalkınma ve istikrara"* destek vermeye devam edileceğini ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). 2016 yılında Mevlüt Çavuşoğlu *Briksel Afganistan Konferansı'nda* Türk heyetinin başkanlığını yapmış, konferansta Afganistan'ın refah ve kalkınma, ortak iş birliğinin geliştirilmesi konuları ele alınmıştır (Avrupa Info, 2016).

ABD Başkanı seçilen Trump, ABD'nin denizasırlı ülkelerde verdiği mücadelenin gereksiz olduğunu savunsa da 2017 yılında Afganistan'da Amerikan birliklerinin arttırılmasına onay vermiştir. Obama'nın politikasından farklı olarak çekilmenin sahadaki koşullara dayanacağına belirten Trump, bölge ülkelerinden Pakistan'ı isyancıları barındırmakla suçlarken Hindistan'ın Afganistan'ın inşasında rol oynaması gerektiğini ifade etmiştir (Roch, 2017). Trump, 2018 yılında Amerikan birliklerinin geri çekilmesini kolaylaştıracak siyasi çözüm arayışına girmiştir. Trump'ın görevlendirdiği Zalmay Khalilzad'ın katkılarıyla Taliban,

ABD ile doğrudan müzakere talebini kabul etmiştir. Barış Anlaşması konusunda anlaşmazlıklar devam ederken Trump 2019 yılında müzakereleri askıya aldığını duyurmuştur. Kapsamlı istişareler sonrasında Taliban ve ABD, kaçırdığı Amerikalı profesörler ile Hakkani üyelerinin değiş tokuşu konusunda anlaşmıştır. 28 Kasım 2019'da Trump Afganistan'daki Bagram Hava Üssü ziyareti sırasında barış sürecinin yeniden başladığını duyurmuştur. ABD ile yapılan ateşkesin gerekçesi birliklerin geri çekilmesini kolaylaştırmak ve Afgan İç Müzakerelerde kapsamlı bir ateşkesin yapılması denilmiştir.

Afganistan iç dinamiklerine baktığımızda Gani Hükümeti'nin yolsuzlukla mücadelede başarısızlığı, idari yetersizliği ve şiddeti engelleme konusundaki başarısızlığı yapılması gereken Cumhurbaşkanlığı seçimlerini olumsuz etkilemiştir (Rubin, 2020:256-258). Diğer taraftan 29 Şubat 2020'de yapılan ABD ve Taliban'ın taraf olduğu Doha Anlaşması ile ABD kalan askerlerini çekme, Taliban üyelerini arananlar listesinden çıkarma, ambargoları kaldırma sözü vermiştir. Taliban ise Afganistan'da kontrol ettiği bölgelerde uluslararası terör örgütlerinin barınmasına izin vermemeyi kabul etmiştir. Ayrıca Afganistan'ın nasıl ve kimin tarafından yönetileceği sorunsalının Afgan hükümetiyle müzakere yoluyla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Taliban'ın anlaşma sonrasında Afganistan'da büyük ilerleme kaydetmesi, Afgan güvenlik güçlerine düzinelerce saldırı gerçekleştirmesi mevcut hükümetin çökme potansiyelini gündeme getirmiştir (T24Haber, 2021). 12 Eylül 2020'de ilk kez Taliban ve Afgan hükümeti yetkilileri bir araya gelmiş Afganistan'da barışın sağlanması üzerinde durulmuştur. Hükümet ateşkesin sağlanması konusunda ısrarcı olurken Taliban ülkenin İslami bir sistemle yönetilmesi gerekliliğini savunmuştur. Doha'daki görüşmeler birçok kez Hükümet ve Taliban arasındaki fikir ayrılıkları, şiddet olayları yüzünden tıkanmış, Biden döneminde ise Taliban görüşmelerden çekilmiştir (Farzam, 2021).

Mevlüt Çavuşoğlu'nun ABD'nin çekilme stratejisini açıklamasından sonra 2011 İstanbul Süreci ile başlayan Afganistan'da barışı destekleme misyonu ve rolüne devam ettiği görülmektedir. Özellikle son dönemde Afganistan'da iç ve dış dengeler, Suudi Arabistan'ın Güney Asya'da etkisini artırması ve Pakistan ile yakınlaşma ihtimali, Çin'in ve Hindistan'ın ekonomik yükselişi Türkiye'yi riskten korunma stratejisi izlemeye itmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Batı ve Afganistan arasında dengeleri gözetmeye, güvenliğe katkı sağlamaya çabalamıştır. Bunlar Mevlüt Çavuşoğlu'nun *Yeniden Asya* adını verdiği Türkiye'nin Güney Asya'daki konumu yeniden şekillendirmeye iten unsurlardır (Moonakal, 2022). Bu yeni politika 2019 yılında *"Asya dünyanın ekonomi merkezi haline gelmektedir. Uluslararası toplum Asya'da daha fazla yer almak için bir rekabet halindedir. Hâlbuki dünyanın bu en dinamik bölgesinde bizim köklerimiz derindir. Avrupa'da ve Avrupalı olmak gibi, Asya'da ve Asyalı olmak da bizim için değerlidir. Bizi biz yapan, özel yapan hasletlerden biri bu iki sacayağında yükselmemizdir"* şeklinde tanımlanmıştır (SDE, 2019).

2018 yılında Afganistan'da iç ve dış dengelerde değişim yaşanmaktadır. Türkiye açısından ise Orta Asya ticaretini kolaylaştıracak Çin'den İngiltere'ye uzanan, ana güzergâhı Afganistan-Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattı olan Lapis Lazuli Koridoru'nun açılması önemli jeopolitik bir gelişme olmuştur. Bu proje hem Afganistan'a hem de Türkiye'nin bölgesel bağlantısına katkı sağlayacak olumlu bir gelişmedir (Eletek, 2021). 2018 yılında yaşanan iki ülke ilişkilerindeki bir diğer olumlu gelişme ise 6 Şubat 2018'de FETÖ okullarının devri konusundaki talebin Afganistan hükümeti tarafından olumlu karşılanması ve FETÖ okullarının devriyle ilgili anlaşma imzalanmasıdır. Bu kapsamda bu okullar Türkiye Maarif Vakfına devredilmiştir (Sadat, 2019).

2020 ve 2021 yılları Afgan hükümeti ile Taliban arasındaki müzakereler çıkmaza girmiş ve Taliban'ın saldırılarını artırmıştır. Hükümet ise ağır kayıplar vermiş, ülkenin kontrolünü kaybetmiştir. Amerika'da Başkan seçilen Biden 11 Eylül 2021'de "ABD'nin en uzun savaşını bitirmenin vakti geldi" diyerek ABD askerlerinin tamamen çekileceğini duyurmuştur (BBC Türkçe Haber, 2021). ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Afganistan'ı yeniden inşa etmek ve demokratikleştirmek ve Afgan ordusunu eğitmek için yaptığı harcamaların Amerika'ya maliyeti 20 yıllık süreçte yaklaşık 2,3. trilyon dolar olmuştur (Crawford, 2021). ABD'ye maliyetine rağmen Afganistan'da ulus inşasını gerçekleştirememiş olması başarısızlık olarak değerlendirilmiştir. Andrew Gawthorpe'nin vurguladığı gibi Afganistan *Vietnam sendromuna* dönüşmüş ve Taliban'ın yeniden yükselişi düşmanın insan gücünü yok etmenin yetersiz bir strateji olduğunu göstermiştir. Yerelin önceliğine vurgu yapan Gawthorpe'ye göre, ABD'nin hatalarından birinin ulus inşasına girişirken Afganistan'ı ve insanlarını eksik, derinlikten ve karmaşıklıktan yoksun, kurtarılması gereken basit bir karikatür olarak algılaması, yerel siyasete kendini empoze edememesi olmuştur (Gawthorpe, 2012).

Yine de başarısızlığını örtmeye çabalayan ABD yönetimi, kapsayıcı bir hükümet kurulması fikri çerçevesinde Dışişleri Bakanı Antony Blinken Türkiye'de Çin, İran, Rusya, Hindistan ve Pakistan ülkelerinin katılacağı BM gözetiminde uluslararası bir konferansın gerçekleştirileceğini açıklamıştır. Böyle bir toplantı için Türkiye'nin seçilmesi hem Afganistan hem de ABD-Türkiye ilişkileri açısından da önemli bir gelişmedir (Farzam, 2021). ABD'nin zamansız çekilmesinin risklerinin bilincinde olan Türkiye, bu süreçte Biden yönetimi ile özellikle Kabil Havaalanı güvenliği konusunda temas halinde olmuştur. Savunma Bakanı Hulusi Akar Temmuz 2021'de yaptığı açıklamada ABD ile müzakerelerin yürütüldüğünü 20 yıldır Afganistan'da bulunan Türkiye'nin altı yıldır havalimanını işlettiğini ve danışmanlık, yeniden inşa ve bakım işlerinde görev aldığı altını çizmiştir. Fakat Taliban tüm yabancı güçlerin ülkeyi terk etmesi konusunda ısrarcı olmuş, Türkiye'yi ülkedeki varlığını genişletmemesi konusunda uyarmıştır (Daily Sabah, 2021). Afganistan güvenliği konusunu ABD ile görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan; diplomatik ilişkilerde destek, ABD'nin lojistik imkânlarını seferber etmesi ve mali destek verildiği takdirde Kabil Havaalanı'nın işletmesinin alınabileceğini belirtmiştir (BBC NEWS, 2021).

15 Ağustos'ta Taliban'ın başkent Kabil'i ele geçirmiş ve 20 yıl sonra ilk kez Afganistan'da yeniden kontrolü sağlamıştır (BBC NEWS, 2021). Uluslararası toplumda Taliban'ın resmi olarak tanınıp tanınmayacağı tartışılırken Cumhurbaşkanı Erdoğan "*Taliban'la büyükelçilikte görüşüldü, yine görüşülür*" ifadesini kullanmış, Taliban'ın Kabil havaalanının işletmesine olumlu baktığını söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2021). Kabil Havaalanı ve diğer dört havaalanının işletmesini devralma konusunda Türkiye-Katar-Taliban arasındaki müzakereler devam etmektedir (Demir, 2022). 2015 yılından beri Kabil Havaalanı'nın güvenliğini sağlayan Türkiye için bu rolün sürdürülmesi jeopolitik açıdan Orta Asya'da ve Afganistan'da İran, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın etkisini dengelemek ve kendi etkisini korumak için önem arz etmektedir (Kaura, 2020). İşleyen bir Taliban hükümeti ve güvenliği sağlanmış ülke terörün ihraç edilmesini ve güvensiz göç akışını engelleme potansiyeline sahip olacağı için hassaslaşan Türk halkı için önemlidir.

Bu açıdan halka bilgi veren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriyeli sığınmacılar konusunda hassaslaşan Türk halkının tedirginliğine gidermek adına mevcut Afgan göçmen sayısının 300 bin olduğunu ve önlemlerin alındığını ve göçmen sayısının artmasına izin verilmeyeceğine ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2021). 25 Ağustos'ta Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)

unsurlarının Afganistan'dan tahliyesine başlandığı resmi makamlarca bildirilmiş, Afgan halkının yanında olmaya devam edileceği vurgulanmıştır (Milliyet Gazetesi, 2021). Türkiye'nin Afganistan politikasını değerlendiren güvenlik, strateji ve istihbarat uzmanı Merve Seren, Türkiye'nin politikasının hiçbir etnik gruba yönelik olmadığı ve Türkiye'nin Afganistan'a yaklaşımında yumuşak güç enstrümanlarını ön planda tuttuğu tespitini yapmıştır (Seren, 2021: 18). Son 20 yıla bakıldığında Türkiye NATO çerçevesinde Afganistan'ın istikrar ve güvenliğine katkı sağlarken yumuşak güç enstrümanlarına ağırlık vermiştir. 1992 yılında kurulan TİKA, Afganistan'da dış yardımların koordinasyonu ve kurumsallaşması açısından Türkiye'nin yumuşak gücüne katkı sağlayan en önemli kurum ve araç olmuştur. Afganistan'da yeniden yapılanma süreci kapsamında 2004 yılında Program Koordinasyon Ofisleri Kabil'de göreve başlamış ve Afganistan genelinde toplamda üç ofisleri bulunmaktadır.

Günümüze kadar Afganistan'da eğitim sektöründe 375, sağlık sektöründe de 258 proje, sosyal ve kültürel 159 proje, Tarım ve hayvancılık sektöründe 48 proje ve diğer alanlarda olmak üzere toplamda 1300'ün üzerinde proje gerçekleştirilmiştir. Bu projelerin içinde altyapı inşası, birçok hastane, okul gibi kurumlar bulunmaktadır (TİKA, 2021). Türkiye 2004 yılından bugüne Afganistan'ın kalkınmasına 1,1 milyar ABD doları yardım yapmış ayrıca Afganistan'ın kalkınmasına yönelik 2021-2022 dönemi için 75 milyon ABD doları yardım taahhüdünde bulunulmuştur (Cumhuriyet, 2021). Türkiye kardeş ülke Afganistan halkının her alanda yanında olmayı kararlılıkla sürdürmektedir. Türk siyasi partilerinden Büyük Birlik Partisi (BBP) tarafından Cüzcan vilayetinin Şibirgan ilçesinde 2019 açılan Muhsin Yazıcıoğlu yetimhanesi de çocukların korunması çerçevesinde önemli bir amaca hizmet etmektedir (Doğru, 2019).

Türk dış politikasında Afgan değerleri, kültürü, hassasiyetleri göz önünde bulundurularak kalkınma, istikrar ve yeniden yapılanmaya destek çerçevesinde askeri ve siyasi bir politika izlenmiştir. Proaktif dış politika çerçevesinde hem iç konsensüs hem de bölgesel konsensüs sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin ilk strateji NATO kapsamında destek vermek olmuştur. NATO çerçevesinde Türkiye, NATO'ya eğitim, lojistik, altyapı desteği sağlamış askeri operasyonlarda yer almamıştır. Bölgede görev yapan İl İmar Ekiplerinin (PRTs) birçok faaliyeti bulunmakla birlikte Afgan halkı perspektifinden Türkiye'nin desteği olumlu karşılanmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin Raşit Dostum, Abdul Rassoul Sayyaf, Mohamed Atta Noor, Muhammed İsmail Han, Gulbuddin Hikmatyar gibi savaş ağaları ya da cemaat liderleri ile olan ilişkisinin olumlu izlenimi vermesi de diğer ülkelere nazaran Türkiye'nin işgalci olarak algılanmamasını desteklemekte Türkiye'nin elini güçlendirmektedir. Türkiye'nin Taliban rejimi sonrası da Afganistan'da kalması NATO ve ABD açısından Afganistan'a erişimi kolaylaştırıcı bir etki yapma potansiyeline sahiptir.

Diğer bir strateji ise Türkiye'nin Afganistan için Pakistan hatta son yıllarda Katar ile yakın ilişkisini kullanmak olmuştur. Bu kapsamda Üçlü Zirve Süreçlerini koordine etmiştir. Çünkü Afganistan'a barışın gelmesi demek Orta Asya'da daha aktif, yumuşak gücünü daha aktif kullanabilen bir Türkiye anlamına gelecektir. Fakat Taliban rejiminin Orta Asya'daki Türk milletleriyle jeopolitik ve ekonomik bağları zayıflatma riski taşıdığı da tartışılan bir konudur. Gelecek dönemde Türkiye Afganistan ilişkileri Taliban'ın devleti yönetme şekline bağlı olarak şekillenecektir (Rich, 2021).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye bakış açısını merkeze alarak incelemiş olduğumuz Türkiye-Afganistan ilişkileri üç temel yasa üzerine oturmaktadır. Bunlar sosyo-kültürel bağlar, bölgesel güvenlik paktları ve Batı güvenlik örgütleri bağlamında üstlenilen rollerdir. Türkiye yüzyılı aşan ilişkilerini izlediği çok boyutlu dengeli politika kapsamında, Ankara yönetimi Afganistan'ın uluslararası sistemde tampon devlet olma durumunu dikkate alarak ikili ilişkilerini stratejik bir noktaya taşımayı başarmıştır. Dış politikada iç işlerine karışmama ilkesi kapsamında Afganistan'ın iç çatışmalarından uzak durma ve bölgesel sorunlarda ise barışçıl roller üstlenmesi ilişkilerde destekleyici faktör olmuştur. Ayrıca uluslararası güçlerin silahlı müdahalelerinden de kendisini uzak tutan Türkiye, her anlamda riskten korunma anlayışıyla muharip güç göndermekten her zaman kaçınmıştır. Eğitim ve alt yapı yatırımlarını yapmaktan da hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Türkiye'nin Afganistan'la ilişkilerini dönemselleştirdiğimizde Atatürk Dönemi ikili ilişkilerin yüksel düzeyli bir dostluk üzerine kurulduğu ve model ülke söyleminin ilk örneği Afganistan olarak görülmektedir.

Fakat Atatürk reformlarını esas alan Afganistan yönetimi, Afgan toplumunun kırsal ve kabile kanunlarına göre kapalı bir toplum olarak yapılanmasından dolayı reformlarda Türkiye gibi aynı başarıyı gösterememiştir. Ankara yönetimi, Afganistan'da zaman zaman ortaya çıkan iç politik güç mücadelelerinden uzak durmuştur. Bölgesel meselelerde yapıcı davranarak İran-Afganistan sınır sorununun çözümü konusunda arabuluculuk yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın arefesinde imzalanan Sadabat Paktı gibi bölgesel anlaşmalarda birlikte hareket etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda her iki ülke katı ve aktif tarafsızlık politikalarını izlemişlerdir. Bunun neticesinde her iki dost devlet kanlı savaştan zayıf almadan kurtulmuşlardır. Fakat savaş sonrası, Sovyetler Birliği'nin saldırgan tavrına karşı, Türkiye kendisini Batı bloku içinde konumlandırmıştır. Türkiye'nin Afganistan konusunda izlediği temel strateji bu dönemde Sovyetlerin nüfuz alanına girmemesini sağlamaya çalışmak olmuştur. Buna karşın Moskova yönetimi, Afganistan'ı önce Bağdat Paktı sonra da Merkez Anlaşma Teşkilatı'nın dışında tutmuştur. Türkiye NATO'nun Kuzey Kanat ülkesi olarak İran ve Pakistan ile her iki güvenlik pakti içinde yer almıştır.

Bu dönemde Türkiye Afganistan ilişkileri sosyo-kültürel boyutta devam etmiştir. Diplomatik temsilcilikler herhangi bir kesintiye uğramadan devam etmiştir. Fakat Sovyetlerin Afganistan'ı işgali yaklaşık 11 yıllık bir kesinti dönemine neden olmuştur. Ayrıca çeşitli mücahit gruplarla ilişkiler alt düzeylerde sürdürülmüştür. Afganistan, Taliban'in yönetimi ele alması neticesinde Amerikan önderliğinde başlatılan yeni bir işgale maruz kalmıştır. Türkiye ABD'nin küresel teröre karşı küresel mücadele çağrısına sessiz kalmayarak ABD ile yakın iş birliğine girmiş ve ISAF içinde aktif bir görev almıştır. Bu görev askeri değil NATO bağlamında prestijini artırmak kapsamında siyasi olmuştur. ISAF'ın muharip görevi olmadığından, Türk askeri alt yapı ve lojistik destekte bulunurken, iç çatışmalardan uzak durmayı başarmıştır. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin ABD ile inişli çıkışlı ilişkilerinde Afganistan ortak iş birliği alanı açması bakımından stratejik fayda sağlamaktadır. Amerikan işgalinin başarısız olmasında sonra Taliban güçlerinin tekrar yönetimi ele almaları neticesinde Türkiye'nin tavrı tarafsızlık, barış ve huzurun sürdürülmesi, Afganistan'ın toprak ve milli bütünlüğünün sürdürülmesi ilkeleri üzerine sürdürülmektedir. Türkiye'nin lojistik desteği kapsayan, eğitim, alt yapı yatırımları ve diplomatik ilişkilerini sürdürmesi tarih boyunca devam eden özel ilişkisinin getirdiği bir mirastır. Türkiye'nin Yeniden Asya stratejisi de Orta Kuşak'ın bir uzantısı olan Afganistan'la ilişkilerine daha fazla odaklanmasını sağlayacak stratejik fayda sağlayacak bir girişim olarak düşünülebilir.

Kaynakça

Acet, G.S ve Doğan, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri:İstiladan İşbirliğine ,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Cilt: 17 Sayı: 33. ss 59-76

Agarwal, R. (2021) The Taliban Takeover in Afghanistan: Who Is Really to Blame? 02 September, <https://thediplomat.com/2021/09/the-taliban-takeover-in-afghanistan-who-is-really-to-blame/>

Akdevelioğlu, A., Kürkcüoğlu, Ö. (2019). ‘Orta Doğu’yla İlişkiler’. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar, Cilt I (1919-1980). Der.Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yay. 356-36.

Aparı, S.S. (2021). “ABD’nin En Uzun Savaşı: Afganistan’da 20 yıl” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523>

Ataman. M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış, Bilgi (7), s.50

Avrupa Info. (2016). Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu, Brüksel Afganistan Konferansında Türk Heyetinin başkanlığını yapacak, 29 Ekim, <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-bruksel-afganistan-konferansinda-turk-heyetinin-baskanligini>

Balçı, A. (2018). Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar, İstanbul Alfa yayınları, Ekim, ss. 277-79.

Bayrak, D. (2013). Usame, Ark Kitapları, İstanbul. s. 61.

BBC NEWS Türkçe. (2021) Biden, ABD askerinin 11 Eylül’e kadar Afganistan’dan çekileceğini açıkladı, 15 Nisan, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56753887>

BBC NEWS Türkçe. (2021). Afganistan’da son durum: Erdoğan, Kabil Havalimanı’nın güvenliğini sağlama konusunda ABD’ye 3 şart iletti, 20 Temmuz 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57898378>

Bishku, M.B. (2020). Turkey and Afghanistan: Culture, Security and Economics. *Contemporary Review of the Middle East*, 7(3), 239-258. <https://doi.org/10.1177/2347798920921662>

Bird T., Marshall A. (2011). Afghanistan: How the west lost its way. New Haven: Yale Univ. Press

Bodansky, Y. (2001). Bin Ladin: The Man Who Declared War on America, Prima Lifestyles Press, pp 11-12.

Bolat, A. (2012). Sorgulama sürecinde NATO: Şikago Zirvesi ve Türkiye, Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı, Haziran s. 13-15.

Bombers, B F. (2009). Bank Accounts and Bleedout: Al-Qa-ida’s Road in and Out Of Iraq, Diane Publishing, pp 23-27.

Budak, G. (2021) Kırılma anı: Eski ABD Başkanı Trump’ın Taliban ile 2020 yılında yaptığı anlaşmanın ayrıntıları, 18 Ağustos 2021 <https://medyascope.tv/2021/08/18/kirilma-ani-eski-abd-baskani-trumpin-taliban-ile-2020-yilinda-yaptigi-anlasmanin-detaylari/>

Burget, F. A. (2013). Afganistan'da 2014 Beklenirken: Taliban Örgütü ve Yeni Bir Siyasal Sürece Doğru Yeni Gruplaşmalar, Ortadoğu Analizi, Nisan, Cilt 5, Sayı 52, s. 97.

Crawford, N. (2021)."Afganistan Savaşı'nın maliyetinin can, dolar ve yıl cinsinden hesaplanması. *Söyleşi*, 1 Eylül, <https://watson.brown.edu/costsofwar/>

Cumhuriyet Gazetesi. (2021). Erdoğan'dan 'Taliban' açıklaması: Görüldü, yine görüşülür, 27 Ağustos, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-taliban-aciklamasi-gorusuldu-yine-gorusulur-1863947>

Cumhuriyet Gazetesi. (2010) Afganistan'a yardım etmek, dünyaya yardım etmektir. 24 Ocak. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/afganistana-yardim-etmek-dunyaya-yardim-etmektir-114612>

Cumhuriyet (2021), Dışişleri raporu çıktı: Afganistan'a 16 yılda 1 milyar dolar, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/disisleri-raporu-cikti-afganistana-16-yilda-1-milyar-dolar-1861516>

Çakır, R. (2021). Afganistan için bir gelecek var mı? Olivier Roy ile söyleşi, 18 Ağustos. <https://medyascope.tv/2021/08/18/afganistan-icin-bir-gelecek-var-mi-olivier-roy-ile-soylesi/>

Daily Sabah. (2021). Turkey continues talks with US, other countries on Kabul airport, July 2 13. <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-continues-talks-with-us-other-countries-on-kabul-airport>

David F. (2021). The One Thing That Could've Changed the War in Afghanistan , August 16. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2021/08/bin-laden-2001-end-war-afghanistan/619767/>

Davutoğlu, A. (2021). Sistemik Deprem ve Dünya Düzeni, İstanbul: Küre Yayınları

Davutoğlu, A. (2021). Afganistan'da yaşananları yorumladı, 17 Ağustos. <https://www.ensonhaber.com/gundem/ahmet-davutoglu-afganistanda-yasananlari-yorumladi>

Demir, Ş. (2022). Taliban, Kabil havaalanında Türkiye ve Katar ile anlaşma için umutlu. <https://www.aa.com.tr/en/antalya-diplomacy-forum-2022/taliban-hopeful-for-deal-on-kabul-airport-with-turkiye-qatar/2532987>

Doğru A. (2019) Afganistan'da Muhsin Yazıcıoğlu Yetimhanesi açıldı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistanda-muhsin-yazicioglu-yetimhanesi-acildi/1553621>

EKS Press. (2012) Afgan subaylar İzmir'de eğitilecek, 30 Ocak 2012. <https://www.haberekspres.com.tr/izmir/afgan-subaylar-izmirde-egitilecek-h27905.html>

Eletek, Ö. (2021). Lapis Lazuli Corridor: A Gate on the Beijing-London Line, 28. July <https://www.ankasam.org/lapis-lazuli-corridor-a-gate-on-the-beijing-london-line/?lang=en>

Erhan, Ç. (2019). "ABD ve NATO'yla İlişkiler". Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I (1919-1980). Der. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yay

Erol, S. & Bingöl, O. (2012). Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler Akademik Bakış Cilt 5 Sayı 10 Yaz 2012, s. 180

- Erol, M.S. (2001). *Afganistan Özbekleri, Avrasya Dosyası. C.7 S.3.* Ankara: Asam Yayınları
- Farzam, R. (2021) *Afghan Peace Talks from Doha to İstanbul* 03. Nisan. <https://iramcenter.org/en/afghan-peace-talks-from-doha-to-istanbul/>
- Gall, C. (2004). *Election of Karzai Is Declared Official.* <https://www.nytimes.com/2004/11/04/world/asia/election-of-karzai-is-declared-official.html>
- Gawthorpe A. (18, Ağustos 2012) *Afghanistan and the Real Vietnam Analogy,* <https://thediplomat.com/2021/08/afghanistan-and-the-real-vietnam-analogy/>
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası.*Ankara: Palme Yayınları
- Gözen, R (2021). *AkParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm.* Ankara: Elips Kitap
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Hopkirk, Peter (1995). *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun.*İstanbul: Sabah kitapları Gençlik yay.
- İrfan, İ.Ü. (1999). *Taliban: Afganistan'da Pax Amerika'nın İslamcı Militanı, Avrasya Dosyası, Sonbahar-Kış 98-99, cilt 4, Sayı 3-4, s.99-100.*
- Jones, Seth G. (2018). *The Rise of Afghanistan's Insurgency State Failure and Jihad.* International Security. Vol. 32, No. 4. pp. 7–40.
- Kaura, V. (2020). *Iran's influence in Afghanistan.* <https://www.mei.edu/publications/irans-influence-afghanistan>
- Kaura, V. (2017). *Turkey seen expanding role in Afghanistan,* 26 September, <https://www.mei.edu/publications/turkey-sees-expanding-role-afghanistan>
- Keskin, A.; Altın N. (2009). *Geçmişten Günümüze Türk- Afgan İlişkileri.* Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Kökçam,S..(2021) *Afganistan'da öne çıkan siyasi ve askeri aktörler,* 23 Nisan <https://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistanda-one-cikan-siyasi-ve-askeri-aktorler-575371.html>
- Krakowski, Elie D. (1987). *Afghanistan: Unutulan Savaş, Çev. Hüseyin Dermiş,* Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Laub Z. and Maizland L. (2021). *The U.S War in Afghanistan, 1999-2021,* <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>
- Milliyet Gazetesi. (2021). *Son dakika: MSB duyurdu! Türk askeri Afganistan'dan dönüyor,* 25 Ağustos 2021, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-msbden-afganistanda-gorev-yapan-turk-askerleri-aciklamasi-6583241>
- Milliyet Gazetesi. (2001) *"Taliban'ın Dostu Erbakan",* <http://www.milliyet.com.tr/2001/09/23/siyaset/siy03.html>
- Mockaitis, Thomas R. (2013) *2010Osama Bin Ladin: A biography,* ABC-CLIO Greenwood Publisher, pp 58-83.

- Moonakal, N. A. (2022). Saudi Arabia's Pivot to Asia, Sep 29, <https://www.e-ir.info/2020/09/29/opinion-saudi-arabias-pivot-to-asia/>, Erişim Tarihi
- Muhammed M. E. (2017). Afghanistan Between Nation-State Building and regional Colloboration, pp. 248-249. Edited by Rynning, Sten. (2019). *South Asia and the great powers: International relations and regional security*. I.B. Tauris, London
- NATO (2009). Press conference, 4 December 2009, https://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_60003.htm
- NTV Arşiv (2 Kas., 2001) Türk Askeri Afganistan'a Gidiyor, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/116120.asp>
- NTV News. (2009). Ankara Asker Talebine Soğuk, 03 Aralık <https://www.ntv.com.tr/amp/turkiye/ankara-asker-talebine-soguk,64AfPwxcWEC8M-fXW2WAVg>
- Ottaway, D. B. (1988). Agreement on Afghanistan Signed in Geneva, April 15 <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1988/04/15/agreement-on-afghanistan-signed-in-geneva/c7288c64-6764-4e73-9bc5-7eeb48f7827d/>
- Örnek, S. (2012). Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. ss. 111-127.
- Rasid, A. (2006). Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da yeni Büyük Oyun. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Resolute Support Mission in Afghanistan (2015-2021), 08 April 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm
- Rich, O. (2021). Hot Issue – Turkey's Political-Military Strategy to Stabilize Afghanistan, August 6, 2021, <https://jamestown.org/program/hot-issue-turkeys-political-military-strategy-to-stabilize-afghanistan/>
- Roch, E. (2017). Donald Trump seeks India's role in Afghanistan, warns Pakistan, 22 August. <https://www.livemint.com/Politics/OTIT1rlfAPFNycpZLlBLYP/Donald-Trump-seeks-Indias-role-in-Afghanistan-warns-Pakist.html/> ;
- Roy, O (1990). Afganistan'da Direniş ve İslam, Yöneliş yayınları, Şubat, ss 57-92.
- Roy, O (2000). Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi. İstanbul: Metis Yay
- Rubin, B. R. (2020). Afghanistan: "What Everyone Needs to Know. NY: Oxford University Press
- Rubin, B.R. (1995). The Search for Peace in Afghanistan: From Buffer State to Failed State. New Haven: Yale University Press.
- Sabah Gazetesi. (2009) G-8 Dışişleri Bakanları toplantısı sona erdi 27 Haziran.2009.https://www.sabah.com.tr/dunya/2009/06/27/g8_disisleri_bakanlari_toplantisi_sona_erd
- Sadat, S. K. (2019). Afganistan'daki FETÖ'ye ait bir okul TMV'ye devredildi, 13 Haziran <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistandaki-fetoye-ait-bir-okul-tmvyede-vedredildi/1503539>
- Saray, M. (1984). Türk-Afgan Mnasebetleri. İstanbul: Veli yayınları.

- Saray, M. (1981). *Dünden Bugüne Afganistan*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Saydam, Mehmet. (2010). ABD'nin Uluslararası Hukuk Çıkılmazı: Afganistan Müdahalesi, Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos'10, Cilt 2- Sayı 19-20, s.71.
- SDE. (2019). Türkiye'den "Yeniden Asya" Açılımı, 5 Ağustos 2019, <https://www.sde.org.tr/uluslararasi-iliskiler-ve-dis-politika/turkiyeden-yeniden-asya-acilimi-haberi-10758>, Erişim Tarihi
- Seren, M. (2021). *Türkiye'nin Afganistan Politikası*. Kriter Dergi. Yıl 6, Sayı 60.18-20.
- Şimşir, B.N. (2002). *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: Asam Yay.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2010). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun TRT Haber'e Verdiği Mülakat, 16 Haziran, Afganistan, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-trt-haber_e-verdigi-mulakat_-16-haziran-2016_-afganistan.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020). Türkiye- Afganistan Siyasi İlişkileri, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa
- T.C.Dışişleri Bakanlığı. (2019). Afgan Seçimleri Hakkında, No: 140, 22 Ağustos https://www.mfa.gov.tr/no_-140_-22-agustos-2009_-afgan-secimleri-hakkinda.tr.mfa
- T.C.Dışişleri Bakanlığı. (2010). "Asya'nın Kalbi"nde Dostluk ve İşbirliği için İstanbul Bildirisi, 26 Ocak https://www.mfa.gov.tr/_asya_nin-kalbi_nde-dostluk-ve-isbirligi-icin-istanbul-bildirisi.tr.mfa
- T.C.Dışişleri Bakanlığı. (2022). Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı Genel Kurmay Başkanlığı (2021). Türkiye'nin Barış Harekâtına Katkıları <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme>
- T24Hbaer. (2021) Afganistan'ın Kaderini Belirleyen ABD-Taliban Anlaşması Ne Öngörüyordu? 18 Ağustos, <https://t24.com.tr/haber/afganistan-in-kaderini-belirleyen-abd-taliban-anlasmasi-ne-ongoruyordu,972903>
- Taliban 10 günde Afganistan'da Kontrolü Nasıl Sağladı? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58242170>
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: Uşak Yayınları.
- TCB News. (2014). NATO Zirvesi 2014, <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/nato2014/nato/>
- TCCB Haber. (2014). Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani Ahmedzai ile yaptıkları Ortak Basın Toplantısı, 18 Ekim, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/1666/afganistan-devlet-baskani-esref-gani-ahmedzai-ile-yaptiklari-ortak-basin-toplantisi>
- TİKA (2021). TİKA'dan Afganistan'da 15 Yılda 1300 Proje ve Faliyet. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_afganistan%27da_15_yilda_1300_den_fazla_proje_ve_faaliyet-60448

Timoçin, D. (2021). Eski ABD Yetkilileri Afganistan'ı Değerlendirdi, 16 Ağustos, <https://www.amerikaninsesi.com/a/eski-abd-yetkilileri-afganistan-surecini-degerlendirdi/6005629.html>

Türkiye'den Afganistan'a 16 yılda 1,1 milyar dolarlık yardım, 18 Ağustos <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiyeden-afganistana-16-yilda-11-milyar-dolarlik-yardim-haberi-631156>

Uysal, H. (1996). Adı Afganistan. Ankara: Öteki Yayınevi.

Uzgel, İ. (2013). *ABD ve NATO'yla İlişkiler*. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünsal, Ü. (2013). Dönemin Bilançosu. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012).13-249.

Yeşiltaş, Murat & Balcı, Ali. (2011). Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, Bilgi Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, Kış, 9-34.

Yılmaz, M. E. (2003). Savaş ve Uluslararası sistem. Bursa: Dora Yayıncılık

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: V

2020

Sayı: 1

İÇİNDEKİLER

Ziya ALP, Uluslararası Çifte Vergilendirme Sorunu Örneğinde Vergisel Uyuşmazlıklara İlişkin İdari Barışçıl Çözüm Politikası Analizi1-18

Ali İhsan KAHRAMAN, Sanayi 4.0'ın Merkezizliği: Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Devletin Rolü Tartışmalarının Sonu mu?19-34

Gamze KAYA & Süleyman ELİK, Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri (1921-2021): Yüzyıllı Aşan Özel, Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Bağlar35-59

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: V

2020

No: 1

CONTENTS

Ziya ALP, Analysis of Administrative Peaceful Solution Policy on Tax Disputes in the Case of the International Double Taxation Problem1-18

Ali İhsan KAHRAMAN, Decentralization in Industry 4.0: The End of the Debates in International Relations Theories on the Role of the State?19-34

Gamze KAYA & Süleyman ELİK, Afghanistan-Turkey Political Relationship (1921-2021): Over Hundred Years of Special Political, Security, Economics and Cultural Ties35-59

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat, Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy / İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52 • Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr • E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr